

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM 2015. 4.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Vén Zoltán rézmetszete

Pengedrót körein

Szikrázó akadály: foszlik a rejtekút
Pengedrót körein emberi testbe bújt
döfköd a héjakút
mácsonya ringva szúr

Szikrázó akadály: szívszorulása zár
Pengedrót körein múltkori lázadás
itt kukacoskodik
eldobott kulcsosomó

Szikrázó akadály: mára magyart kerít
Pengedrót körein mennyien álltak itt
ködbe szorult bozót
várja a bujdosót

Szikrázó akadály: izzad a válaszút
Pengedrót körein rezgi a háborút
döfköd a héjakút
mácsonya ringva szúr

Rotyogó motyogásban

(EZREDVÉGI VÉGEK FÖLÜTÉSÉBEN)

Gyermekeink estefelé kiültek
kopást fényező rönkjeinkre – csengő
hangjukon népdalokat énekelve
mindegyik estét olyannyira másként
bánatos hangulatokkal telítve,
hogy torkunkat szorongatta tudásuk –
hisz nagyon is tisztán látták ők azt, hogy
mi, a szüleik, mennyire ugrásra
készen élünk, kétségbeesetten
kapadozva mindabba, ami még
valamennyire megtartó jelkép
lehetne: az edény is, a tűz is
jelképpé vált akkoriban! A tűzben,
még a lankadó tűzben is jelképet
kerestünk: belőle egy égő ágat
kéne továbbadnunk, hogy leveskénk,
hogy lebbencsleveskénk ezután is meg-
főhessen, hogy még közelebb, egészen
közel kerülhessünk hozzá, egészen
közel, halkan rotyogó motyogásban
úszó, kavargó újrakezdésünkhöz

MAJD LEKÖTÖZ

Részletek egy regényből

– „Csak az a jó, ami elég.” Ez Senecától van – mondja Béla.
Okos ember volt az a Seneca, és Ági barátja, a Béla is az. Sok-sok idézetet tud fejből.

Ülünk a tűz körül, az avaron.

A lángok éhesen ropogtatják, emésztik az összegyűrt, sárga szórólapokat, amiket közéjük hajigálunk. Sűrű, sárga füst száll fel az őszi bükkerdő szürke, elefántlábszerű törzsei között, majd a még kitartóan kapaszkodó, megbarnult falevelek fölött belevész a sötétségbe.

Zsó néhány száraz fadarabot tesz a papírok tetejére. Hűvös van. Nem sikerült megtalálni azt a lakóbarlangot, melynek – Zsó egyik ismerőse szerint – valahol itt kell lennie.

Bejártuk a környéket, de nincs sehol.

Ránk sötétedett.

Letelepedtünk az erdő közepén. Az avar száraz, és puha. Végül is mindegy, hiszen a virslit itt is meg tudjuk sütni, a lapokat itt is el tudjuk használni. A lángok fölé tartjuk a nyársakra szúrt virsliket. Hamar megpirulnak, összefonnyad a bőrük. Jóízűen leharapdáljuk őket a nyársainkról, kenyeret, mustárt eszünk hozzá.

– Pedig tutira itt kell valahol lennie! – mondja Zsó tele szájjal.

– Nekünk így is jó! – susogja Ági, Bélához simul, és megcsókolja a vállát.

– Tökéletes! – erősíti meg Béla, Ági csupasz nyakába csókol, aztán a kezébe vesz egy szórólapot a tűz mellé készített stósz tetejéről, és éneklő hanglejtéssel felolvassa, ami rajta van: *Megnyílt a Viola Kozmetika, József Attila utca 15., szeretettel várjuk szalonunkba...* Nézegeti a mézsárga papírt, majd összegyűri, és beledobja a tűzbe.

– Ez most micsoda? – kérdezi.

– A munkánk! – válaszolom.

– Mármint

– Mi terjesztjük a lapokat. A városban, a főutcán.

– Vagy úgy! És az erdőben?

– A füst is terjed.

– Ezek a barátnőim! – kuncog Ági, és Béla fülcimpájába harap.

– Az ügynökségen mondták, hogy csak fogyjon, intenzíven fogyjon az anyag. Égve sokkal gyorsabban fogy a papír, mint osztogatva, és amúgy te is mondtad – magyarázza ki a dolgot Zsó –, hogy Seneca szerint csak az a jó, ami elég. Hát, a szórólap elé.

– Így legalább összeadódnak a mérgek – jegyzi meg Béla csípősen. – Maga a virsli, mint abszolút műkaja, plusz a papír festékanyagának felszabaduló rákkeltő, dús füstje! Bravó! Na és az ügynökségetek, a kozmetika és egyáltalán a sors mérreg-feedbackje... Így együttesen, no

– ...halálos adag! – fejezi be Ági.

– Akkor is Senecának van igaza!

Halk, zörgölődő neszek, zizegés hallatszik a távolból. A környező sötétség megnyugtató, és egy békés, sötét erdő mindent elnéz az embernek.

Pilledten borozgatunk.

Béla már majdnem harmincéves, erősen kopaszodik a feje búbján. Az első diplomáját pszichológiából szerezte, most filozófiát tanul. Elég közönyös arca van. Lehet, hogy ez azért van, mert nagyon sokat tud. Ági úgy tekint rá, mint valami félistenre. Rajong érte. Béla ezt látható megértéssel, rájátszás nélkül kezeli, mint aki tudja, hogy az illúziókat csak lassan, fokozatosan, szinte észrevétlenül szabad eloszlatni, hogy ne fájjon annyira a valóság.

Béla higgadtan és elégedettnek tűnik minden pillanatban, akár idézetet mond, akár Ágit öleli, vagy fanyar megjegyzést tesz; és a nomád körülmények sem izgatják. Olyan, mint egy lelki nyugalmából kizökkenhetetlen, bölcs szerzetes.

Törökülésből átmocorgom magam egy másik pózba, Ági és Béla összehajolva sutyorognak, mi, Zsóval a másnapi lehetőségeket latolgatjuk: délelőtt be kéne menni az egyetemre, neki ott az *Afrika népei* előadás, nekem meg a *Föld tűzgyűrűjének vulkánjai*; délután meg szétosztjuk a maradék szórólapokat, hogy azért valamit mégis... Este élő zene a Néróban.

Még mindig nagy a tűz mellett a stósz, gyűrögetjük a lapokat, dobáljuk a lángok közé, nézzük a táncoló, sárga füstöt.

A mérreg eloszlik a sötétben.

Meg egy kevéske felhalmozódik a májban, de az a mennyiség nyilván elhanyagolható

– Egyetlen gondolat betölti a mindenséget – mondta valami kapcsán még idefele jövet Béla, és hogy ezt William Blake írta, vagy kétszáz éve.

Most erősen összpontosítok erre a gondolatra, egyrészt, mert jó szöveg, másrészt meg bizonyára csak az erősen gondolt gondolat tölti be a mindenséget.

...Egészen jóképű ez a Béla...

Ági, átmenet nélkül – vagy lehet, hogy átmenettel, csak nem figyeltem az összpontosítás miatt –, lelkesen, szinte szenvedélyesen beszél a milánói dómról. Részletesen, szakértő módjára ecseteli az épület homlokzatának reneszánsz, barokk és gótikus stílusát, rajongva adja elő a tornyocskák, márvány domborművek, vízköpők történetét.

– Ráadásul közel hatszáz évig építették!

Zsó és én megrökönyödve nézünk össze:

– Mármint a dómot?

– Igen, a dómot. És egyébként a világ negyedik legnagyobb székesegyháza!

Béla egykedvűen bólogat, biztos ezt is tudta.

Ági tenyerével szerelmesen végigsimítja Béla kölni illatú arcát, ő meg belecsókol Ági tenyerébe.

A hátunkat csiklandozza a hideg. Beburkolózunk a hálósákokba. Nem lehet még túl késő, este tíz felé járhat.

Nézzük a lángokat, Béla borozgat magában.

Elégetem a maradék lapokat, hátamra fekszem, és alulról nézem a sűrű, sárga füstöt.

A mérget magába szívja az erdő, akár a mindenség a gondolatot, majd ránk leheli a magasból az egészet, és mire az erdő lehelete a testünkhöz ér, mint finom aranypor rakódik a bőrünkre, a hajunkra, ruhánkra, és minden levegővételnél a tüdőnkre...

Fejfájósan ébredek reggel.

A hátamon fekvé látom a fák hiányos lombjai között az eget.

Egészen sárga.

Koszor, szürkéssárga.

Kidugom a kezem a hálósákból, tapogatom a nedves, hideg avart. Zsó nem is látszik, fejét a hálósákba dugta, Ági és Béla egymást karolva, nyitott szájjal szuszognak. Mennyi mérget nyelhettek...

* * *

– Mit csináltál az ujjaddal? – mutat Szilvi az ujjam hegyét takaró ragtapaszra.

– Megvágтам.

Nyűgös a kicsi, Szilvi felveszi, ringatja, az ablakhoz megy vele:

– Ott a tó – mondja neki.

– Tó! – ismétli a kislány, és a távolban aranylóan csillogó vízfelszínre mutat.

Kimegyek a konyhába, segítek anyunak ebédhez tálalni.

Anyu arca aggódó.

– Mi a baj? – kérdezem.

– Semmi, semmi... – mosolyog szórakozottan.

– Anyu! – szólok erélyesen. – Mi van?

– Fiam – néz rám riadtan –, ugye, nem drogozol, fiam?

– Mi?!

– Én csak kérdezem, csak szeretném tudni...

– Anyu! Hagyd ezt abba!

Átmegek a nappaliba, leülök a fotelba. A nővérem, karján a gyerekekkel, az ablaknál. Megfordul, gondterhelten jár körbe a szeme, majd megállapodik rajtam.

– Legalább tanulsz?

– Tanulok!

– De dolgozni nyilván nincs idő!

– Dolgozom is!

– Na ne már!

– Diákmunka.

– Aha. Nagyon ott vagy!

Visszamegek a konyhába. Anyu éppen kiemeli az elkészült süteményt a sütőből. Mennyei a még forró almás pite illata. Merőkanalat teszek az asztalon lábosban

gőzölgő húslevesbe. Elővarázsolom a hűtőből a sült húshoz és krumplihoz a kovászos uborkát.

Mindnyájan asztalhoz ülünk.

– Tó! – kiált a gyerek a mélytányér aransárga tartalmára.

– Leves! – helyesbít Szilvi, és fújkalja, kevergeti, majd kiskanalanként a tiltakozó kislányba erőlteti.

Szótlanul fogyasztjuk a vasárnapi ebédet, csak Hédi nyivákol.

– Reggel a parton találtam egy nagy halat! – mondom anyunak.

– Tán harcsa?

– Nem, nem harcsa. Oldalról lapított, közel másfél méter hosszú, ezüst pikkelyes. Teljesen ép a teste.

– Döglött? – érdeklődik Szilvi.

– Döglött hát! A szája tátva, látszanak benne a hegyes fogai! Ebéd után lemehetünk, megmutatom!

– Ne mutasd meg!

– Pedig ilyet nem láttok minden nap! Hédinek is nagy élmény lenne!

– Egy dög?! Óriási ötlet!

– Mondom, teljesen ép, nem is bűdös!

– Nem, kösz! – jelenti ki a nővérem ingerülten, és folytatja az etetést, Hédi kellenetlenül nyeli a sárga „tó” sós-fűszeres cseppjeit.

– Gyakorolsz még? – kérdezem.

– Már rég eladtam a gitárt!

– És Janival mi van?

– Ezt most inkább hagyjuk!

– Lányok, lányok! – szól ránk anyu fojtottan.

Hédi alig rágcsál el néhány krumplit, nyugősen elutasítja az omlós csirkehúst. Szilvi lefekteti a kiszobában. Sokáig ott marad vele.

Megeszek négy nagy szelet csirkehúst, sok-sok krumplival, utána még három szelet pite is fér belém.

– Eszel te rendesen, fiam?

– Jaj, anyu!

– Sovány vagy!

– Dehogyan vagyok!

Anyu leveszi a szemüvegét, sóhajtozik.

– Hát most nézd meg! – pislog.

– Mit néztek, anyu?

– Nem látod?

– Mit?

Valamit óvatosan megfog a szeme előtt, a levegőben.

– Most már látod?

Egy hosszú, vékony, szőszszerű fehér szálát látok az ujjai között.

– Egy hajszál? Mi van vele?

– Nem, nem hajszál, nézd csak meg jobban!

Meghúzza a szálát, akkor tűnik fel, hogy a szempillái közül jön ki.

– Óriás szempilla?

– Az! Eleinte azt hittem, hajszál ékteleníti a szemüveglencsét, de egy hete rájöttem, hogy nem is hajszál!

– Miért nem vágod le?

Anyám komoran néz maga elé.

– Újra kinő, még hosszabb lesz, és vastagabb! – mondja nyugtalanul.

– Majd megint levágod! – kuncogok.

– Biztos hormonális! Valami betegség...

– Más tüneted is van?

– Nincs. Egyelőre.

Az asztalra könyököl.

– Fiam, biztos nem drogozol?

– Anyu!!

– És tanulsz rendesen...?

Hozok egy kisollót a fürdőből. Anyu hevesen tiltakozik, Szilvi kidugja a fejét a kisszobából, „pszt!” jelez morcosan.

Mire anyu észbe kap, nyissz, már le is vágtam az óriás szempilláját. Ünneplésen átnyújtom neki.

Vagy hat centi hosszú szösz, könnyű és ártalmatlan.

Anyu aggódva szorongatja két ujjá között, a lapostányérja felett.

– Biztos, hogy hormonális! Valami betegséget jelez!

– Fenét! Szerencse!

– Gondolod?

– Hát persze! Szerencse-pilla!

Felveszem a cipőmet, a kabátomat, lemegyek a partra. A sétányon egy nálam fiatalabb pár andalog. Lassítom a lépteimet a hátuk mögött. A lány a szálfegyenes fiúba karol, pirospozsgás arcát felé fordítva beszél. Fojtott, de lihegően lelkes, túlfűtött hangja van. Szörcsögi a nyálát, tyemtyegő hangok áradnak vörös ajkáról. A fiú előrenéz, hallgat, nyilván már bánja a randit, mert hiába okos és szép lány valaki, ha ilyen idegesítő és fárasztó a stílusa.

Elhaladok mellettük, visszanézek rájuk, kétszer is hátrafordulok, de ugyanazt érzékelem, mint hátulról. Borzongok.

Az ezüstös haltetem a nádas szélén, a parti kavicsokon fekszik az oldalán. Nem tudtam, hogy ekkora halak is élnek a tóban. Ha akarna, meg tudna ölni egy nagyobb kutyát is.

Leguggolok mellé. Három kacska landol pár méterre, szinkronban. Megmerítkeznek a jeges vízben. Gélszerűen sűrűnek tűnő vízcseppek gördülnek végig vízhatlan tollukon.

A halnak még megvan a szeme is. Nagy, kerek, kifejezéstelen kocsonya. Reggel

óta nem történt a döggel semmi. Valószínűleg nem is látta senki. Reggel megtapogattam az ezüstpikkelyét, megnyomkodtam a hasát. Még puha volt. Most keményebb. Megfogom tüskés hátúszóját, hártvás mellúszóját.

A fogai ijesztőek. Elöl két, kissé kampós, több mint fél centis ragadozó szemfog meredezik, belül, a szájpadrólásán meg kör alakban éles, hegyes recék sorakoznak. Tudom, mert reggel mélyen belenézttem a szájába. Látni akartam, milyen egy halnak, egy ragadozóféle halnak a szája, belül.

Hát ilyen.

Fogakkal teli.

Aztán bele is nyúltam a szájába.

Megsérült a mutatóujjam.

Lemostam a vért a jeges vízben, aztán zsebkendővel körbetekertem az ujjamat, otthon fertőtlenítettem, és tettem rá ragtapaszt.

Hatalmas ez a hal. Akár még egy embert is meg tudna ölni. A bakancsom orrával a háta alá nyúlok, megemelem. Lehet vagy harminc, negyven kiló.

Miért kérdezi anyu, hogy drogozom-e?

Nem drogozom.

Tanulok, dolgozom.

Tanulok?

Dolgozom?

Nem tanulok, nem dolgozom.

Ha az ember túlhajszolja magát fiatalon, az élet unalmassá válik már harminc-évesen...

* * *

Azt mondja a nővérem, az idő olyan dolog, ami csak árad, siklik, mint a folyó, soha nem áll meg, és nem is lehet megállítani, és romokban hagy maga után mindent.

Mert mindig lerombolódik bennünk meg körülöttünk minden előző pillanat, mondja a Szilvi. Soha, de soha nem leszünk ugyanolyanok, mint egy másodperccel azelőtt, mert halomra halnak az elmúlt pillanatok, és ezen egyáltalán nem lehet változtatni.

Ez félelmetes!

Szilvi szerint az embereknek jó is meg rossz is az idő miatti állandó változás.

Nekem nem jó, az biztos. Vissza kéne húzni az időt, hogy lassuljon le, álljon meg, magyarázom, de a nővérem rám ripakodik, hogy mit képzelek én, tán makrancos igásló az idő?!

– Nem, az idő vad paripa! – kiabálom a képébe. – Száguldó paripa az idő, és minden embernek van egy ilyen paripája, amelynek a hátán ül, és nem tud leszállni róla, mert az sebesen vágat, és amelyik ember megpróbál leugrani, az kitöri a nyakát, és meghal! De lehet, hogy egy közös lovon van mindenkinek a feneke, mert végül is egy idő van, de a Szilvi azt mondja, hogy ezt ne higgyem, mert egészen más az idő egy fiatal és egy öreg, vagy egy kutya, egy szúnyog vagy éppen egy birsalmafa

számára. Azaz tényleg külön időlova van mindenkinek, és van, amelyik nem is szá-
guld olyan vadul, például a beteg ember lova csak vánszorog.

Beszélgettünk már a messzeségekről is, vagyis a távolságokról, amik a térben
vannak. A tér egy fogalom. A fogalom az olyan, hogy fog és alom együtt, de ez nem
tudom, miért van.

Azt mondja a nővérem, hogy valami olyan messze van tőlünk, kint az űrben –
ami nagyon nagy, hideg és eléggé kevés dolog van benne –, hogy akár százezer év is
eltelhet, mire odaérünk. De igazából sosem érhetnénk oda, mert nem bírunk olyan
sokáig élni. De végül is mennyi százezer év?

Azt mondja a Szilvi, hogy százszor ezer az százezer.

Az tényleg sok! Mindig a számokkal van baj!

Hallottam, hogy vannak olyan növények és állatok, amelyek más növényektől
és állatoktól veszik el az ennivalót. Élősködnek. Az idő is élősködő! Adni kéne neki
valami szert, vagy be kellene oltani magunkat ellene, hogy kimenjen belőlünk, és
ne is jöhessen vissza, és akkor majd nem lesznek örökre elmúló pillanatok! Meg kell
mérgezni az időt, ez lesz a legjobb!

A nagy távolságokat pedig le kell vágni, hogy megrövidüljenek. Nem tudom,
mit csináltak eddig a felnőttek...

Az idő senkinek nem a barátja. Furcsa, hogy az öregek is voltak gyerekek,
mert egyáltalán nem látszik rajtuk. Nem látszik az, ami volt, csak az, ami éppen van.

Nem tudom elképzelni a jövőt. A többiekkel közöset se, meg a sajátomat se.
Anyu azt mondja, ne rágódjak ezen, kicsi vagyok még, bőven van időm, hogy el-
döntsem, mi akarok lenni. A nővérem szerint *bijológusnak* kéne lennem, mert az egy
olyan tudomány, ami nekem alapból megy. Azt is mondja, lehetnék olyan is, aki a
kövekkel és a talajjal foglalkozik, mert az is illene hozzám.

Még gondolkodom rajta.

Vannak olyan felnőttek, főleg nénik, akik saját magukat árulják, és pénzt kap-
nak ezért. Ezt Attila mondta az iskolaudvaron. Sokféle munka van, amiért pénzt kap
az ember.

Attila szerint a vállalkozóknak a legjobb, mert saját üzletük van, és a maguk
urai.

Az időnek és a térnek is az urai?, kérdezem, de erre nem tudja a választ ő sem.

A legjobb volna *bijológus* vállalkozónak lenni, aki barátja az időnek, legalább
a saját idejének, és ha nagy távolságra megy, kölcsön tudja venni a madarak szárnyát,
meg a szöcskék ugró lábait.

Orvosság

Vaszary Jánosnak, hálával

Ha itt, e szent helyen,
s e szent hegyen
levendulamézbe ragadt,
vergődő rovarnak
kezdenéd érezni magad,
ne csüggedj: egy pillantás
egyetlen, fanyar-tiszta tavi képre,
s – huss! – elillan
a lila, rossz ragacsok
rossz emléke.

*Tihanyban, a Kogart Galériában,
2015. augusztus 26-án*

Emlékdal

*Az Iparművészeti Múzeum
Lechner-kiállításán*

Lechner Ödön –
jó dallamú név,
bár nem bádogos
és nem vízvezeték-szerelő
volt ez az úr.

Szigorú kis fekete
sipkája alól
széphímű épületek
álma gomolygott
szüntelen, erre, meg arra;

Kecskeméttől Budapestig
tarka tetői sorának
örülhetett az ég.

Mese, német őzeknek

Szászország fegyelmezett
rőt vad-népe, figyelj:
nektek, most, mesémbé
szövöm mátraalji társatokat.

De mégse, mégse teszem.

Mert még németül is idegen
az itteni őzek
visszafogott seregének
a segélykérő, távoli
gida-sírás, s az erdőszéli anyóka
sebesült őzike-lábra
hús gyolcsot tekerő,
gyógyító mozdulata.

Mi, messzi földön született
emberek, őzek:
Európa árvái vagyunk.

*Naumburg felé, félúton,
2015. augusztus 9-én*

Csalódás

Azt hittem,
ebbe a cseh földön süttött,
mákkal meghintett,
harapásnyi kalácsba
bele van rejtve
a régi Prága,
s beléphetek – tizenkét éves,
kíváncsi pécsi lány —
Milada néni kapuján.

De villanásnyi tükörcépem elég,
hogy elhajítsam
e túl szép mesét.

Prága, 1963. Velké Meziříci, 2015.

Lapok halála

Megszűnt irodalmi lapjaink emlékére

A laphalál – szívhalál.
Régiótlan régiók
kora jön most: balítélet
sújt szép, haszna-nincs igéket.

Ahol nem terem profit,
ott most bealkonyodik.
Költő, hagyd a szó-hímzést,
balgán ne szórj szét képeket.

Üres galambház-redakciók
kopár korában
mentsvárad –
az *online* lehet.

Vén Zoltán rézmetszete

VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF: A SÁRGARIGÓ

Most akkor elmesélem, hogyan lettem sárgarigó.

A nyolcvanas évek közepén, a kádárizmus alkonyán Pesten lébecoltam, három albérletet is elkoptattam – vagy a főbérlők faltak fel engem? Utólag mindegy is. Menekültem a falutól, lelki válság és fiatalkori depresszió kínozott. Kezdő lázadó voltam, ahogy akkoriban mondták, rendszerellenes – vagy inkább csak magányos, a saját útját nem találó, a társadalomba nehezen illeszkedő, kései kamasz. A vidéki agrárfőiskolát elvégeztem, bár az államvizsgán az engem utáló Szíjjas, a kar párttitkára, csúnyán elkapott, pótvizsgára kényszerültem. Szíjjas direkt kérdezett olyat tőlem, amire talán maga sem tudta a választ. Ezt tanársegédje mondta el nekem a banketten, miközben – két liter vörösbor elfogyasztása után – a fajanszba kapaszkodott.

Az agrárvilágnak hamar hátat fordítottam, nagyvárosban akartam élni és elfelejteni az otthont, eltépni a paraszti gyökeret. Divat volt elhagyni a tejszagú és a malactrágyás falut, ahol a lányok legfeljebb cipőfelsőrész-készítők, a fiúk traktorosok lehettek. A fiatalok a város felé törekedtek, s ha sikerült az elszakadás, legfeljebb nagyobb ünnepekre jöttek haza. Vissza üres bőrönddel, oda hússal, tojással telivel. A polgárosult elemek mélyen lenézték a télesztagekat, könnyen kicsúszott a szájukból a „bunkó parasztok!”

De a falu nem engedett.

Budapest nem fogadta be könnyen a vidékit, a beköltözést, letelepedést az adminisztráció is nehezítette. Aki vidékről jött, öt évig nem vehetett saját lakást a fővárosban, nem lehetett itt állandó lakcíme. Más kérdés, hogy nem is tehetette ezt a bevándorló, a rózsadombi ingatlanárakat nem a Szabolcsból feljött segédmunkás zsebéhez szabták, de a békásmegyeri panelt sem. A munkásszállók szorongó álmú, családjukat vesztett alkoholistákkal voltak tele, akik szombatoként félrészegen ültek fel a feketevonatra, hogy újra lássák az övéiket.

Én a Nyugati pályaudvar hirdetőtáblájára felszúrt cetlin találtam meg a legolcsóbb albérletet, amely Kispestre csábított. Kimetroróztam és kivillamosoztam oda, a főtérről nyíló mellékutcában lepukkant polgárházat találtam a megadott címen. Csöngetésemre egy leharcolt alak nyitotta ki a súlyos vaskaput.

Márialaki Pál kegyvesztett szakszervezeti bizalmit a rendszer, a párt szinte üldözte, de ő nem hagyta magát. A társadalom szélére sodródott exkáder fél tucat albérló tartásával egészítette ki csekély jövedelmét, lelki defektjét pedig sűrű poháremelgetéssel ellensúlyozta. Az ital-illatfelhő már kora délelőtt úgy kíserte, mint elmaradhatatlan tartozék, a szeme fénylett, mint Salamon töke. Sasorrú, csontsovány férfi volt, aki élesen metsző tekintetével az első pillanattól fogva igyekezett a vesémbé látni. Fátyolos hangja elesettségre, sőt szenvedésre utalt, amivel megmagyarázhatatlan ellentétben állott túlzott határozottsága.

Másfélszer háromméteres szobámban, amely azelőtt kiskamra lehetett, éppen csak egy ágy és egy szekrény fért el, a falon igénytelen polc.

Márialaki Pál nem véletlenül kialakult üldözési mániáját – mert hiszen a marxizmus-leninizmus elkötelezett katonái mindent megtettek azért, hogy magánéle-

ti boldogulását ellehetetlenítsék – úgy kompenzálta, hogy a cuccaim között koto-rászott, elolvasta leveleimet, s két lépés távolságból, lekezelően, foghegyről beszélt velem. A korábbi jó elvtárs úgy vált üldözöttből üldözővé, hogy észre sem vette... Nőkhöz való viszonyával is lehetett némi gond, mert a gyengébb nem minden kép-viselőjét egész egyszerűen csak „Leokádiának” titulálta a hátuk mögött.

Én, mint rendes ágyrajáró, igyekeztem minél kevesebbet e nyomorúságos helyen tartózkodni, inkább csak aludni jártam oda. Diplomával a zsebemben se-gédmunkás lettem, veszélyes melót végeztem, gázipalackokat töltöttem Budaörsön. Munkatársaim börtönviseltek és cigányok közül kerültek ki, rajtuk kívül senki sem vállalta a három műszakot, és a rizikót, hogy egy óvatlan pillanatban a levegőbe repülhet az egész üzem. Szabadidőmben a várost jártam, a Blaha Lujza tértől An-gyalföldig, Csepelig megismertem Pestet. Vidéki gyerekként megbámultam a vár nevezetességeit és a Citadellát, átéreztem az ötödik és a hetedik kerület nyomott han-gulatát, láttam, ahogy a Lenin körút foszló plakátjait áztatja az örök eső, viszi a szél. Annak idején még mertem a Józsefvárosban sétálni, a Rákóczi tér sarkán pár nagy seggű kurva álldogált piros forrónadrágban.

– Nem gondoltad meg, szépfiú? – szólított le a festettszőke, göndör fürtű rossz lány.

Egyik törzshelyük az innen nem messze lévő Góbé kocsmá volt, ahol az üzle-tekét kötötték, és a bevételt számolták a stricik. A valódi mélyvíznek a tér utcafront-jától beljebb, a vásárcsarnokhoz közel lévő csehó számított, ahol a sír szélén tántorgó alkalcsok itták vizespohárból, deciszámra a rossz rumot, májfoltos arcukon a biztos, közeli halál jele.

Egyik este távirat várt albérletemben, a szüleim küldték tovább borítékba téve Ködmönösről, otthoni címemről, állandó lakhelyemről. A posta lassúsága miatt több napos késéssel ért hozzám a küldemény. Mire a papír kezembe került, Máriala-ki már tudta, mit akar tőlem a néphadsereg: másnap reggel „adategyeztetés céljából” a megyeszékhely hadkiegészítő parancsnokságán kellett „kötelező jelleggel” megje-lennem.

Az invitálást komolyan vettem, abban az időben illett félni az egyenruhások-tól, pláne a magamfajta „csövesnek”. Különben én csak külsőségekben azonosul-tam a csövességgel, s hordtam lábhoz simuló, lefelé szűkülő farmert, tornacipőt, volt hosszú hajam és viseltem télen-nyáron pólót, amúgy nem tartottam a falkával, ma-gamnak éltem.

Az értesítéssel az volt a gond, hogy este hetet mutatott az óra, nekem pedig másnap reggel nyolcra Biharban kellett volna lennem, ám fizikai lehetetlenségnek tűnt éjszaka ennyi idő alatt áthidalni a földrajzi távolságot. A kék metróval a Deák térre siettem, onnan a pirossal a Keletibe, de már elment az utolsó vonat. Átbumliz-tam a Nyugatiba, mert Biharba onnan is indultak szerelvények, de ott sem jártam szerencsével. Néhány csavargó ette a talponállóban a debreceni párost mustárral, itta a műtrágyás borból készült nagyfröccsöt. Az éjszakai pályaudvar öngyilkosok-

nak való hangulatot árasztott, a kéesszürke fényű neon hol világított, hol nem, a kövezeten friss okádás nyoma. A légyszaros menetrenden kislabizáltam, hogy a legközelebbi gyors csak hajnali ötkor megy.

Kilépve a nagy pesti félhomályba, megpillantottam a „sakktáblát”, a taxi jelét. Minden bátorságomat összeszedve megszólítottam a kocsijában unottan ücsörgő taxist, a gombszemű, pirospozsgás, erősen kopaszodó, zömök férfit.

– Hová lesz a menés, nagyfőnök? – nézett rajtam végig az éjszaka császára. Összecsippentett ujjai közül a lehúzott ablakon át pöckölte ki a csikket.

– Ködmönösre – válaszoltam félig zárt, merev szájjal, az örök falusi gátlásosságával, aki nem ül minden nap taxiban.

– Hová?! – emelte meg a hangját a kormányt el sem engedő figura, mire a környéken ácsorgók is felkapták a fejüket. Azt hitték, hogy balhé lesz.

– Ködmönösre, Biharba, a katonaság hív, reggelre ott kellene lennem. Nem akarok futkosóval indítani.

– Ja, az más! Aztán, ki tudod fizetni? Nem olcsó multság odáig lemenni, és nekem váltásra vissza is kell jönnöm még az éjjel. Legalább két-háromezer forint...

Megállt bennem az ütő, havonta kerestem ennyit.

– Van ennyi pénzem, most kaptam fizetést. Igaz, hogy nem sok marad belőle, ha rendezem a számlát.

Zsigulival robotgunk a négyesen, a sofőr – biztos, ami biztos – végig az úton rádión tartotta a kapcsolatot a központtal. Jobb híján politizáltunk, miközben úti társam egyik füstsűrűs Symphoniáról a másikra gyűjtött.

– Remélem, minél tovább húzza az öreg Kádár, bár nincs a legjobb színben! – fröcsögte arcomba. – Nekünk addig lesz jó, amíg Kádár apánk ott ül a helyén. Én is azt mondom, hogy a krumplileves legyen krumplileves!

Hahotája belehasított az alföldi csöndbe. Inkább csak hallgattam, magamba fojtottam a szót, bár én akkor már ezt az egészet másképp gondoltam. Tűkön ültem, nem akartam a számomra ismeretlennel vitatkozni. Hányingerem volt a kádárista közélettől, a magukat elitnek képzelő pártmunkásoktól, a függetlenített szakszervezetisektől, a vadászok birkapörköltjétől és a híg gulyástól, a mindig jobban értesült tanácselnököktől és a meghasonlott vb-titkároktól, az egésztől, mindentől.

Alig vártam, hogy a négyesen megérkezzünk Biharba. Három órát autóztunk, a taxis közben kétszer állt meg kávézni, nekem csigalassúnak tűnt a sebesség. A Ködmönösre vezető mellékúton a lélek sem járt e kései időben, a csatorna partjáról megzavart fácánok röppentek fel nagy zajt csapva. A falu népe az igazak álmát aludta, a főtéren a szovjet hősi emlékmű katonája dobtáras géppisztolyára támaszkodva, rezzenetlenül álldogált. A téesziroda ablakából szűrődött ki némi fény, de a portás éppen most fordulhatott át a másik oldalára.

A biztonság kedvéért az autót az utcánk sarkán, a házunktól távolabb állíttam le, mert ha apám rájön, hogy taxival jöttem haza Pestről, valószínűleg előveszi a kisbaltát, és szétcsapja a karosszériát.

– Már halálra idegeskedtük magunkat, hogy nem érsz ide! – bújt ki a dunyha

alól anyám. – Apáddal el sem tudtuk képzelni, mi van veled. Aludj két órát, s a kora reggeli busszal menj be Mezőváradra, mielőtt keresnének.

Mosdás nélkül feküdtem le a kisszobában, ahol elnyűtt kamaszkorom zajlott. A falon a P. Mobil és a Beatrice plakátjai lógtak, melyeket még a művelődési ház előtti vitrinből loptam ki. A háború előtti időkből örökölt, öreg ruhásszekrény tetején a könyveim sorakoztak; olvasni szerettem, bár mezőgazdasági tanulmányaim nem engedték, hogy igazán elmélyüljek a történelemben és az irodalomban.

Egyetlen percet sem aludtam, rágtam magam, őrlöt az idegrendszerem. Két-óra múlva apám szöszmötölésére én is felkeltem. Az öreg jót szelt a szalonnából, hozzá vereshagymát vágott, és kenyeret majszolt.

– Odaérsz? – nézett felém teli szájjal, szinte választ sem várva. Haragudott rám, amiért elszöktem tőlük, nem vállalva a paraszti életet, amire szántak, amiért felneveltek. „A paraszt a legtöbb, amit ember elérhet a földön” – dörmögte az orra alatt, ha egy fél liter jóféle muskotályos barátságosabbá tette. „Tudni, mit ad a föld, érteni a jószághoz, beszélni a természet nyelvén – ennél többre földi halandó nem viheti.” Nyolc órában traktoros volt a téeszben, itthon pedig ötven malacot hizlalt leadásra, azokat moslékozta hajnalban és este. A gázon vizet melegített és krumplihéjat főzött, a kamra ajtaja mögé húzódva felhajtotta szokásos háromcentes vegyes pálinkáját – aztán már csak a vödörzörgést hallottam az udvar felől.

A távolsági járat hatkor indult a Vadkacsa elől. Főleg diákok és hivatali dolgozók utaztak vele, a munkásbusz már kora hajnalban elment. Emberi lélegzet homályosította el belülről a jármű ablakait, mert kint még csípős volt az idő.

Mezőváradon eszembe ötlött, hogy a hadkiegészítő parancsnokság a Vörös Hadsereg útján székel, ezért arra irányítottam lépteimet. Azt fontolgattam, hogy a buszpályaudvar melletti, Lordok Házának csúfolt kis pecuban iszom egy bátorító felest, de inkább lebeszéltem magam róla, nehogy italszagot árasszak magamból a megbeszélésen. A telt keblű, festett szájú kiszolgáló hölgy, akire még diákkoromból emlékeztem, csábítóan, szinte hívogatva nézett kifelé a kisablakon. Már elsőben tudtuk, hogy nála személyazonossági igazolvány sem szükséges a fogyasztáshoz, sőt, ő még a reggel kilencig tartó, alkoholtilalmi időt sem veszi figyelembe – de most sürgetett az idő.

A „kieg” bejáratánál az alacsony, gyér hajzatú, pocakos krumplivirágos elkérte a kiértésememet, majd fontoskodóan nézegetni kezdte. Legalább harminc fok lehetett odabent, az ügyeleten brummogott a minikalor, a törzsőrmester homloka gyöngyözött az izzadságtól, szája sarkában sárgás lepedék ült.

– Alpári elvtárs már várja magát a huszonnégyesben – nézett rám megkérdőjelezhető tisztaságú, sokdioptriás SZTK-szemüvege mögül.

Gyomorideggel a hasamban lépkedtem a hosszú, félhomályos folyosón a megadott irányban. Talpam alatt használt vörös szőnyeg, a falon, a vitrinekben csapatászló és aranyutánzatú serlegek, tompa fényű trombiták. Kopogtattam. Fél perccig semmi, aztán újra próbálkoztam.

– Giricz Máté, lépjen be! – hallatszott odabentről.

A rekedt hangú kiáltás elevenembe vágott, mert szimpla „tessék!”-re számítottam.

Az irodában negyvenes férfi ült az íróasztal mögött, itt-ott már őszbe vegyülő, barna haja dióolajtól csillogott. Alpári csak biccentett köszönésemre, ki sem nyitotta a száját, tört fényű szemével tetőtől talpig végigmért. Fakó, egykor kávébarna egyenruhájának válllapjain három-három aranycsillag sorakozott – három balról, három jobbról. Túlzás volna állítani, hogy ragyogtak, mert az oxidáció már megtette rajtuk a magáét.

– Hogy utazott, Giricz elvtárs? – szólalt meg váratlanul, megtörve az egyre kínosabb csöndet.

– Köszönöm kérdését, tűrhetően. Csak kissé fáradt vagyok, mert a távirat...

– Figyeljen ide, fiatalember! Magával terveink vannak. Maga alapjában véve jó gyerek, a mi emberünk. Jól tanult, nem iszákos, a nép fia, aki tisztában van vele, mivel tartozik a hazának. Beiskolázzuk tartalékos tiszt hallgatónak Nagytúrra. Egy kis híradós zászlóalj van ott a nagy tüzérezred mellett, ahol már várják magát.

Éreztem, hogy emelkedik a vérnyomásom, szédülök, és enyhe hányinger kúszik fel a torkomon. Próbáltam magamon úrrá lenni, mégiscsak szegény volna, ha elájulnék. Alpári konstataulta savószínűre változott arcbőrömet, de azért folytatta.

– Giricz elvtárs, maga már kapott eleget a hazától, most maga következik visszaadni abból valamit. Ha jól látja el a feladatát, akkor még a Szovjetunióba is kivehetik továbbképzésre. Vagy üdülhet a Balatonon. Maga a középiskolában aranyos gyerek volt, *kiszezett*, és tisztelettel nézett fel a tanáira, megbecsülte magát. Az igaz, hogy a főiskolán kicsit elkezdett ficánkolni, de én úgy érzem, sohasem felejtette el, honnan jött, és főleg, hová megy.

„Úristen, ezek lekádereztek, mindent tudnak rólam!” – járt az agyam, miatt beszélt, és egyre idegesebb lettem. „Tudják, hogy a negyedik sör után rendszerint szidtuk a ruszkit a Gödör kocsmában, tudnak a kollégiumi dorbézolásokról, s biztosan hallottak konfliktusomról Szíjjással, aki a jövő agrármérnökét nem úgy képzelte le, mint ahogy én kinézek.”

Ilyesmik jutottak eszembe, miközben figyeltem Alpári szája mozgását. Zavaromban a csikkel teli, üvegből készült hamutartót kezdtem bámolni. Aztán a százados jól fésült feje mögött felfedeztem a kicsi, fehér Lenin-szobrot az üveges szekrényben, a falon berámázott oklevelek függtek, fejlécükön vörös csillag.

Nem tudom, honnan, de bátorságot merítettem és megszólaltam.

– Alpári úr, nincs valami más megoldás, nem mehetnék én máshová, nem lehetnék én egyszerű sorkatona?

Úgy nézett rám, mintha elment volna a józan eszem, mintha nem ezen a földön járnék, hanem a Holdon élnék.

– De Giricz elvtárs, mehet maga Lentibe is, vagy a jugoszláv államhatár más állomáshelyére! Ott majd megtapasztalja, mi a magyarok istene!

Lelki semeim előtt felrémlt a Magyar Ifjúság és az Ifjúsági Magazin riport-sorozata, amely a néphadsereg problémás laktanyáiról szólt. Begyógyaszerezett, be-

kábítózott öngyilkosjelöltek ugráltak le a harmadik és a negyedik emeletről, szinte hallottam, ahogy fiatal koponyájuk szétloccsan a díztér kövezetén...

Nem emlékszem, hány perc telt el így, révületemből erőteljes férfihang térített magamhoz.

– Giricz elvtárs! Ne akarjon itt maga hősködni, vegye tudomásul, hogy magából nem lesz áldozat! Maga tökös magyar gyerek, aki ismeri szövetségi rendszerünket, és a valóság talaján áll. Nincs kibúvó, igent kell mondania! Gondolja csak meg, az apja nem azért trágáz a téeszben, s nem azért hordja a moslékot hajnalban, az anyja nem azért törli a port az irodán, hogy maga itt játssza a janit! Maga itt nem fog szamizdatolni és bujtogatni, felejtse el!

Alpári Mihály orrcimpája kissé megremegett, az én arcszínem pedig fehérről vörösré váltott. Összenyaláboltam maradék lelki erőmet, s pár perc gondolkodási időt kértem.

A mellékhelyiségben fel s alá járkálva végiggondoltam nem túl rózsás helyzetemet, csökkenő esélyeimet. Rágott az ideg. Áruló leszek, feladom elveimet? Én, aki fennen hirdetem, mennyire utálom a fakabátosokat, a szocialista-kommunista hatalom egyenruhás és civil kiszolgálóit, majd beállok a sorba? Mindenki kiröhög. Na, a nagy ellenálló! Sárga csíkozású egyenruhájukról sárgarigónak csúfolták a tartalékos tiszti hallgatókat, akik a sorállománynál szabadabban, de a hivatásos tisztek utálatától szenvedve szolgáltak a magyar néphadseregben. Szépen füttyörészve fújom az ő nótájukat, ronda megalkuvás lesz, mondhatom!

A másik oldalról nézvést viszont nem akartam teljesen leírni magam, bár-mennyire is kívül helyezkedtem el a hivatalos társadalmi életen és utasítottam el a kötelező normákat, reméltem valamit az élettől, jobban élni és „bizonyos értelemben” karriert csinálni – ha nem is a tanácsházán vagy a pártirodán, s főleg nem a néphadseregben. Ezekkel, ezeknek?! No, azt már nem!

Vagy mégis?

Rágtam a körmöm, s valami ismeretlen, megfoghatatlan féreg ette a lelkem.

Agyamban felrémlett a megtagadott otthon képe, a fagyos úton piacra kerékpározó anyám és kukoricát morzsoló apám. Az öreg egyébként is csak a katonaviselt férfit vette emberszámba, ő az ötvenes években a seregben szerzett jogosítványt, s jutott általa kenyérkereseti lehetőséghez. Irigységgel vegyes tisztelettel tekintett a katonatisztekre, akik hűvösen lenézték és csicskázatták a legénységet. „Ha megtudja, hogy visszautasítottam a *megettisztelő lehetőséget*, egészen biztosan kitagad.”

„Hát jó, vállalom, elmegyek sárgarigónak” – határoztam végül, bár a következő pillanatban már megbántam az egészszet.

„Dögöljön meg az egész Varsói Szerződés a KGST-vel együtt, én nem leszek a kommunisták seggnyalója!” – súgta másik énem.

Így órlódva nyomtam le a 24-es iroda kilincset, és álltam meg Alpári színe előtt, aki közben elmozdult az íróasztal mögül, és az ülőgarnitúra közelében cigaretázott magába merülten, szenvedéllyel.

– Igen – köszörültem meg a torkom, de nem néztem a szemébe.

– Helyes, Giricz elvtárs, bízom benne, hogy jó döntést hoz. Hamarosan megkapja a behívóját, s megkezdheti tanulmányait, utána pedig a csapatgyakorlatot. Erőt, egészséget, viszontlátásra!

Mint akit leforráztak, léptem ki a hadkiegről, szerettem volna szembeköpní magam. Semmi kétség, gondoltam, gyöngé jellem, megalkuvó vagyok. Testemen már a képzeletbeli egyenruha feszült sárga sujtásokkal, lábamon barna cipő, fejemen két számmal nagyobb tányérsapka a szocialista címerrel.

Így lépdeltem végig a Vörös Hadsereg útján én, a sárgarigó.

Vén Zoltán rézmetszete

Guru

A lélek egy dobókocka.
Minden reggel eldobod valamerre.
Mindig Isten felé gurul, de nem elég messzire.
Fűcsomók tapadnak rá, strandpapucsok,
színházbérletek és kóláskupakok.
Ahogy gurul, mindig ledönti az ikertornyokat,
a bánat malmát sose.
Könyvlapok tapadnak rá, marcipán virágszirmok,
félíg égett gyertyák, piszkos joghurtoskanalak.
Szalvéták tapadnak rá, mosatlan zoknik,
lédús fehérretkek és fojtogató nyakkendők.
Ahogy gurul,
mindig nekipattan valaki bokájának,
könyökének néha, szívének sosem.

S, ő

Bár lennék olyan makacs
fáradhatatlan
bőven áradó
mint ez a szombati eső

Eláztatnám a várost
csak a te hajad
s lépteid nyoma
maradna száraz

Ott kopognék ablakodon
hajnalig s te végül
engednél a könnyeiddel
elvelyülnöm

Napfogyatkozás

Vízjel egy még üres kottapapíron,
békésen alvó nagyzenekar szól,
benzineskannában nyugszik az égés,
válladra ujjam jeleket rajzol.

Mint lehetőség szunnyad a látvány,
fák levelén hold fénye fehérlik,
látom az arcod egy sosevolt érmén,
letagad némán, ha nevedet kérdik.

Lelkek időznek az éj köpenyében,
életem írom e hártypapírra,
szeretsz-e, mondd, túl e kis halálon,
s mozdul az ajkad, mondja, aligha.

Mint lobogásban él a kialvás,
máris az esti mesék dala hallik,
és úgy fáj, ahogy még sose tette,
sajogni kezd és belenyilallik.

Árad a mélycsend, csak szeretőknek,
megfáradt szívű fémbogaraknak,
levetett páncél: mélyhegedűjük
az űrbe hullva makacsul hallgat.

Sztázis

Jéghideg párnák:
ölel a sűrű fény,
az Atya házának
pincéjében lakom.
A pillanatok mint unott
pingponglabdák
pattognak szanaszét,
s hogy kilássak innét,
nincs ablakom.

A patkányok néha
embernek öltöznek,
porcelán csészékből
zabálnak szemetet,
eszmékben hisznek
a józan ész helyett,
de egyikhez sem,
nem, nem hűségesek.

Tánc

kúszik a láva a papírcipődbe
deblaborokban érik a foszgén
letépett szárnnyal rángsz a sötétben
mintha kimustrált tested a másé

lenne (e nagy darab ónfényű szalonna)
nem *lélekzik* és szellemtől mentes
egy áttetsző párhuzamos térből
ölti rád nyelvét az ördög

a mozdulataid is felaprózza
a reflektor iszonyú kése
és nem hagy meg illúziókat

nincs kéz-láb ami összerak
fulladozol egy pókfonáltól
de végül nem halsz meg mégse

Próbafelvétel

hogy világom bőrdígg tágul
a fényesre sikált éjben
hogy tenyérynire sorvadt álmom
múltadba folyton visszalök

hogy életed fájába fejszém
mint köröm a húsba belenőtt
mondjam? a lángoló sirályok
mélyvörös pontok az ég fedelén

meztelen testeden anyaföld
arcodon megtörő árnyék –
állok a rémület párkányán

s kihullik az ingből a szívem
megtép a fájás és cafatonként
a jéghideg sárba dobál

Vén Zoltán rézmetszete

Akár régi, akár kortársakkal megesett dolgokat jegyez le az író, a szerzőn nem kérhető számon a pontos, valóságghú megörökítés. Sem az ókor, sem napjaink hálószoatitkai, pletykái nem ellenőrizhetők, miután nem első kézből jutnak a krónikás fülébe. Nincs az a kulcslyuk, melyen át rálátásunk lenne egykori pamlagokra, titkos légyottokra. Ám testőrök és ügynökök hada sem képes megakadályozni, hogy hamarvást elszívárojanak hozzánk az uralkodó família viselt dolgai, hogy bizalmas beavatottként merészen vegyük száunkra a kitudódott pajzánkodásokat.

A történet nem a jólertesültségen, nem a tényszerű, hiteles leírason alapszik; sokkal inkább a megszépítő, ezt-azt kiszínező, avagy eltorzító képzelet szövi a – kedvünkre való – mesét.

Az ógörög királyi pár meglesett ölekezéséről tudósító historikus szavát éppoly komolyan kell venni, mint a mai mesefákét. A felcsipegetett hírmorzsák a mesélgetéssel, hagyományozással műalkotássá – s nem pedig tudományos dolgozattá – állnak össze.

Hogy megidézhessem a száz év előtti boldog békeidők mulattató eseményeit, rézmetszetes, ódonsárga újságok és könyvek tömkelegét lapozgattam. (Még a komor – Grill-féle – bűnügyi döntvénytárak sincsenek humor híján.) De a legbecsebb kincs az, amit élőszóban kaptam. A nagy idők rég porladó tanúival még eleven korokban, állapotukban volt szerencsém találkozni: a zentai Jankai Vendelin, a bécsi udvar kályhás mestere az ötvenes években az apámék tartotta szövetkezeti kocsmá törzsvendége volt. A birodalmi fővárosból nyájas, finom modort hozott magával; hatévesen rögzült bennem tanító bácsis féltése, ahogyan óvott a görnyedt testtartástól, és ki mást állított volna példaképül elem, mint kenyéradó gazdáját, őfelségét, aki élete utolsó évében is, a nyolcvanhatodikban, a schönbrunni sétányon hetvenöt centiseket lépve egyenes derékkal járt. Majszter Jankai csak ifjúkora csodás Bécsének tiszteletét égette fogékony gyermeklelkembe, míg egy későbbi véletlen útitársam, bizonyos Zilahy Lajos, aki elbeszélőként már régóta a világhír szárnyán, velem pedig a Szeged–Szabadka, illetve Szabadka–Újvidék buszjáraton közlekedett, a háromórányi együttlét alatt kíváncsi kérdéseimtől ösztönözve belemelegedett a mesélésbe.

Zilahy-élményemről néhány éve terjedelmesen írtam az újságban, de az írói arcképből elhagyhatónak, mellőzendőnek tartottam a hírneves epikustól hallott, harmadik személyre vonatkozó csattanós történeteket. Most, negyvennégy évvel közös utazásunk után jött el az ideje annak, hogy az útitársamtól átvett vicckurtagú vázlatból adomát kerekítsek. Nem tudom, hogy Zilahy honnan vette a fabulát, sokadik közvetítőként ki mindenkinek, hányféleképpen mesélte el, s ő maga megírta-e?

Alább arról lesz szó, hogy Ferenc József császár miként szűrte össze a levet egy kikapós magyar színésznővel. Az öt sorban elmondható eset karcsúsága megengedi, hogy – nem egészen érdektelen – bevezetőt kanyarítsak hozzá.

A spanyol ági Habsburgok a 16. században kialakították azt a merev udvari szertartásrendet, amelyet kötelező tantárgyként oktattak a kékvérűek körében, s amely szigorú előírásaival szabályozta az uralkodó és a nemesi előkelőségek minden

lépését. Ez a spanyol etikett az udvari és a magánéletre egyaránt rátelepedett. Az ifjú herceg nem választhatott magának tetszése szerinti feleséget, s ha már egyszer megházasodott, csakis az előírt ceremónia betartásával „környékezhette meg” hitvesét. A kijelölt napon és órában a főudvarmester – a gyertyát és vizes palackot magával hozó két főúrral együtt – kísérte a királyt a tett színhelyére. Állami hivatalnokok és páncélos vitézek tömör sorfala között vonultak el. Eközben a királyné a maga főudvarmesterével ugyancsak az udvari léhűtők bámész tömege előtt andalog a király fogadására szolgáló helyiség felé. Aztán a mennyezetes ágy szenvedélyes megnyikorogtatása után az előírásos módon történt a visszavonulás.

Az udvari viselkedéstan főbb elemei a Habsburg-császárság végéig megmaradtak, de a szabályok olykor kirívó felrúgását a kezdetektől fogva elkövették. Már az etikett első kifundálója, megalapozója – V. Károly (1500–1558) – se élt saját regulái szerint.

Alighanem a maga kicsapongásait vélte egyensúlyba hozni az erkölcsi paragrafusok megfogalmazásával.

Úgy három évszázad múltán egy fiatal főherceg már jórészt túlesett a zord papi, katonai, tanári dresszírozáson, amikor egy napon szigorú és céltudatos anyja, Zsófia főhercegasszony is elővette, és a francia nyelvlecke helyett egy – orvosilag szűznek találtatott – zsenge baronesszel röpké percekre össze óhajtotta boronálni. Az „önfeláldozásra” előkészített kislány csak nagy sokára tudta megvilágosítani jövedele céljáról a nemes úrfi elméjét, s a megszabott idő lejárt anélkül, hogy a kettős szűztelenítés megtörtént volna. Ferenc Jóskánk végül buja előélet híján is bevezett a boldog szerelmi házasság révébe. Csakhogy a felséges nej imígyen szedte versbe szexuális hitvallását:

*Mit nekem szerelem, mit nekem bor,
Mind a kettőtől rám tör az undor!*

Ehhez is tartotta magát Erzsébet királyné; jóformán csak utódot, trónörököszt biztosítandó hajolt meg a birodalmi államérdek előtt, máskülönben változatos ürügyekkel rekesztette ki urát hálósobájából. A ceremóniamentes bajor környezetből jött ifiasszonyt az udvari kötöttségeket minduntalan számon kérő anyós – egy személyben nagynéni –. Zsófia, a császár anyukája igyekezett betörni, aminek Ferenc József itta meg a levét. Holott ő a kéjek kelyhére vágott, hasztalan. Az erényes, hideg bálvány oldalán amúgy sem lehetett része pikáns csínyekben. Sziszi önimádata lehetetlenné tette az önfeledt odaadást, szépségféltő igyekezetében kóros koplalással, erőltetett gyalogtúrákkal fogyókúrázott, végül a családi pörpatvarból menekülve gyakran odahagyta Bécset, örökös külföldi bolyongásra adta fejét, árvaságra, ridég magányra kárhoztatva férjét és gyermekeit. (A szeretetlenség okozta neurózis különösen Rudolf fiacskáján ütökött ki a későbbiekben.)

A még ifjú császár házasságának ötödik évén túl más nők karjaiban keresett vigaszt. A keresés nem az ő dolga volt; a főudvarmesteri hivatal válogatta ki a meg-

felelő hölgyeket. Az ágyasjelöltek között jócskán akadtak színésznők, balettkari – és más, kiszolgáltatott helyzetben lévő – lányok. A procedúra orvosi vizsgálatlalt folytatódott, és anyagi ellenszolgáltatással fejeződött be. Közben lezajlott az excellenciás úr szerelemmentes, udvarlás nélküli kielégülése.

A modern kor küszöbén a királyok és hercegecskék – alkalmi kapcsolataikhoz – mintha a költőkre sandítva választottak volna maguknak nőideált; amazok megverselték a perditát, az „utcasarkok rongyát”, a koronás fők pedig szintúgy oda voltak a feslett erkölcsű színpadi dívákért. A maguk osztályában semmi esély sem volt diszkrét kapcsolatra, éltek hát a hatóságilag lebonyolított kerítéssel, prostituálással. A kirakatban élő főrendiek sarkában állandóan ott koslattak a sajtóhiénák, ám ha a házastársi ágyban hoppon maradt nemes úr egy polgárasszonnyal teremtett bizalmas viszonyt, azt titokban megtehetette. Egy magára valamit is adó herceg, avagy király elegáns belvárosi lakást vásárolt, ajándékozott kedvesének, s a bőkezű gavallér a bokros, jótékony homályú sétány végén bármikor benyithatott a rejtekajtón szeretőjéhez. (Vajda János *Húsz év múlva* című versének Ginája nem az egyetlen volt, aki Bécs előkelő kerületében, Hietzingben kapott lakot hercegi kirtartójától.)

Ferenc József császár ugyanott, Schönbrunn szomszédságában, egy-egy fényes villával jutalmazta meg az öt másfél évtizedre kegyeibe fogadó, férjzett, unatkozó háziasszonyt, Anna Nahowskit, majd pedig a császári párral barátságot ápoló Schratt Katalin színésznőt. Miután a magányos államférfiú szívében egy életre lehorgonyzott a nagyvilági nő, elődje, Anna, busás végkielégítéssel elbocsátott, emezt pedig alkalmanként tekintélyes pénzösszeg és vagyont érő ékszer illette. Szerencsére nem minden fölcsípett hölgyike jelentett ekkora terhet az államkincstárnak.

A magyar színpadi világ – mára elfeledett nevű – egyik, virágjában tündöklő hullócsillaga annyira megszédítette az ötvenedik életévéhez közeledő uralkodót, hogy a nemes vad behálózása nem maradhatott el. A kabinetirodában alkalmazott honfitársunk volt a közvetítő.

A kikapós menyecske vonakodás nélkül elfogadta az invitálást, és délután ötkor hagyta magát a Burg egyik kicsi szobájába kalauzolni. Csakhamar nyílt a magas fehér ajtó, és jelenésszerűen közeledett hozzá egy tábornokias, rendjelekkel borított, kardot viselő, öröms fénnyel csillanó, kék szemű öregúr. Szavak helyett csak fejet hajtott, sarkantyúit összeüté, és máris a posztópantalló gombsorán babrált, majd pedig a sezlontra döntve és dőlve izgatott szuszogással átküzdötte magát a fodros textíliák túloldalára, épphogy magához ragadta az illatos üde testet, ám nyúliramban máris eltaszította, gombolkozott újra, fölállt, távoztában is néma tisztelgéssel bólintott és bokázott.

Alig pár nap múltán a „kerítésügyi udvaronctól” flancos borítékban zizegő bankók érkeztek a művésznő címére. A színháznál egyévi fizetést kitevő összeget sértett önérzettel passzolta vissza a feladóhoz e szavak kíséretében: „Tudassa a királylyal, hogy nekem csak a színpadi munkáért jár fizetség, és mivel prosti nem vagyok, Öfelsége nem tartozik elszámolással hazafias szolgálatomért.”

A Kilenc szimfóniáról

S. E.: – *Látnivaló, a ciklusok verseit nem a közös téma, inkább valami benső rezonancia fűzi össze. De miért szimfóniák?*

Cz. Gy.: – Sok időt tölthettem Weöres Sándor társaságában. Utaztak autómon szerte az országba: Zebegénybe Szőnyi kertjét látni, Gödöllőn találkozni még a drámaíró és festőművész Remsey Jenővel, Győrbe városnéző sétákra és *A holdbéli csónakos* operabemutatójára. Ránki György írta a zenét. (Emlékszel talán, egy kedves műsorvezető bájos elhallás révén engem így konferált be: itt van Czigány György, aki Weöres Sándor gépkocsivezetője volt, de később jó barátok lettek...) A zene hozzátartozott Sándorék életéhez. Verseit zenei formák is inspirálták, a *Valse triste* zenei rondó formában írt költemény. Régi és újabb verseit szimfónia keretben is felmutatta: *Tizenkettedik szimfóniáját* a Rádió *Házimuzsika* műsorában olvasta fel kéresemre. Tiszteletadás részemről, hogy, követve példáját, legújabb s régebbi verseimet, egymásra zenei és atmoszférikus módon utaló darabjaimat, dallamok, fő és mellék-témák eleven folyamatában magam is *Szimfónia* cím alá rendezem. Weöres akusztikus verseknek tartotta a szimfóniákba sorolt költeményeket, számára is a hangzásuk volt fontos. Hiszen a vers végül elvont valóságában olyan, mint a zene, nem lehet megmondani, lefordítván köznapi szavakra, hogy miről szól. Van elmesélhető tartalma, de maga a vers zene-mivoltában fogadható csak be. Weöres így mondta: nem fontos, hogy értik-e, de az idegek borzongjanak, mint kifeszített drót a szélben...

– *Tehát szimfóniák! De miért épp kilenc? Van Beethovenre, illetve Thomas Mann regényére utaló vers is könyvedben...*

– A kilencedik szimfónia fogalom annak is ismerős, aki soha nem hallotta még Beethoven zenéjét. Beethoven szimfóniái mindenképpen sugallnak valami lelki emelkedettséget, izgalmat, éltető feszültséget. De nem Beethovenre gondoltam a címválasztásnál, hanem arra: kilencedik évtizedem közepén járok. Egyébként a Szűz Mária-tisztelet is kilencedet emleget, kilenc nap kegyelmi idejét jelenti. Anton Bruckner is kilenc szimfóniát írt, az utolsót be sem fejezte egészen, korábbi *Te Deum*a került a darabba kiegészítésként. Mahler is kilenc szimfóniát írt meg, a tizedik gyönyörű töredékként él. Nálam, a játék kedvéért finálé a kötetben a tíz, tízmondatos lírai esszé-darabocskja a tizedik szimfónia helyett.

– *Tudom, hogy a többszólamúság egységes szervezetét jelenti az egyes zeneműveknek, s azt is sejtem, hogy életedben a zene, költészet, műsorvezetés, szerkesztő-rporterri tevékenység hasonló módon, harmonikusan van együtt, egymást feltételezve és inspirálva. Persze a „cantus firmus”, a fő mozgató erő az alkotóművészet, a költő munkája. A tévéműsor-sorozat és régi könyved címe is a napórák híres föliratát viseli: Csak a derű óráit számolom... Súlyos és elvont tartalmak éltették találkozásaidat a kor nagyjával, de mosolygató percek is akadtak...*

– Weöres Sándorhoz egyszer karácsony ünnepén, délben állítottam be valami sürgős műfordítás ügyében. Tudtam, hogy barátságosan fogad, mégis mentege-

tőztem, amiért karácsony napján érkezem. Tárgyilagos nyugalommal nézett rám: „Tényleg, Gyurkám, megvolt már a Szenteste, vagy csak valamikor ezután lesz?” Gyermeki ártatlansággal kérdezte ezt: neki minden órája szent volt, a magasságok világában volt otthonos. Pilinszky Jancsiban is jelen volt a gyermekség nyíltsága, bölcsessége. Rádióműsort készítettem vele „kedves lemezeiről”. Számára fontos volt, hogy az aktuálisan bérelt Tábor-hegyi nyaralóba elhozza kedves lemezeit, a megszólaltatás minden reménye nélkül. Mégis, tárgyi valóságukban is ott kellett lenniük, hogy felhevült szeretettel szólhasson a zenékről. Persze, elsősorban Bachról. De hát a te *Pilinszky és Bach* könyvedben erről sokat olvashattunk... A műsor felvétele után asztalára tévedt a szemem: korrektúralapok heverték ott. A *Szálkák* levonata. Észre vette kíváncsi pillantásomat, mindenesetre olvasni kezdte a verseket, lassan, szépen, ahogy a pap az átváltoztatás igéit mondja, figyelmes komolysággal. Az összes költemény elhangzott: lenyűgöző másfél óra volt ez számomra. Az utolsó szavak után csak nevetgélünk a közös élmény örömeiben, hiszen a költő számára is fontos, hogy továbbadhassa a versek sugallatát. Néztük egymást, kimerülten, boldogan. Jancsi hirtelen megszólalt: „Gyuri, felolvassam még egyszer?!”

– *Mennyi erő van e gyermeki gyöngédségben is!*

– Fiatal rádiósként, volt történelemtanárunkat interjúoltam meg, Grexa Gyulát, akinek óriási lemezgyűjteménye volt. Ostrom után az ő otthona pót-operaházként működött: ott lehetett csak a ritkább Wagner-operákat meghallgatni. S a kor nagy énekeseit! Fiatal lányok kedvence Mario Lanza volt! Egyik versem anekdotikus pillanatot őriz találkozásaink történetéből, érettségi évfordulónk vacsoráját az ő káprázatos előadása tette felejthetlenné. Azután elbóbiskolt az asztalnál. A mellette ülő egykori diák valamit szolt hozzá, hogy feloldja a zavart helyzetet. Grexa ezt rögtön megértette, és csak ennyit mondott: „Hagyd fiam, előadó típus vagyok, vagy én beszélek, vagy elalszom...” A másik, s talán épp első interjúalanyom a kilencvenévesnél is idősebb Rexa Dezső lett. Grexa és Rexa! Mintha azt mondanánk: Stan és Pan, Zoro és Huru... Rexát Magyar utcai otthonában találtam. A szoba sarkába mutatott, s kissé kikiáltó modorban, zengzetes hangon így szolt: „Ebben az ágyban halt meg Csajághy Laura, Vörösmarty kedvese! Én, kérem, még láttam Arany Jánost a Duna-parton sétálni, és láttam reverendában Liszt Ferencet a Vigadó kapujában: két hölgy karolt bele...”

Számomra a rádiózás élvezet volt, e hivatás ezernyi örömeivel, meglepetésével. Szent II. János Pál pápa magyarországi látogatásainak lehettem kommentátora, s Antall József temetési gyászünnepének.

– *Verseid fölött címként zenei szakszavak, fogalmak is szerepelnek. Moll-variáció, Zsoltár, Ostinato, Antifóna, Chaconne...*

– E megoldások természetesek az én életem munkájában. Az antifóna gregorián dallamát a zsoltárok előtt és után énekelték a középkorban. Jelen idejük marandó... Achaconne régi, lassú lejtésű spanyol tánc volt, ami lehet, hogy Mexikóból származott, de a barokk korban már formateremtő, zenei erőként kelt új életre. Mindenkinek eszébe jut a remekmű: Bach *Chaconne*-ja! Egy teljes harmóniasoro-

zat ismétlődik benne, e kötöttség mellett a zene egyéb alakzatai pedig szabadon és szakadatlan változhatnak... Fiam, Zolika halála után írtam meg a magam *Chaconne*-ját. Tudod, estjeinken hegedűművész barátaink gyakran megszólaltatják az említett Bach-tételt: mélységesen szép távlatot, háttérrel adva a költeménynek...

– *Versháttér-párbeszédünk nem elemzi a verseket. Borsos Miklóst szoktad idézni: „Nem a műveket kell magyarázni, azok mutatják fel azt, amit másképp nem foghatnánk fel!”*

– A vers háttérében vannak elmondható tények, néha talán fontosak, legtöbbször fölöslegesek. Beszélgethetünk a vers születéséről Weöres nyomán, élettörténetünkről, vagy a természet inspirációiról, a kifejezés indulatvilágáról, a versek létrejötteinek prózai motívumairól, a mögöttes anekdotáról. Nehezebben már arról, hogy létünk tele van fájdalommal, szorongással, választásaink szabadságának erkölcsi súlyával, terhével és szigorával, s tele van örömmel, nevetéssel. Emlegethetjük az ihlető tenger méltóságát, az emberi tekintet szépségét, kinyíló kíváncsiságát, izgalmait és imádságos nyugalját. Az én „tengeri közjátékaim” tematikus rokonság nélkül is utalnak Britten *Négy tengeri közjáték* zenéjére, a *Peter Grimes* opera tengerparti atmoszférájára. Írok a Trieszti-öbölről, mely Ottlik nagy regényének kamaszkor-álma, mindent jelent anélkül, hogy a valódi Trieszti-öblöt az író valaha is látta volna. Egyszer említette, amikor Duinóból képeslapot küldtem neki: talán eljönne oda velem majd. Dehogyan jött. Nem volt szüksége rá. Ez az ígéret, a fölsejlő vágy is hozzátartozott képzeletének pontos, szigorú világához. Igen, mert a költészet és a hit olyan, mint repülőknak az „airborne” pillanata, visszafordíthatatlan elszakadás a földtől.

Részlet a *Kilenc szimfónia* kötetből

Csordultig

Csordultig teli nevetéssel,
örök csendbe markolva térdel
velünk e lét: járunk jövőendő
évezred hamujában. Erdő
fakadna ott, égbe kiáltó
színek, láng lombok, mint a zászló.
Zúdul, csak élni képes minden!
A katasztrófa is szelíden
néz ránk, még makacsul dobolja
hevét a szív, akárha volna
helye rigófütty diadalnak
kertben, hol halottat siratnak.

Három tengeri közzjáték

„Eccomormoral l'onde”

Itt hullám susog s tenger a zene:
 l'aura, vagy Laura, hajnal hús szele
 testén s napfényből szakad csíkra csík,
 zöld ágak árnyukkal öltöztetik.
 Sorrentóban, hol Tasso született? –
 vagy másutt az est, Nápoly is lehet:
 dallam, négyszáz éves szív kiált,
 öt szólam, Monteverdi-madrigált
 zendítve meg zümmög, suttog a kar.
 Egy néger lánynak mondom el hamar
 a teraszon: Gonzaga herceg és
 a Mester járt ám nálunk s nem kevés
 gond közt lát Dunát, Esztergom alatt.
 Emléke a városban fennmaradt
 s utca van róla elnevezve ma,
 e dombon minden szemetes-kuka
 hasán mésszel írt betűk hirdetik.
 Harsány a múlt, a muzsika szelíd.
 Tenger van ott és itt, alatt, felül.
 Víz-messzeség szívünkbe szenderül.

Sirály-szárnyon villan

Óceán-időnk partjain
 emlék: a halál mosolya.
 Anyám földre hevert álom.
 Mind szíve közepében égve
 látjuk, e létnek nincsen széle:
 sírkövek napoznak,
 nevetés lángol,
 szájszéli fehérség
 a gyász kemencéin.

A Trieszti-öböl

A Trieszti-öbölként lajstromozott benyomás-halomról szó sem esik. „Babits meghívott, jöjtek el ide az asztalukhoz szerdán. Az itt volt, ahol ülünk, kicsit beljebb” – mondta Ottlik a Duna-korzó teraszán. A Trieszti-öblöt persze soha nem látta, viszont címet adott Duinóban írt elégiámnak. Nincsen hajó, futár, üzenet. Se kikötő. Narancsszín vitorla sincs. „A duinói bolt bezár” – írja a vers fölé. Both Benedekről beszél, amikor belegázol mondataiba, szétszaggatja szavait az elrobogó 2-es villamos. Hajókürt is, mintha az egészet lefújná. Akkor itt a vége? Cipi a nappal szemben ül. Kánikula kell neki, tomboló, mértéktelen nyár. „Harminckét foggal kell harapnunk a napfényt és mérgeznünk, fogyasztanunk magunkat, hogy érettek legyünk a halálra.” Rántott a vállán. Mintha lesöpörné az asztalról tulajdon kézfejét. Csontos, heves a keze. A poharához nyúl s gyorsan előbbre koppintja az asztalon, mint sakkfigurát, azután ugyanígy vissza. Hogy-hogy?! Köhint, nevetgél. Tengerről hallgatunk.

Lázár Imre a község értelmiségének mélyén született, és ő sem vitte a kántortanítóságnál magasabbra. Ezzel megelégedett, és az iskolai osztály dobogóját a kistemplom orgonapadjával éveken keresztül félnaponta váltogatta. Csöndes, nyugodt ember volt, ezért kis keresete ellenére is kedvelték. Ennek köszönhető, hogy a kaptafaműves hozzáadta lányát, akivel boldog családi életet éltek, és szaporodó gyermekeikkel elfoglalhatták a Faluház szolgálati lakásának hátsó felét.

A településre ritkán és későn érkeztek el a világ hírei, de a kis közösség nem is sokat törődött vele. A szabó varrt, a kovács patkolt, a paraszt szántott-vetett, a polgármester pedig a törvényt tartatta be. Hanem egy napon délelőtt olyan órában húzták meg a harangot, amikor nem volt szokás. A kisbíró ott állt a téren, és köréje gyülekeztek az emberek. Midőn már elegen voltak, az öreg megpergette a nyakába akasztott kisdobot. Elővette a papírt, és akadozó szótagolással igyekezett fölolvadni a hirdetést. Az aljegyző előzőleg bemagoltatta vele a szöveget, és amikor a betűk böngészése közben rájött, hogy e nehéz munkától hamarabb szabadul, ha elhadarja, amit tanult, összehajtotta a papírt, és így szólt:

– Kitört a háború! A trónörökös meggyilkolása után császáruk és királyunk hadat üzent a szomszédunknak. Asszonyok, készítsétek föl hadköteles férjeteiket, fiaitokat, mert napok múlva kezdődnek a behívások.

Előbb néma csönd ült a téren, majd egyre nagyobb zszibongás kezdődött. Egyik ember nem értette az egészet, a másik nem hitte, a harmadik csodálkozott. Nehezen fogták föl, hogy mit is tartalmaz az a néhány mondat, amelyet hallottak, és főleg nem látták át, hogy mi vár rájuk. A riadalom akkor kezdődött, amikor egy hét múlva megérkeztek a behívók. A kétségbeesés pedig azután zúdult mindenkire, hogy a polgármester a téren, a katonaládáikkal fősorakozott férfiakat átadta egy tisztnek, majd az itthon maradt lakosság ölelésekkel, csókokkal és könnyekkel árasztotta el a bevonulókat. A tiszt hátrarendelte a kíséretet, és harsány kiáltással megígérte:

– Mire a lomb lehull, győztesen hazatérünk!

Még tartott a betakarítás, és az egész falu azzal foglalatalkodott, hogy a télire valót embernek, állatnak összegyűjtse. Közben az árak emelkedtek, elindult a beszolgáltatás, gyűjtögetés a frontokon harcolóknak, és olyan gyorsan eljött a karácsony, hogy már várták a kis Jézus megszületését. Szenteste meghúzták a harangot. Előző években a földízített fenyőfán ilyenkor gyújtották meg a gyertyákat. Kisült a meleg kalács. Jött a Jézuska ajándékokkal, a terített asztalon még a legszegényebb is talált magának néhány finom falatot, majd a hóesésben elindultak az éjféli misére.

Most az emberek összenéztek. Legtöbb helyen csak a lecsavart petróleumlámpa pislákkolt. Az ajtót lesték. A lomb már régen lehullott, a hó is betakarta, de azok, akiket nagyon vártak, nem jöttek haza. Imádkoztak értük. Azt remélték, hogy ez az egész zavaros háború, amelyhez nekik semmi közük sem volt, most ér véget. A frontokról a katonák a legnagyobb családi ünnepre megérkeznek, és soha többé nem mennek vissza.

Szemüket az ajtóra szegezték. Még mindig sokan azt gondolták, hogy akik a

nyár végén elmentek, most nyomják le a kilincset, és belépnek. Egy fiatal lány, akinek egy héttel az esküvője előtt elvitték a vőlegényét, mintha látnok lenne, így szólt:

– A különvonat most fordult be az állomásra. Kiszállnak. Ott van az én mátkám köztük, még hozzá legelöl. Nagy léptekkel halad hazafelé. Cipeli a katonaládáját, de kidobálta belőle a suvikszot, meg a kopott kefét, hogy helyet adjon az ajándékoknak. Meglátjátok, hogy mindjárt kopogtat az ajtón.

A néma csöndben minden nesz hallatszott. A várakozás ott ült az arcokon, és könnytől csillogott a szemük. A félhomályban erőltették, hogy elsőnek lássák meg a jövevényt. Közben a gyerekek előbb türelmetlenül mocorogtak, majd sorban elaludtak. De a vőlegény feje az ajtóban bizony nem bukkant fel, csak alszik valahol átázott és keményre fagyott szénaágyon, szája nem iszik többé bort, csak hóból-jégből melengetett hideg vizet. Ott volt valahol arrafelé a kántortanító is, és tábori lapot írt haza a családnak.

„Kedves édesanyám, feleségem, gyerekeim!

Én jól vagyok, remélem, ti is. Bizonyosan levágtátok a malackát karácsonyra, hogy legyen kitartásotok. Mi itt jószágot nem látunk. A környékből idejött a szagra néhány macska, ezeket nem régen ettük meg. Közben alaposan meghíztak a patkányok is a futóárkokban, éppen rájuk vadászunk, de nagyon szemfülesek. A drága kis Marikánk hogyan küzd meg a betűvetéssel? Most, hogy iskolába kezdett járni, bizonyosan hiányzom neki. Drága Ibolyám, mesélj neki egy szép világról, ahol csupa tündérek, királykisasszonyok élnek, és köztük ő a legszebb. Üdvözlöm Gyurit meg Petit. Drága édesanyám, vigyázzon rájuk, hiszen... nem tudok többet írni, azonnal indulnunk kell, már az eleje sorba rendeződött. Csókolok...”

A menet fél órán belül összeállt, és a vaksötétben elindult. Senki sem tudta, hogy miért ilyen sürgős, és hová igyekeznek? Amikor rájuk virradt, egy fenyőerdőben, kötésig érő, összefagyott indákkal béklyózott aljnövényzetben találták magukat. Valamelyik baka elkiáltotta magát:

– Nézzétek, mennyi karácsonyfa, a legszebbet csak föl kellene díszíteni.

A hadoszlop változatlanul vánszorgott tovább. A természet által rendezett nehéz terepen az ágyúk, muníciós kocsik minduntalan elakadtak. Eleinte örültek, hogy a sár gyorsan kőkeménnyé fagyott, de az orruk minden levegővételnél összeragadt a hidegtől, és a szájukon át vett szippantástól összedagadt a torkuk. A hitvány kesztyűk már rongyokban lógtak rajtuk, és elfehéredett ujjaik végét már nem érezték.

Délutánig még erőltetett menetben vonszolódtak, és az emberek sorban kezdtek kidőlni. Ekkor megérkeztek egy kastélyhoz. A kandallóba már lassanként befagyott a hasábfá, de a vége még füstölt, jelezve, hogy a lakók nemrég menekültek el. Minden bútor, tárgy a helyén állt. Olyan benyomást keltett, akár egy kis múzeum. A falon a nagy elődök olajjal festett arcképei és címerek, a könyvtárban szépen be-kötött könyvek sorakoztak.

Lázár Imre csodálata csak néhány másodpercig tartott. Ez elég volt ahhoz, hogy visszavigye egy boldog múltba, amikor a tanítóképző évei alatt, tanulmányi látogatások során, hasonló kúriákat láttak. Tanáraik mindig azt sulykolták beléjük,

hogy tanítványaikból olyan nemzedékeket neveljenek, akik létrehozni és tisztelni tudják mindazt az értéket, amit a teremtő erejük elő tud állítani, az emberibb élet gazdagabbá tételéért.

Mire mindezt végiggondolta, körülötte már recsegték-ropogtak a finom faragásokkal díszített empire és biedermeier bútorok, ahogy a katonák a földön szétverték, majd a mozaikparkettás terem közepén összerakták és meggyújtották. Egy hasonló csoport gyújtósként a könyveket tépte szét, és a máglyára szórta. Ismét mások a konyhát és a kamrát dúlták föl. Előkerültek a lekváros és befőttes üvegek, amelyek nyakát a bajonettel törték le, és annyi éhezés, szenvedés után tartalmukat mohón magukba tömték. A kántortanító éppen ordítani akart, hogy hagyják abba, amikor az orvostisztjük akkorát taszított rajta, hogy torkán akadt a szó.

– Megőrült? Ha most itt elkezd nekik prédikálni, kilökik a téli éjszakába, vagy agyonütik. Nézzen a kezére! Nem vette észre, hogy megfagyott? Menjen a tűzhöz, tartsa közelebb a meleghez, és óvatosan kezdje el dörzsölni, hogy meginduljon benne a vérkeringés, különben reggelre úgy törheti le egyenként az ujjait, mint rózsaszárról a tövist.

Lázár Imre a kezére nézett, és megijedt. Arra gondolt, hogyan fogja mozgatni az ujjait, ha otthon ismét az orgona billentyűit kell nyomogatnia. Észre sem vette, miként kap föl egy kis teázó asztalt és tördeli a márványoszlopon, majd veti a tűzre, hogy a láng tovább lobogjon. Akik hamarabb cselekedtek, még szalonnát is találtak, és azonmód, kenyér nélkül tömték magukba, de neki már nem jutott.

A katonák bakot álltak, és kezdték leszedni a festményekeket. Előkerült a bicska, és kivágták a keretből a képet, majd szétmállott kapcáik helyett az olajfestéktől vízhatlanná vált vásznakat csavarták lábfejük köré. A kántortanító ekkor már magától kapaszkodott föl bajtársa vállára, leemelt egy portrét, és kettéhasította.

– Látom, tanulékony – szólt rá gúnyosan a tiszt. – Legalább egy darabig még nem fagy le a lába.

Hajnalban Imre egy csoporthoz verődött, akik a kastélyt szegélyező kertbe mentek szétnézni. A gondozott fason túl elkerített vadspark húzódott, őzekkel és szarvasokkal. Nincs olyan csata, ahol olyan gyorsan előkerülnének a fegyverek, mint ahogy most a vállukról leakasztották, és elkezdték löni az állatokat.

„Istenem, mit tegyek?” – kérdezte önmagát a tanító. – „Otthon még a csirke nyakát sem vágom el, mivel az is a Teremtő alkotása. Teremtő!” – villant eszébe az Ótestamentum idevágó részlete. – „Hiszen Isten, amikor megalkotta az embereket, rájuk bízta az élőlényeket, hogy használják őket” – vértette föl magát a gátlásai ellen.

Fogta a puskáját, és nekilátott vadászni a mészárlástól, durrogástól megvadult állatokra.

– Ha így aprítod majd az ellenséget is, húsvétra hazaérünk – mondta neki az egyik bajtársa, mire a másik: – Remélem, majd cipelni is ilyen jól tudod, hogy ideig-óráig legyen hús a csajkánkban!

Ahogy végeztek a mészárosmunkával, tovább vonult a csapat. Nem sokáig tartott a menetelés. Amerre mentek, messziről hallatszott a támadó fél ágyúinak dü-

börgése. Egy halmokkal teli tisztásról már látni lehetett a toroktüzet, és a lövedék egyre közelebb csapódott be hozzájuk. Ekkor rövid parancsot kaptak:

– Beásni!

Azonnal el kellett kezdeni a lövészárorendszer kialakítását. Eleinte elég lagymatagon haladt a nehéz munka, a fájós kezekkel, lábakkal, derekakkal, leromlott egészséggel. Ekkor az ellentábor közelebb vonult. Amikor az akna megölt a seregből két katonát, mindenki elfelejtette, hogy milyen testi-lelki gondokkal küzd, és rohammunkával, kifulladásig dolgozott.

Még készen sem voltak, amikor az ellenség felől kezdett fújni a szél, és addig ismeretlen szörnyeteget sodort feléjük. Mérges gázt eresztettek rájuk. Akik elől voltak és belelegezték, szörnyű kínhalállal fulladtak meg. Ekkor még szerencséje volt a kántortanítónak, hiszen időben fölvehette a gázmaszkot. A hullákat hátra vitték elföldelni. Az egyik tiszt odakiáltotta a túlélőknek:

– Fiúk, a halált is szokni kell!

Közben beesteledett. A katonák álomba zuhantak a kimerültségtől. Másnap hajnalban, a nap még alant, a felhők között bujkált, amikor hatalmas lármára ébredtek. Rengett a föld alattuk, és az ég vörösben lángolt, mint amikor tüzes szekéren Illés prófétát emelték a mennybe. Hamar fölfogták, hogy ők e láng- és vérözönben nem a megdicsőültek közé tartoznak. A tiszt elordította magát:

– Szuronyt fel, rohamra!

Lázár Imre az egyik bajtársával együtt ugrott ki a lövészárokból, és a bukkák között rohantak az ellenséges katonák felé, akik sűrűn egymás mellett, mint a láncszem sorjáltak az állások felé. A következő pillanatban gránát csapott középük. Űtések sorozatát érezték egész testükön, és elsötétült előttük a világ, ahogy a föld rájuk zúdult. Amikor kikaparták magukat, hárman feküdtek közel egymáshoz. A tanító a bajtársával, és egy ellenséges katona. Ahogy fuldokolva végre levegőt kaptak, darabig riadtan nézték egymást, azután Imre fájdalmas jajgatásukat hallotta. Bajtársának alsó testéből a szilánkok úgy meredeztek elő, mint a varrodában a párnából a tűk, és minden tagja vérzett. Az idegennek a bal keze roncsolódott össze. Lázár nem érzett fájdalmat, csak az elfagyott ujjai sajogtak, és alig mozogtak. Ott volt mellette a puskáról levált szurony, amelyet ösztönösen megmarkolt.

– Öld meg ezt a sakált! – sziszegte a bajtársa.

A kántortanító megrémült. Egész életében a tízparancsolatot tanította. Kívülről tudta, hogy az első tézisek Isten szeretetét és parancsainak betartását írták elő, majd az ötödik, azt, hogy: „Ne ölj!” Ezért határozottan azt válaszolta:

– Nem tehetem!

– Én mindjárt elvérzek – hörögte –, de nálad fegyver van, ez a mihaszna még kotorászik utána, és ha megtalálja, lelő, vagy fölkoncol.

– Isten megver érte. Nézz már rá, sebesült ő is, és még szinte gyerek.

– A Teremtőd föloldoz... mert a hazáért és a családotért küldtek ide... hogy legyen jövődönk... – ajka elnémult, már nem maradt több ereje.

Lázár remegő kézzel úgy markolta meg a szuronyt, mintha a saját halálára készülne, és kúszni kezdett az idegen felé. Ő nyöszörgött, és zubbonyából előhúzott egy rongyolt papírképet, majd a fenyegetően közelítő felé tartva, mutogatva, így rimánkodott:

– Mama, mama...

A kántortanító visszafordult, hogy megerősítést kapjon társától, de ő nem felelt. Döntenie kellett. Két markába szorította a szuronyt, hogy biztosan tartsa. Oda-kúszott az idegenhez, és tövig döfte a mellébe. Láta, amint értetlen riadtsággal néz rá, könnye csurran, majd hörögve lecsukja szemét. Eszébe jutott a XC. zsoldár második versszaka, és félhangosan énekelni kezdte:

„Az embereket te meghagyod halni,
És ezt mondd az emberi nemzetnek:
Légyetek porrá, kik porból lettetek...”

Nem emlékezett többre. A futóárokban tért magához.

– Jó, hogy pihentél, mindjárt mi indítjuk a következő támadást – szólt neki a mellette álló bajtársa.

Ahogy ezt kimondta, jött a parancs, és a katonák újra szuronyt fel, kiugráltak, majd futottak az ellenség felé. Gyilkos tűzzáporba értek. Imre fölállt árka szélére, és kiabálni kezdett:

– Ide lőjetekek!!

Azután folytatta a megszakadt zsoldár éneklését:

„Mert ezer esztendő előtted annyi,
Mint a tegnapi ő elmúlása
És egy éjnek rövid vigyázása...”

Ekkor akna robbant mellette, és utána csak egy jókora kráter sejtette, hogy előbb ott egy ember énekelt.

A sorozatos harci események teljesen kimerítették mind a két katonai tábor. A tűzvihar szünetelni kezdett. Tavaszodott. A fák barkát nyitottak, és hullajtották a virágport. Olyan volt a világ, mintha sárgába öltözött volna. Húsvét közeledett, a Megváltó véráldozata, és a frontok emberei elcsöndesedve vártak valami fordulatra, amely kimentí őket élő koporsóikból.

Egy este különös jelenségre figyeltek föl. Az égen gomolygó felhők emberi alakot öltöttek, majd kirajzolódni vélték a tanító arcvonásait.

– Nézzétek! – kiabálták –, visszajött énekelni!

Másokat babonás félelem fogott el a látványtól.

– Nem jó, ha a holtak visszatérnek, küldjük el őket nyugodni.

Olyan is akadt, aki lövöldözni kezdett, úgy kellett kicsavarni a puskát a kezéből, hogy ne keltse föl az ellenség figyelmét, de ők is látták az elmosódó képet.

– Valami természeti tünemény – mondta egy tiszt. – Nem kell aggódni, majd eltűnik.

Nem múlt el. Ekkor hatalmas motorokat hoztak, áramot fejlesztettek, majd valami masinával az ég felhőire Jézus és a Szűzanya arcását vetítették.

– Erre van pénz, de mi itt pusztulunk el az éhezéstől, sebesültjeinket nem tudjuk ellátni, ruháink tönkrementek, muníciónk elfogyott! – kiabálta egy ellenzéki hang, alig tudták elnémítani.

Így jött el a húsvét. A katonák mindkét táborban kiálltak a gödrök elé. Saját nyelvükön énekeltek, fehér kendőt lobogtattak a másik táborra felé. Néhányan lapot írtak haza, mások az árkok zavaros vizében próbálták szennyes ruháikat tisztogatni. Ilyenkor elhallgatott a békák kuruttyolása, és valamelyik parasztyerek megszólalt:

– Hej, otthon, a tanyánk gödrének vizében, de másként brekeg még a béka is – és elnézett a távolba, ahol nagyon messze megsütötték a rekvirálásból megmaradt lisztből a dúc kalácsot.

Az ünnep elmúltával mind a két táborban mozgolódás támadt. Elvitték a vetített, hordták a hiányzó hadi földszerelést, készülődtek az újabb vérontásra. A hajnali ködben, a táborok között két különös alak bontakozott ki. Mindkét seregből valók voltak. Az egyik átkarolta és támogatta sebesült társát, és elindultak a harcmezőről kifelé. Lábuk a pázsitot nem érte, lebegve, lassan távoztak. Mivel mindkét csapatnak a másik ellenfélnek számított, szinte egyszerre harsantak a tüzet vezénylő kiáltások. Golyók özöne fűrődött a levegőbe, és átszaladtak rajtuk, de ők nem álltak meg. Visszafordultak, és akkor ismerték föl, hogy egyik részről ez a fiú az orvosgyakornokuk, a másik részről meg a kántortanítójuk.

A két táborban babonás hisztéria tört ki, amelynek az volt az okozója, hogy a holtak szelleme visszajár kísértetni, és összezavarja a katonák harci fegyelmét. Újabb sortüzeket zúdítottak rájuk, de ahogy kifelé haladtak a tűzvonalból, egyre áttűnőbbekké váltak, és fölemelkedtek. A felhők közül arcuk még visszaneézett erre a siralmas világra, majd ahogy a köd föloszlott, és a nap sugarai fölszívták őket, örökre eltűntek.

Hódmezővásárhely, 2014. január 21.

Részlet egy készülő kaposvári könyvből*

A társadalom politikai passzivitása minden bizonnyal meghosszabbította a Kádár-rendszer élettartamát, hamarosan azonban bebizonyosodott, hogy a közömbösségnek is megvannak a határai. (A társadalom széles rétegeinek apolitikussága és közönye ugyanakkor a rendszerváltó folyamatoknak is mindvégig súlyos ballasztja maradt.) Az 1980-as években Kaposváron már nemcsak a mélyülő gazdasági válság vált mindenki számára érezhetővé, hanem a másként gondolkodás első jelei is megmutatkoztak.

A társadalom kollektív tudata és önszerveződése ezúttal sem a hatalmi elvárásoknak megfelelően alakult. 1986 nyarán a városi pártbizottság megállapította, hogy a kaposvári értelmiség élet- és munkakörülményeit a mind nehezebbé váló gazdasági helyzet miatt „feszültségek is terhelik”. Az értelmiség egy része – mint mondták: „politikai érdeklődés hiányában” – távol marad a közélettől, sőt a szakmai szervezetekben végzett munkától is húzódozik. Vannak, akik „erőteljesebben vetik fel az érdekeltségi rendszer, a demokrácia továbbfejlesztésének igényét, az érdekelőtároló funkció gyakorlását, ezzel kapcsolatban esetenként szélsőséges álláspontokat is hangoztatnak”. A pártvezetők igyekeztek megnyugtatni egymást, hogy a helyi értelmiség világnézete „döntően a marxizmus–leninizmus alapján fejlődött”, de azért figyelmeztettek: „fellelhető körökben az idegen nézetek hatása is”.¹

A megyeszékhely oktatási intézményeiben is érzékelti lehetett, hogy a fiatalok többsége kritikusan szemléli a társadalmi-gazdasági élet jelenségeit, és „társadalomszemléletükben több a bizonytalansági tényező”. A pedagógusok látták, hogy az alsóbb évfolyamokon a diákok nyitottsága gyakran „bizonyos szertelenséggel” társul, a felsős tanulók meggyőzése pedig már komoly tanári erőfeszítést igényel.² Kérdés, hogy a pedagógusok jó része hajlandó volt-e egyáltalán ilyen erőfeszítést tenni. Az előírások, amelyekhez papíron igazodniuk kellett volna, mindenesetre egyértelműnek tűntek: „A feladatok meghatározásánál abból indulok ki, hogy a nevelés a pedagógus politikai hitvallása. Szeretném, ha a tantestület minden tagja egyetértene azzal, hogy társadalmi-politikai céljaink konkrét ismerete és vállalása nélkül nehéz megtalálni a nevelés igazi céljait... Az ideológiai-világnézeti tisztánlátás, a marxizmus–leninizmus ismerete nélkül nem lehet és nem tudjuk alkalmazni a szocialista pedagógia alapelveit. Pedig az iskolának és a tantestületnek ez az egyik fő feladata – ha nem a legfontosabb? Ehhez azonban egység kell – politikai, ideológiai és pedagógiai egység” – sorolta a követelményeket az 1962-ben alapított kaposvári Ipari Szakközépiskola igazgatója az 1984/85. tanévi munkatervben. Az intézmény MSZMP-alapszervezetének ugyanakkor készült munkaprogramja pedig leszögezte: „Erősíteni kell befolyásunkat, fokozni felelősségünket a párt utánpótlásának biztosításáért, a KISZ-ben folyó munka korszerűsítéséért, a politikai, ideológiai tartalom

* Az 1988–1990-es kaposvári rendszerváltozásról szóló kötet szerzői, Katona József és Nagy Zoltán továbbra is várják, s köszönettel fogadják és lemásolva megőrzik azoknak a dokumentumait és visszaemlékezéseit, akik bármely oldalon átélték a korszakot.

változatos tevékenységi formákban való biztosításáért. Előző évi feladataink közt szerepel a negyedikes tanulók párttaggá nevelésének kérdése, melyre kiemelt gondot fordítunk.”³

És mi volt a rideg valóság, csak a hivatalos jelentések alapján is? A fent említett iskolában, amelyre a Kádár-rendszer saját gyermekeként tekintett, az 1984-es pártbeszámoló sem palástolta a felnőttek politikai oktatása körüli gondokat: „A foglalkozásokon a párttagok megjelenése kötelező, ennek ellenére gyakori a távolmaradásuk. Kérjük és elvárjuk, hogy a párttagok ne az ellentmondókat támogassák, hanem az egyetértésükkel a résztvevők számszerű növelését segítsék elő. Kérjük továbbá, hogy részvételük »aktív« legyen; rossz példát mutat az az elvtárs, aki az előadás alatt újságot olvas, alszik, vagy másnapi órájára készül. Jó lenne, ha belső igényükké válna a politikai oktatáson való megjelenés.”⁴

Az ifjúsági mozgalomban sem lobogott magasan a lelkesedés vörös lángja. Az 1982/83-as mozgalmi évben például az Ipari Szakközépiskola négy KISZ-alapszervezete csak többszöri kérésre mutatta be a programját, és akadt olyan is, amely az akcióprogramban kitűzött célok nagy részét a tagok többségének passzivitása miatt nem valósította meg. Az alapszervezetek vezetői nem hívták össze a taggyűléseket, sokan csak ismételt felszólításra fizették be a tagdíjat, az iskolai diákfórumot nem rendezték meg, mert a tanulók között nem mutatkozott rá igény. A propagandisták távol maradtak a vitaköröket előkészítő megbeszélésektől, az alapszervi tanulmányi felelősök a tanulmányi mozgalommal kapcsolatos konzultációktól, a diákpolitikuskok városi vetélkedőjén sem vett részt az iskola csapata, több osztály is késett az értékelési lapok leadásával, s a KISZ-tagok nem segítettek a tantárgyi versenyek megszervezésében. „Ebben az évben is ünnepélyes keretek között bonyolítottuk le az új KISZ-tagok avatását – olvasható az 1982/83-as KISZ-munkabeszámolóban. – Szomorú tapasztalat ezzel kapcsolatban, hogy a felsőbb évfolyamosok komolytalan viselkedésükkel rontották az ünnepi aktust, ezzel mintegy kifejezve a KISZ jelentőségéről alkotott véleményüket is.”⁵

Azért hoztunk példákat – a létező szocializmus utóvédharcáról – éppen az iskolák világából, mert a Kádár-rendszer, mint minden diktatúra, az ideológiai harc alapvető fontosságú terepének tekintette a nevelés ügyét, s mert Kaposvárt más jelzői mellett hagyományosan iskolavárosnak is nevezik.

A Kádár-éra évtizedekig mozdulatlan világához szokott társadalom az 1980-as években szembesült azzal, hogy a közélet, a politika nem csak úri – vagy inkább elvtársi – „huncutság” lehet. Az évtized a Csiky Gergely Színház legendás, az 1956-os forradalmat is megidéző *Marat*-előadásával kezdődött Kaposváron (Peter Weiss darabja először 1981. december 4-én került színre, Ács János rendezésében), de olyan kisebb hatókörű, legfeljebb a munkahelyeken vagy baráti társaságokban kikapintható törésvonalak is felszabdalták már a létező szocializmus addig „egységes”, „megbonthatatlan” és hasonló jelzőkkel illetett világát, amelyeknek csak a néhány év múlva bekövetkező és jobb híján mindmáig rendszerváltásnak-rendszerváltozásnak nevezett politikai fordulat kölcsönöz jelentőséget.

Nyilván nem a tudatos ellenállás jele volt, de éppúgy a szolgai alkalmazkodásé sem, hogy a Táncsics Mihály Gimnázium egyik KISZ-alapszervezetét 1980 körül nem valamely kommunista mártírról vagy marxista ideológusról, hanem I. Istvánról – tehát egy katolikus szentről – nevezték el a jókedvű diákok.⁶ A hamarosan MDF-taggá váló Földvári György is ekkoriban került a gimnáziumba. „...Jó helyre vetett a sors – emlékezett –, Papp Árpád mellé, aki sohasem tett lakatot a szájára, ’56 szellemében írt és beszélt akkor is, amikor ez még nehezen megbocsátható bűnnek számított. Egy kis rendszerváltó páholy alakult ki a Táncsics archív könyvtárában.”⁷

Az 1985 májusában Takáts Gyula költő elnökletével újjáalakult Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság előadásai már szélesebb kör véleményét formálták. A sajátos kultúraszervező szerepet betöltő társaság rendezvényein jeles írók és publicisták mondtak nyílt bírálatot a diktatúráról, és számos alkalommal hívták fel a figyelmet az erdélyi magyarság tarthatatlan helyzetére. A Berzsényi Társaság találkozói ellenzéki jellegű személyes kapcsolatok kialakítására is alkalmat kínáltak.⁸

A rendszerellenes magatartás itt csak néhány példával érzékeltetett megnyilvánulásait természetesen nem szabad túlértékelni, a kaposvári polgárok (nem csak az értelmiségiek!) egyre jelentősebb része azonban mind markánsabb kritikát fogalmazott meg – és kezdett hangosan is kimondani – a szocializmus valóságáról. Az 1980-as évek derekának Kaposvárárt jól jellemzi egy helyi szakfolyóiratban néhány év múlva megjelent értékelés: „A helyzetkép a kisvárosiasság minden jegyét, kórismét magán viselte. A polgárok bizalmatlanok voltak a »hatalom« képviselőivel szemben, elszenveték a döntéseket. Hiányzott egy jó értelemben vett városi öntudat. Eközben a tartalékait felélt rendszer háta mögött politikai mozgások indultak be. Közművelődési intézményeink a használók érdeke szerint nemegyszer vállalták az összeütközést, miközben másként gondolkodásra készítettek. Műhelyei voltak a változásnak. [...] Az emberek racionálisabb központi és helyi döntéseket, társadalmi kontrollt akartak.”⁹

Tehát a Kádár-rendszerre olyannyira jellemző társadalmi magatartásformákban is változás, hangsúlyeltolódás ment végbe. A beletörődve való átvészelés, az önkizsákmányolva való gyarapodás, a kurzus elvárásainak megfelelően való érvényesülés mellett kezdett teret nyerni a közállapotok nyíltan kritikus szemlélete is. Az egypártrendszerrel, a marxista ideológiával, a társadalmi-politikai viszonyokról függetlenül gondolkodók magatartását azonban még döntően az óvatos kitérés taktikája, a felvállalt szembenállás helyett inkább a kívülállás gyakorlata jellemezte. Így nemcsak a mind ellenszenvesebb hatalom kompromittáló közelségét, hanem az esetleges megtorlást is el lehetett kerülni. A stratégia működött, hiszen állandó és nyílt hűségnyilatkozatokat már nem követeltek a hatalmon levők.

„A nyolcvanas években Pesten be akartak szervezni a pártba, és megpróbálták beiskolázni a marxista egyetemre – mesélte Jágerné Katona Zsuzsanna, a kaposvári önkormányzat kulturális tanácsosa. – Nem mentem. Amikor a marxista egyetemről volt szó, úgy intéztem, hogy kicsússzak a jelentkezési határidőből. A párttitkár hölgy – aki valóban őszintén hitt a kommunista eszmében – erre felajánlotta, hogy

határidőn túl is minden követ megmozgat az érdekekben. Ekkor meg azzal háritottam el a megtiszteltetést, hogy nem lenne illendő, ha protekciót vennék igénybe... Az iskolában persze november 7-e előtt nekem is ki kellett tennem a falra a Lenin-képet, nem tagadhattam meg az utasítást. Ellenőrizték is, hogy teljesítettem-e a feladatot. De a képről magáról nem mondtam semmit az osztálynak. Mikor egy kisgyerek megkérdezte, hogy kit ábrázol a kép, lakonikusan csak annyit feleltem: »Egy idősbácsit.« S ezzel el volt intézve a dolog.¹⁰

Az 1979 végétől 1983-ig a kaposvári ellátó zászlóaljnál szolgáló Puskás Béla az iskolai honvédelmi nevelést is irányította. A későbbi nyugalmazott ezredes, a Somogy Temetkezési Kft. igazgatója úgy emlékszik, hogy fiatal katonatisztként ő is kitérő hadmozdulatokra kényszerült, amikor a diákok szorongatni kezdték: „Az előadásaim során arra törekedtem, hogy politikai kérdésekben lehetőleg ne kelljen állást foglalni. Ezt azonban rendkívül nehéz volt elkerülni. Gyakran szembesültem a következő kérdésekkel: Mi a különbség a hazafiság és a szocialista hazafiság között? Ha Petőfi élne, vajon most milyen hazafi lenne? Miért vannak nálunk szovjet katonák? Gyakran még ettől provokatívabb kérdések is elhangzottak. Nem volt könnyű a fiatalok számára hiteles, de a rendszer számára még megtúrt választ adni. Nem is mindig sikerült.”¹¹

Gáspár Ferenc kaposvári szájszabész főorvosnak is megvan a maga története: „A nyolcvanas évek közepétől a rendszerváltozásig a pártbizottságon is rendeltem. Nem erőltették, hogy lépjek be a pártba; belenyugodtak, hogy nem fogok. Nagyon sokan, akik azt állítják, hogy kényszerből léptek be, ma is áltatják magukat. A kényszer és az érdek nem azonos fogalmak. Abban az időben egy Mária-érme lógott a nyakamban, munkám közben sokszor az elvtársak orra előtt himbálódzott, de sose szóltak érte. Amikor megindultak a változások, rendre jöttek hozzám a lelküket kiönteni. Mondtam is nekik, hogy »ti egyénileg mind olyan rendes emberek vagytok, csak együtt nem lehet veletek bírni.«¹²

A válságtünetek mindazonáltal felfokozták a kilátástalanság érzését, az immáron politikai elégedetlenséget, s amikor a fővárosban kibontakozó változások példát adtak a cselekvésre, Somogyban is formálódni, kristályosodni, szerveződni kezdett az ellenzék.

A kaposvári alternatív szervezetek megalapítása felé vezető úton többen is elindultak 1988 elejétől fogva, kisebb csoportokban, olykor egyedül is, az út bizonyos szakaszán már egymásra találva; olykor csak egymásról tudva, nemegyszer össze is fogva. Maga a szervezkedés mindig az országos szintű eseményekhez igazodva kezdődött – a hírek ekkor már szinte akadálytalanul eljutottak Somogyba is –, s egyszerre jelentette a konkrét, személyes kapcsolatépítést, valamint az ellenzéki, antikommunista háttérország kiszélesítését, azaz a rendszerváltó közhangulat erősítését.

Az első ellenzékiek szociológiailag rendkívül heterogén csoportot alkottak: bár az értelmiségiek kétségtelenül nagy szerepet játszottak a szervezés, az első lépések megtétele során, végzettség, foglalkozás és életkor szempontjából tarka volt a kép. Akadt köztük pedagógus és postás, költő és vendéglős, újságíró és közgyűjtemé-

nyi kishivatalnok, nyugdíjas és huszonéves fiatal. Sokuk családi indíttatásból kapcsolódott be a mozgalomba, és/vagy egyetemi élményei formálták a véleményét, de már a szamizdat irodalom hatása is számottevő volt, s persze régóta a Szabad Európa Rádióé. A hazai ellenzéki lapok és a külföldi rádióadások hatékonyan terjesztették az ellenzéki nézeteket, a lassanként alakot öltő ellenzéki szervezeteknek is fórumot biztosítva.¹³ „Lényegesen nőtt az általános napi politikai állampolgári tájékozottság szintje” – állapítja meg (valószínűleg keserűen) a megyei rendőr-főkapitányság III/III-as osztályának egyik jelentése 1988-ban.¹⁴ Emellett kezdettől fogva aktivizálódtak a régi másként gondolkodók is – többnyire 56-osok –, akik az antikommunista politizálás történelmi folyamatosságát biztosították.

A helyi állambiztonsági tiszték szerint 1988-ban leginkább a kulturális elhárítás vonalán volt érzékelhető „a politikai helyzet potenciális veszélyeket magában hordozó összetettsége”. A hatalmat nyugtalanította, hogy a művelődési intézmények és a különféle egyesületek rendezvényein „egyre nagyobb befolyásolási lehetőségekhez jutnak” a politikai vezetést kritikával illető ellenzékiek. Különösen a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság egyes tagjainak politikai aktivitásától tartottak.¹⁵ (A társaság a rendszerváltozás folyamatában később is szerepet vállalt, bár ekkor korántsem hívta fel magára úgy a figyelmet, mint a diktatúra felpuhításának éveiben. 1989. február elején Csengey Dénes, az MDF egyik vezető politikusa is részt vett a Berzsényi Társaság kaposvári ülésén, májusban pedig – más kulturális intézményekkel együttműködve – a Kapu című folyóirat estjét rendezték meg.)¹⁶

Szintén a Berzsényi Társaság küldötteként vett részt a keszthelyi Helikon-ünnepségen az újságíróknak készült, de akkoriban villanyszerelő-művezetőként dolgozó, az 1950-es években bebörtönzött, és az 1956-os forradalom kaposvári eseményeiben is szerepet játszó Lévai József György. Az ott megismert Fekete Gyula író meghívására ment el – Berta Árpád költővel együtt – az 1988. szeptember 3-án rendezett második lakiteleki találkozóra.¹⁷ A Magyar Demokrata Fórum kaposvári szervezetének „alapító atyái” közül persze mások is megfordultak a lakiteleki sátor ponyvája alatt, eszmei ösztönzést és gyakorlati útmutatást kapva a somogyi szervezőmunkához.

A Fonyódi Helikon költőtalálkozó is egyfajta katalizátorszerepet töltött be; volt kaposvári, aki itt ismerte meg Csoóri Sándort, Csurka Istvánt, Fodor Andrást, Papp Árpádot, Tornai Józsefet. Dr. Csordás Endre kémianárnak itt mondta el Csoóri Sándor, hogy „van Lakiteleken egy Lezsák Sándor nevű költő-tanár, akit érdemes megkeresni”. Csordás írt Lezsáknak, aki nemcsak rögtön válaszolt, hanem le is rajzolta, hogyan lehet elérni azt a bizonyos sátrat. Így esett, hogy a Csordás házaspár öreg autója 1988. október 15-én megjelent Lakiteleken, és új tagokkal szaporodott a Fórum.¹⁸

Mások nem Lakitelek, hanem a szamizdatszerkesztők, azaz a fővárosi demokratikus ellenzék irányában tájékozódtak. Az első illegális sajtótermékek már az 1970-es években eljutottak Somogyba, s a *Malomkövek között* címet viselő, 1978 májusában készült nyílt levél, amely az erdélyi magyarság sérelmeivel foglalkozott,

szintén olvasható volt a megyeszékhelyen. Az 1980-as években megérkeztek a magyarra fordított lengyel szamizdatok is, de az igazi nagy hullám az évtized végén érte el Kaposvárt, a fővárosi kiadók és a kaposvári terjesztők jóvoltából.

A terjesztők között népművelő, régiségkereskedő, újságíró és levéltári dolgozó is volt Kaposváron.¹⁹ Működésüket természetesen a megyei III/III-as szolgálat is figyelte, de tudtunkkal nem akadályozta tevőlegesen. Nagy András, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) egyik alapítója – Solt Ottília, az egyik legismertebb ellenzéki szerkesztő élettársa – azzal biztatta a hozzá forduló kaposváriakat, hogy a rendőrök és az állambiztonságiak minden terjesztőt ismernek, és kiszámíthatatlan, mikor csapnak le az emberre.²⁰

A levéltárban dolgozó fiatalok 1988 elejétől rendszeresen jártak Budapestre szamizdatért; eleinte egy szakmai tanfolyam nyújtotta alkalmat kihasználva, utóbb már kizárólag ebből a célból. „Így aztán rendszeres látogatója voltam a Demszky-butiknak – meséli egyikük, Récsei Balázs –, emellett Kőszeg Ferenc lakásán, Solt Ottíliaéknál, valamint a Római-parton, Nagy Jenő házánál szereztem be a szamizdat újságokat és köteteket. Utóbbinál és Demszkyéknél mondták, hogy hová kell mosolyognom befelé menet, mert a rendőrök »titkon« mindenkit lefényképeztek.”²¹ A megvásárolt szamizdatokat Kaposváron továbbadták az érdeklődő közönségnek. Egyre mérsékeltebb konspirációval, később már gépelt megrendelőjegyzék alapján dolgoztak.

Munkájuk a szervezetépítést is ösztönözte, hiszen a terjesztők és a kaposvári vásárlók között kialakult kapcsolatok megkönnyítették a helyi Fidesz-csoport megalapítását, mint ahogy az SZDSZ kaposvári zászlóbontásában is szerepet játszottak.²² S elősegítették az ellenzék kialakulóban levő csoportjai közötti megértést is, hiszen a majdani fideszes fiatalok a „szamizdatozás” során tudták meg, hogy hozzájuk hasonló elveket vall – mert részben ugyanott, a Demokrata című lapot szerkesztő Nagy Jenőnél vásárolt illegális irodalmat – a majdani MDF-es Lévai József. (Részlet a Lévaival 2009-ben készült interjúból: „– A kaposvári fideszesek azt hitték, provokátor vagyok, le is ellenőriztek. Megkérdezték, hány kutyája van [Nagy Jenőnek]. – A helyes válasz? – Négy. S innentől nem volt gond.”)²³

Jegyzetek

¹ A városi pártbizottság 1986. június 18-i irányelvei az értelmiség helyzetének, eszmei-politikai egységének, közéleti tevékenységének továbbfejlesztésére. (Az Eötvös Loránd Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium iskolatörténeti dokumentumgyűjteménye.)

² Igazgatói beszámoló jelentés 1982/83; Felügyeleti jegyzőkönyv a kaposvári Ipari Szakközépiskola összegző vizsgálatának tapasztalatairól 1985. (Az Eötvös-iskola dokumentumgyűjteménye.)

³ *Az Eötvös Loránd Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium jubileumi évkönyve 1962–2012.* Szerk.: Nagy Zoltán. Eötvös Loránd Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, Kaposvár, 2012, 236., 234.

- ⁴ Uo., 235.
- ⁵ Ua., p. 236., 226.
- ⁶ Jenei Zoltánné polgármesteri irodavezető közlése.
- ⁷ Hegedűs Erika: *A káoszról kivezető ajtó sem a rendre nyílik*. Kapos Extra, 2006. november 17., 3.
- ⁸ Lévai József György: *Az MDF titkai 1*. Somogyország, 1990. december 6., 4.
- ⁹ Garai László – Vincze Erzsébet – Sass Csaba: *A város oktatási, művelődési, egészségügyi és sportéletéről*. Somogyi Műszaki Szemle, 1990. 4. sz., 32–33.
- ¹⁰ *A pedagógus igazi fizetsége*. Búvópatak, 2009. június–július, 6.
- ¹¹ *Az Eötvös-iskola évkönyve*, i. m., 147–148.
- ¹² *Érezni kell, hogy merre enged a csont*. Búvópatak, 2009. február, 16.
- ¹³ Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon, Budapest, 2003, 35.
- ¹⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság, III/III. Osztály. Összefoglaló jelentés a belső reakció elhárítás területén 1988-ban végzett munkáról. Kaposvár, 1988. december 27., 2.
- ¹⁵ Uo., 14–15.
- ¹⁶ Magyar Kálmán: *Rendszerváltás Somogyban 2*. Valóság, 2013. 2. sz., 74.; Somogy, 1989. 4. sz., 113.
- ¹⁷ Lévai József György: *Küzdelmes évek. Életrajzi regény*. Szerzői kiadás, Kaposvár, 2005, 122.
- ¹⁸ *Azt tudjuk igazán megbecsülni, amiért meg kellett küzdenünk*. Búvópatak, 2008. november, 5.
- ¹⁹ Magyar Kálmán: *Rendszerváltás Somogyban 1*. Valóság, 2012. 11. sz., 83–84.
- ²⁰ Vas András: *Tabudöngetők a múlt narancsos ködéből*. Somogyi Hírlap, 2013. október 25., 4.
- ²¹ Uo.
- ²² Magyar Kálmán: *Rendszerváltás Somogyban 1*, i. m., 84.
- ²³ Vas András: *Négy testvér, négy kutya és a csonka 6:3*. Somogyi Hírlap, 2009. december 5., 4.

Kaposi Kiskönyvtár és Papp Árpád kapcsolatáról*

A Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének idei, Kaposváron rendezett találkozója szervezőinek mondok először köszönetet, hogy felkérésükkel alkalmat adtak néhány általam fontosnak vélt tény felidezésére. Először a címet kell megmagyaráznom. Az Örökség – Kaposi Kiskönyvtár 47. kötete bizonyára a kezükben van, Papp Árpádról pedig előljáróban annyit, hogy korának, korunknak egyik legkiválóbb költője és műfordítója. A Lakatos István szerkesztette *Hét évszázad magyar verseiben* tizenkét verssel szerepel, *Metszéspontok* című költeményét a legkiválóbb költőtársai – Jannisz Ritszosz, Paolo Santarcangeli, Sz. Woronowicz, Miha Kvilividze, Lawrence Ferlinghetti, Gencso Hrisztov és mások – fordították újjörög, olasz, lengyel, bolgár, orosz és német nyelvre. Prevelakisz-fordításáért megkapta az Athéni Akadémia aranyérmét; itthon először magánkiadásban jelentek meg versei – állandó igazságkeresése, szókimondása miatt később sem rajongott érte a hivatalos irodalompolitika. (A legjobb első kötetért Esterházy Péterrel megosztva neki ítélte díja óta – melyet nem vett át – nem kapott hazai irodalmi elismerést.) Athénben, Pálermóban, Rómában ösztöndíjasként, Cipruson és Máltán vendégtanárként dolgozott a hazai és mediterrán kapcsolatok elmélyítése érdekében. Az újjörög irodalom tudósa volt, kandidátusi dolgozatát ebből a témából írta. A Világirodalmi Lexikon újjörög anyagának főmunkatársa, a kaposvári Táncsics Gimnázium, az Eötvös Collegium, a Balaton Akadémia tanára, címzetes főiskolai tanár, Kaposvár és a szülőfalu: Somogyszaló díszpolgára.

Itt, a Táncsics Gimnáziumban szólni számomra különösen fontos, hiszen diákélményeim, tanári pályám első tizenkét éve mellett ideköt az is, hogy három nagyobb gyermekünk itt érettségizett, s öregdiákként is bármikor szólítható hazajáró vagyok. Azonban ne áltassuk magunkat, barátaim, az irodalom ma is „a lélek balga fényűzése”, korunk a pénz és a siker elsőbbségét hirdeti – becsapva a fiatalokat is, akik még nem tudják, hogy a legfontosabb dolgok: barátságok, szerelmek, egészség nem vásárolhatók meg. Félmillió ember élhetett Athénben az V. században, de amikor Euripidész megszólalt: mindenki odafigyelt. Ma?

Dante-év volt akkor is. Idén van 750 éve, hogy az itáliai mester született. 1965-ben is ünnepelt a világ, s én Húsvétkor még az Eötvös Collegium küldöttségével járhattam Bologna egyetemének meghívására – 1956 után az első csoportos egyetemi úton – Itáliában: Ravennában és Firenzében, még a nagy árvíz előtt. Augusztus közepén a Kossuth Lajos utcában, a Latinca-székház előtt álltam, kezemben a kölcsönzöből hozott csecsemőmérleggel, amikor régi igazgatóm, Merő Béla megszólított,

* A XIV. KITÁSZ Kaposváron rendezett találkozásán elhangzott előadás szövege.

gratulálva nyáron született fiunkhoz, s elmondta, most kapta a hivatalos értesítést, hogy Papp Árpád tanár úr sikeres aspirantúrapályázata felszabadított egy tanári állást, melyet ezennel felajánl nekem. Örömmel köszöntem meg, s így gyakorlóéveimet alma materemben kezdhettem. Első óráimat Krasznai Lajos és Miklós Endre volt tanáraink értékelték, s a Táncsics Gimnázium gazdag könyvtárának gondozása is a feladatomból volt.

Papp Árpáddal – aki ott tanult köztünk és ott járt vizsgázni, s közben olaszból, görögből, később pedig orosz, bolgár és lengyel nyelvből is fordított – naponta beszélgettünk, s természetes volt, hogy irodalmi terveket is szőttünk. Előszót írhattam az *Ezen a tavaszon* című újjörög népköltési fordításairól (a Latinca Megyei Művelődési Központ sokszorosította), az 1956 után megjelent Somogyi Írás utódjaként megjelent Somogyi Szemle megszűnése után pedig irodalmi folyóirat alapításán gondolkodtunk. Az akkor a kaposvári könyvtárban dolgozó Győri László, egyetemi évfolyamtársam, a Kilencek költőcsoportosulás tagja, az *Üljük körül az asztalt* kassági címet javasolta nekünk, amit én is pártoltam, de a megyei döntéshozók, Szita Ferenc könyvtárigazgató főszerkesztő barátunkkal a Somogy nevet közölték (1970–1971-ben jelent meg). Megszüntetésük után az újrakezdéshez Várkonyi Imre főszerkesztőnek a Som címet javasoltuk. Külön történet, hogy Papp Árpád *Tengerfenék* című verse és az én, Papp Árpád verseiről írt jegyzetem volt 1971 nyarán a megszűntetés és a szerkesztők elbocsátásának oka, de az új szerkesztőségben Fodor András és Tüskés Tibor éppen a mi személyünkhöz ragaszkodott. Az külön érdekesség, hogy ezeket az 1970–1971-ben kiadott Somogy-számokat nem vállalták azóta sem, s a jelenlegi újrakezdők sem. Megmarad hát helyi irodalomtörténeti adaléknak ez a másfél évfolyam. Pedig ezekben a számokban is megtalálhatók a későbbi és jelenlegi szerzők írásai. A megyei KISZ-bizottság által kiadott *Vaspróba* antológiák is alkalmasak voltak az irodalom, képzőművészet, színház iránt érdeklődők összefogására; a *Metszéspontok* két magánkiadásának előfizetői csapat a több száz fős baráti-ismeretségi kört jelentett. Papp Árpád versek százait olvasta el, beszélgetett a szerzőkkel, s a megjelent öt antológia egyikének előszavát írta. 1990 után a kiadási lehetőségek megnyílása a MÁSKOR periodika és könyvsorozat kezdetét jelentette. Varga István, a Somogyország főszerkesztője indította a munkát, s a könyveket Papp Árpáddal az Eötvös Collegiumban én szerkesztettem (Kazantzakis, Gencso Hrisztov, Molnár Tamás, Latin-Amerika-történet, illetve Gyergyai Albert-pályaképvázlat után itt adtuk ki Papp Árpád *Arcok, vallomások az újjörög irodalomból* című kandidátusi dolgozatát a műhelyvita után). (A sorozatot a Balaton Akadémia gondozza; legutóbbi kötetei Andrásfalvy Bertalan és Bárdi László tanulmányai; Kocsis István Báthory István-drámája a 35. kötet.) Papp Árpád indulásától részt vett a Mondat, majd a Búvópatak szerkesztésében is. Hetvenedik születésnapján különszámmal köszöntötték, s itt, Csernák Árpád barátságából, ma is örökös szerkesztő. Az Eötvös Collegiumban tanártársam lett, majd a Balaton Akadémia létrehozásában társam, s haláláig a Balaton Akadémia Könyvek társszerkesztője. A Magyarok Világszövetsége 1989. évi megújításának egyik szervezőjeként, az ötvennégy év szünet után 1992 nyará-

ra összehívott Magyarok III. Világkongresszusa és tucatszámú előrendezvénye szervező főtitkáráként a világban élő magyar írók találkozójának előkészítésére Papp Árpádot kértem fel, amit a Berzsenyi Társaság együttműködésével Keszthelyen, a Festetics-kastélyban tartottunk (Czoma László igazgató volt a házigazdánk). Papp Árpád erről beszámoló füzetet szerkesztett, s ezt a találkozóssorozatot – szerényebb körülmények között – még két évtizedig folytattuk *Laus Pannoniae – Pannonia dicsérete* címmel a Balaton Akadémia szervezésében, három konferenciakötetet is kiadva ezekről. (Papp Árpádra emlékező, XIII. találkozónkon, halálának évfordulóján zártuk le a *Pannonia dicsérete* konferenciasorozatot.) 1992 karácsonya után, Csoóri Sándor elnökségével a Magyarok Világszövetségében megkezdett építkezésünk első állomása volt az elsőként Somogyban Papp Árpád, Andraszofszky Barna és Osváth Ferenc vezetésével létrehozott megyei szervezet. (Andraszofszky Barna Mosdóson alapította 73 fővel a mára világszerte sok száz tagot számláló Magyar Egészségügyi Társaságot.) A Magyarok Világszövetsége Kaposváron tartotta első vidékre kihelyezett ülését a városi közgyűlés, illetve Szabados Péter polgármester a tanítvány és jó barát, Szita Károly alpolgármester és Kéki Zoltán jegyző vendégeként, s ekkor indítottuk el hárman Papp Árpáddal és Szili Ferencsel Az ÖRÖKSÉG – Kaposi Kiskönyvtár sorozatot, melynek első 47 kötete már megjelent, és előkészítettük az 50., repertóriumkötetet is.) Papp Árpád halálakor a szerkesztésbe bevont Rosta Istvánra bíztuk a következő 50 kötet szerkesztésének szervezését, irányítását, és Szili Ferencsel együtt én is visszavonulok. Az Örökség sorozatcímét ekkor választotta Fekete Gyula a Tricolor Kiadó élő nagy íróink életmű-válogatásának sorozatához, Papp Árpád ezért jelezte már az alcímbe, hogy Kaposi Kiskönyvtár. Csoóri Sándor, a magyar vezetők kaposvári találkozójának másnapján a Kapos szálló reggeliző asztalánál nevezte találkozóinkat a második elefántlépésnek (a DUNA TV létrehozása volt az első), amikor Budapestről kiszabadultunk, s ezt követte, amikor Nagyváradon tartottuk elnökségi ülésünket, Tőkés László püspök tanácsstermében, melynek szünetében a kaposvári vezetők – Szabados Péter polgármester, Szili Ferenc kulturális tanácsnok és Papp Árpád – bemutatták *A határokon túli magyarok és a Haza* című első ÖRÖKSÉG-könyvünket. Ezután jöttek a Magyarok Világszövetsége elnökségének kihelyezett ülései: Pécs, Eszék–Haraszti, Nyíregyháza, Ungvár, Szabadka, Debrecen, Sopron, Bécs... Papp Árpád Csoóri Sándor felkérésére összeállította, a Balaton Akadémia pedig kiadta a *Magyarok Bibliáját*, melyet a Szent György-könyvek nyitódarabjaként jelentettünk újra, a közben gyarapodott az Örökség-kötetek száma is.

Varga Róbert könyvtárigazgató irodájában, majd a Városházán, a kiadó várost képviselő Kéki Zoltán irodájában tartottuk évi két-három alkalommal szerkesztőbizottsági találkozóinkat, s a könyvbemutatókon – legtöbbször a Megyei Könyvtárban – átlag 50–60 olvasónkkal, barátunkkal.

A repertórium bizonyítani fogja azt a szerteágazó figyelmet, melyet az irodalom, néprajz, történelem, nyelvészet terén született somogyi értékekre, önéletírásokra fordítottunk. Papp Árpád nemcsak szerkesztőként, hanem saját kötetekkel is

szerepel a sorozatban, melynek legnagyobb vállalkozása a „*Nem sokaság...*” szépirodalmi antológia két kötete.

Miután a Magyarok Világszövetsége meghasadt, s mi, akik nem akartunk a civakodásokban részt venni, a Százak Tanácsa tagjaiként igyekeztünk mindig elmondani véleményünket a nemzet sorsát szerintünk meghatározó kérdésekről. Papp Árpád a Százak Tanácsa ülésén, a Balaton Akadémia és a Búvópatak rendezvényein, illetve Kaposvár díszpolgáraként hivatalos fórumkon is ugyanazt mondta, mint az Eötvös Collegium tanáraként, az ELTE óraadójaként, vagy a Balaton Akadémia diákjainak. És mi mindnyájan tudtuk, hogy Plutarkhosz szavai nem pusztán irodalom a számára, hanem élet-példát is jelentenek, példát, amely annyira hiányzik korunkban: „Az erény kis helyeken is gyökeret verhet. Raktam itt egy kis tüzet, fényét, melegét, szívesen megosztom másokkal is. Azért nem megyek el innen, hogy a kisváros, nehogy még kisebb legyen...”

Papp Árpádtól tanultam, hogy a görögök szerint a nagy emberek barátsága az istenek ritka ajándéka. Büszke vagyok, hogy barátja lehettem, boldog, hogy legjobb barátomnak tudhattam fél évszázadon át, immár örökre. Hiányzik figyelő tekintete, az alapkérdésekre koncentráló gondolkodása. Szókratész óta tudjuk: „...a vizsgálódások nélküli élet nem embernek való élet” (Platón: *Szókratész védőbeszéde*, XXVIII. rész), s érzem a felelősséget, jól sáfarkodunk-e ránk hagyott szellemi örökségével. A neki oly kedves, „meg nem alkuvó” Nikosz Kazantzakis szavaival: „Mélyértelmű emberi kötelességünk nem az, hogy megfejtjük és megvilágosítjuk Isten útjának ritmusát, hanem, hogy hozzá igazítsuk, ahogy futja erőnkből, parányi, múlandó életünk ritmusát... Mert csak ekként sikerül nekünk halandóknak elérnünk valami örökkévalót, ha társul szegődünk a Halhatatlanhoz, ha munkatársai leszünk...” (*Aszkézis*).

Köszönöm a figyelmüket, megtisztelt, hogy szólhattam ezekről a nekem oly kedves örökségekről...

DR. ROSTA ISTVÁN: A TUDOMÁNYTÖRTÉNET JELES SZEMÉLYISÉGEI KAPOSVÁRON

*Drága Édesanyám, Rosta Istvánné,
született jákfai Gömbös Magdolna (1921–1996) emlékének,
aki 1939-ben érettségizett a Kaposvári Egyesületi Leánygimnáziumban,
és aki dr. Biczó Ferenc legkedvesebb tanítványainak egyike volt.*

Nagyváti János mezőgazdász, Losontzi István tankönyvszerző és Csire István írásaiból is tudjuk, hogy Somogy megye tudományos és művelődési viszonyai a XVIII. század közepe táján még igen szerények voltak. A XIX. században és a XX. század elejére azonban lényeges változások történtek. 1792-ben megnyílt a csurgói gimnázium, 1806-ban pedig a kaposvári gimnázium kezdte meg a működését. 1869-ben Csurgón megindult a tanítóképzés. Mindhárom intézmény sokat lendített a Somogy megyei kulturális életen!

2012-ben, Kaposvár újra betelepítésének (1712) háromszázadik évfordulójára elkészült „...az igazság szabaddá tesz.” Tudománytörténeti emlékhelyek Kaposváron című kötet kézírata, amelyet Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata 2013-ban adott ki 400 példányban.

Ebben a kötetben – még bővítés nélkül – 21 tudománytörténeti emlékhelyről olvashatnak az érdeklődők. Egyes emlékhelyek több személyhez is köthetők, ezért a 21 emlékhely összesen 41 tudósról szól. Egy rövid időtartamú előadás keretében nem férnek bele valamennyien, ezért itt hármukat választottam ki: dr. Arató István orvost, prof. dr. Császár Elemér fizikust és dr. Biczó Ferenc irodalomtörténészt, hogy vázlatosan jellemezzem életútjukat. Az orvos, a fizikus és az irodalomtörténész együtt szinte jelképezi a kultúra egységét, a reáliák és a humaniorák „kézfogását”. Mindhármuk esetében a születésüknek vagy a haláluknak – Biczó esetében mindkettőnek – 2015-ben kerek évfordulója van. Haláluk évszáma (1945, 1953, 1955) azt is mutatja, hogy a földi életük befejezése a diktatúrához, vagy a diktatúra előkészítéséhez kapcsolódik. Sorsukban ez is közös vonás.

Dr. Arató István (1915–1953) Kistótlakon, Vas vármegyében született. Szülőhelyének Ausztriához csatolása után az Auerbach (Arató) család Kaposváron telepedett le. Arató István 1933-ban érettségizett a Somssich Gimnáziumban, majd előbb jezsuita novícius, később pedig orvostanhallgató lett. Általános orvosi diplomáját Pécsen szerezte 1940-ben, 1944-ben pedig szemész szakorvos lett, kitűnő minősítéssel. Kísérletsorozatot végzett a szaruhártya-átültetés szövettanáról (keratoplasztika) és a csarnokvíz megújulásáról. Állatkísérleteinek eredményei 1953 után bekerültek amerikai orvosi tankönyvekbe is. 1953-ban hunyt el, minden részletében máig sem teljesen tisztázott autóbalesetben.

Prof. Dr. Császár Elemér (1891–1955) Gigében született református lelkész családjában. Budapesten és Berlinben végzett fizikusi tanulmányokat. 1924-ben Budapesten, a Tudományegyetemen lett fizikaprofesszor, 1935-ben pedig a budapesti Műegyetemre kapott professzori kinevezést. Biofizikai munkásságára tekintettel ugyancsak professzor lett 1938-ban a pécsi egyetemen, az Orvostudományi Karon. Itt egy ideig dékáni tisztséget is betöltött. A háború után nehéz körülmények között

élt, professzori kinevezéseit megvonták tőle, segéd munkásként kellett dolgoznia. 1955-ben hunyt el Budapesten. 1945 előtt évtizedeken keresztül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat egyik ismert és elismert vezetője volt.

Dr. Biczó Ferenc (1895–1945) Keszthelyen született. Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen (később Eötvös Loránd Tudományegyetem) szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet, és itt is doktorált irodalomtudományokból. 1920-tól haláláig a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium tanára, majd címzetes igazgatója volt. A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságban örökös tag és egy ideig ügyvezető elnök lett. Tanítványaival gyakran tett irodalmi kirándulásokat Niklára, Berzsényi Dániel emlékhelyére.

Biczó Ferenc többször hangoztatta, hogy a jó pedagógus tulajdonságai között vannak olyan összetevők, amelyeket adottságként, isteni ajándékként a születésünkkel hozunk magunkkal. „Paedagogus nascitur non fit!” – szokta mondogatni. (Nagyon távol állt tőle a materialista gondolkodásmód!) Gyakran megkérdezték tőle: „Mikor és hogyan készül fel a kiváló magyarirodalom-óráira?” A válasz mindig így hangzott: „Egész életemmel készülök az óráimra. A tanárnak megszállott embernek kell lennie.” (Bárcsak ma is minél többen magukénak vallhatnák ezt a felfogást!) Valóban, egész élete a magyar irodalom tanításáról szólt. 1920 és 1945 között a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium évkönyveinek alig van kötete, melyben ne lenne legalább egy Biczó-tanulmány az irodalomról, vagy az irodalom tanításáról. Az olyan, kevesek által kutatott írókkal is szívesen foglalkozott, mint Pálffyiné Gulácsi Irén vagy Szalay Fruzsina volt. De olyan kortárs költőket is tanított, akikkel nem foglalkoztak minden gimnáziumban: Mécs Lászlót, Jékely Zoltánt, Dsida Jenőt, és közülük néhányal személyes kapcsolata is volt. Meghívta a Kaposvári Egyesületi Leánygimnáziumba Mécs Lászlót, akivel nemcsak kortársak voltak, hanem azonos évben (1895) is születtek. Egy ilyen látogatás alkalmával Mécs László nemcsak előadást tartott, hanem elszavalta néhány versét is. A premontrei kanonokrend fehér szerzetesi ruhájában megjelent, kék cingulust viselő, akkoriban már negyvenedik éve felé járó pap költő óriási hatást gyakorolt a tizenéves gimnazista lányokra, akik közül sokan Mécs László költészetének rajongói lettek. A lányok Biczó tanár úrral együtt könnyezték meg a költő *A királyfi három bánata* című gyönyörű versét.

Biczó tanár úr nemcsak oktatott, hanem nevelt is. Egy alkalommal így szólt a tanítványaihoz. „Kisasszonyok! Magukból még minden lehet! Nagy akaraterevével és egy kicsi szerencséjével a vágyaikat szinte száz százalékig meg tudják valósítani. Tekintsék az én életutamat! Egyszerű családból származom, és ma egy elismert leánygimnázium elismert tanára, címzetes igazgatója vagyok. Pedig az én édesapám még csak nem is cipész volt, mert a cipész szó már egy emelkedettebb foglalkozást jelöl. Az én édesapám foltozó suszter volt!” Íme! A Monarchia utolsó időszakában és a két világháború közötti korszakban a „foltozó suszter” gyermeke a gimnáziumi tanárságig emelkedhetett, mert volt benne akaratere, ambíció, szorgalom és kitartás. A tudás megszerzése ezek következménye volt – egy, a tudást megbecsülő társadalomban. Biczó tanár úr szavai óriási nevelő hatással bírtak.

A szovjet csapatok Kaposvárra történt bevonulását nehezen élte meg. Tapasztalt és maga is elszenvedett atrocitásokat is. Gazdag és gyönyörűen rendezett magánkönyvtára nagy részben megsemmisült. 1945. május 4-én hunyt el. Sírja Kaposváron a Keleti temetőben van, Kisfaludy Atala és Szalay Fruzsina sírja, emlékköve közelében. Kaposváron, méltó módon, utca és köz elnevezése is őrzi emlékét. Dr. Nyiry Tamás római katolikus pap, teológus, filozófus professzor szavaival dr. Biczó Ferenc negyedszázadon keresztül a városunk „nagy humanistája” volt. Egyre fogyatkozó számú tanítványai közül többen még ma is élnek, és szeretettel, kegyelettel emlékeznek rá. Életútja, tudása, hivatásszeretete példaértékű. Kedves idézetét többször hangoztatta: „Krisztus tanítványa voltam, gyermekekhez lehajoltam.”

Kaposvár, 2015. július

Vén Zoltán rézmetszete

Berzsenyi Farkas és testvérei*

1848. március 15-én Pesten olyan forradalom volt, amelyet az egész világ csodálattal nézett. Nem is volt igazán forradalom – a szó addigi értelmében –, hiszen még egy pofon sem csattant el azon az esős napon Pest-Budán. Fegyverek sem kerültek elő, még a budavári Helytartótanács kapujában sem. Ez a nap világtörténelmi jelentőségű volt. Egy, az erőszaktól teljesen mentes megmozdulás, amely erőszakmentessége ellenére – talán éppen azért – elérte a célját, hiszen a Helytartótanács képviselője aláírta a 12 pontot; Metternich kancellár lemondott. Pár héten belül megalakulhatott az első magyar kormány gróf Batthyány Lajos miniszterelnökkel az élén. Áprilisban készen álltak az új törvények, olyan törvények, melyek az akkori Európában egyedülállóak voltak; mind haladó szellemüket, mind magas színvonalukat tekintve.

De akkoriban nem volt elektronikus média, internet, melyeknek köszönhetően percek, órák alatt eljuthatott volna a pesti események híre a legapróbb falvakba, akár Niklára is. Hetek teltek el, míg országszerte elterjedt e fontos események híre.

Mielőtt arról beszélnék, hogyan jutott el a mi falunkba a pest-budai forradalom híre, feltétlenül szólnom kell pár szót a híres költő, Berzsenyi Dániel – a niklaiaknak csak Dani uraság – gyermekeiről. Dani uraság 1848-ban már tizenkét éve halott volt.

„Dánielnek négy gyermeke született. Kettő – Lídia 1800-ban és Farkas 1803-ban – még Kemenessömjénben. Mivel a költő 1804-ben hagyta el Kemenesalját, a másik két gyermek – Antal 1806-ban és László 1809-ben – már Niklán születtek. Mikor erre az ünnepre készültünk, mikor ezt a beszédet összeállítottam, értesítettem Berzsenyi leszármazottait a tervemről. E beszéd összeállításához sok segítséget jelentett Berzsenyi Zoltán professzor úr visszaemlékezése, melyet rendelkezésemre bocsátott, de felhasználtam a Berzsenyi család történetét kutató Gyimesi Imre adatait is. Az Amerikában élő Berzsenyi György professzor úr pedig szó szerint ezt üzent: »Ajánlom Hársházi Pista bácsi könyvét is, amelyben szó van nem csak a Berzsenyi testvérek bujdosásáról, hanem más niklaiakról is, akik ugyancsak részt vettek a szabadságharcban. Illő lenne mindannyiukra emlékezni március idusán.«

Berzsenyi Farkas negyvenöt éves volt a márciusi forradalom idején. Ő és a marcali főbíró, valamint egy megyei uraság hozta az események híret Niklára. Ezt Hársházi István így mesélte el:

„Egy szép napon Berzsenyi Farkassal az alsó faluvégről jött egy megyei úriember és a marcali főbíró, Noszlopy Gáspár. Egyenest a Laci úr házához mentek,

* Elhangzott Dénes Gábor niklai tanár összeállításában és előadásában 2007. március 15-én Niklán, a NAP Alapítvány és Nikla község közös ünnepi rendezvényén.

s annak belső cselédjét, Kisjóska Miskát azonnal elküldték a bíróhoz, meg a többi esküdtekhez, hogy azonnal ‚gyűjjenek’ a Laci úr házához.

Rajcs János volt a bíró, Sebrek János a helyettes bíró, Korenika (Kronekter) Miklós az esküdt, aki a Dani uraság ispánjának volt a fia. Bogdán Mihály, Béres József, Molnár Purci István olyan elöljáró-féle emberek voltak. Rajcs János, az akkori bíró kuruc volt, birtokosember létére. Az ő nevét viseli most is a volt birtoka: Rajcs-kert. Nagyon jól gazdálkodott. A falu népe szerette, mert igazságos és jó bíró volt.

Amikor Rajcs bíró és a falu többi vezetői megérkeztek a László úr házához, akkor már a falu népe is ott tolongott az udvarban. Mert futótűzként terjedt el a hír, hogy Kossuth embere érkezett meg a faluba, és az akar a niklai néphez szólni.

A falu minden épkezláb embere, asszonya, de még a gyerekek is ott voltak ezen a gyülekezeten, s hallgatták Kossuth emberét, Noszlópy Gáspárt, akit Kossuth Lajos Somogy vármegye kormánybiztosává nevezett ki, és megbízta a somogyi népfelkelés megszervezésével.

A niklai nemesek, a jobbágyok és a zsellérek nagy szeretettel fogadták Noszlópy Gáspárt, Kossuth Lajos küldöttét, s hallgatták meg Kossuth üzenetét. Noszlópy ismertette a szabadságharc jelentőségét, felhívta a nép figyelmét a veszélyre is, ami a fiatal szabadságra tör. Elmondta, hogy az osztrák bérenc mágnások, akik még magyarul sem tudnak, nem jó szemmel nézik a jobbágyság felszabadulását. Az osztrák császár Jellasics bán ‚rác bandáját’ küldte a magyar szabadság leverésére.

Majd – a szájhagyomány szerint – így folytatta:

‚Magyar Testvérek! Kossuth Lajos kormányzó, népünk szeretett apja felszólít minden igaz magyart, ki a hazáját és a szabadságot igazán szereti, tömörüljön a Kossuth apánk által kibontott szabadság zászlaja alá, mert új eszmék viharzanak nálunk, a szabadság eszméi. Védjük meg, ha kell, az életünk árán is szabadságunkat, felszabadulásunkat! A magyar haza nem fog adósa maradni a szabadság harcosainak. Fegyverre, kinek magyar lelke van! Fegyverre, kinek karja van! Az ügy nagyon sürgős, tétovázásra nincs idő! Itt az idő, hogy megmutassuk, magyarok vagyunk, és helyt is állunk magyarságunk és függetlenségünk mellett, ha a haza úgy kívánja, az életünket is adjuk érte. Mindent a hazáért, s mindent a szent szabadságért! Gyorsan kell cselekednünk, a veszély nagy. A rabló bérenchad már Keszthely felé tart!’

– Elmegyünk, mindannyian elmegyünk! – tört ki a lelkesedés a niklai parasztokból.

– Életünket s mindenünket a hazáért és a szent szabadságért! – tombolták nagy lelkesedve.

A lelkesedés olyan nagy volt, hogy mindenki adni, tenni akart a haza és a szabadság javára. A férfinép szívvel-lélekkel egyenesítette ki a kaszáját, mert más fegyver nemigen állt rendelkezésre. Volt, aki kisfejszével, néhányan puskával készültek a táborba.

Úgy határoztak, hogy itt várják be és támadják meg a rácokat, de Noszlópy ezt nem tartotta helyesnek. Kérte, kövessék őt a táborba, mert egyesült erővel hatásosabban tudnak majd harcba szállni. Megfogadták a szavát.

Volt aztán sütés-főzés, készülődés, tarisznyázás. Az asszonynépség sivalkodott. Ki az urát, fiát, apját vagy az eljegyzett mátkáját siratta, de hiába volt minden. Ha ők azt mondták, hogy Kossuth és Noszlopy emberei lesznek, abból semmit sem engednek. Az öregek elmondása szerint a környékbeli felkelők Pusztakovácsiban gyülekeztek, Gyarmati Sándor Pál niklai nemes úr vezetésével, akit később Kossuth hadnagynak nevezett ki.

És most emlékezzünk meg nevük megemlékezésével mind a tizennyolc niklairól, akik részt vettek a szabadságharcban:

Kisbali József, Grinya Gábor, Bali József, Vitola Jancsi, kinek az édesapja hajdú volt Dani uraságnál; Mati Jancsi, aki huszár volt Klapka seregében; Kisjóska Miska, Szőr Jancsi, Légrádi Pista, Purci Molnár Jancsi, Sass Laci, Gréci Jóska, Szira Jancsi, Sajtos Imre, Kiss Imre, Bagoly Pista, Kukoli Miska, Ferencz Péter, Takács Laci László.

A Pusztakovácsiban összegyűlt népfelkelő és nemzetőrsereg Gyarmati Pál vezetésével bevonult Kaposvárra, ahonnan a vármegye tisztikara már elmenekült, csak Svastics Pál főpénztáros jelentkezett Noszlopynál. Ő nem volt áruló. Átadta Somogy vármegye pénzét az őrseregnek. A megyei vezetőség megalakította az új tisztikart, élükön Noszlopy Gáspárral, a Kossuth által kinevezett kormánybiztossal. Az első alispán Berzsenyi Farkas lett. Svastics Pál is megmaradt állásában. Az új közgyűlés Czinderyt, az elmenekült császári kormánybiztost hazaárulás vádjával elítélte, s a vagyonát elkobozta. Ezeket a pusztakovácsi Bogyai Ferencné mondta el, aki Svastics-lány volt.

A táborba szállás után a faluban csak az asszonynépség, a gyerekek és az öregek maradtak. Az otthon maradottak a véstes hírek hallatára értékes holmijukat kihordták a Szigetre. Ki csónakon, mások az általuk jól ismert nádas és bokor rejtette gyalogjárón. Akiknek voltak állataik, azokat is azon terelték ki.

Akkor még a balatoni Nagyberék lenyúlott egészen a felső faluvégig. Ezen a részen csak csónakon lehetett járni. Szigetnek azt a részt nevezték, ami Táskas község és Nyír-pusztas között van. Abban az időben egy pajta és egy putri állt itt. Télvíz idején, mikor beállt a fagy, a nyír-pusztai rideg gulya ott szokott telelni. Az Eszterházy hercegek tulajdona volt.

Niklától fölfelé egészen a Balatonig nádas-ingoványos-mocsaras, berkes terület volt. Ott szoktak a régiek pákászni, halászni és rucatojást szedni, télen vidrázni. A faluvégtől fakutyán egészen a Balatonig tudtak menni. Sokszor elmentek még Zalába is. Ha reggel útra keltek, estefelé már otthon is voltak. Farkasok is tanyáztak ezen a vidéken. A befagyott Balatonon a Bakonyból egész Nikláig, sokszor még a Drávaig is lementek a farkasfalkák, s amerre elvonultak, bizony a jószágállományt nagyon megdézsmálták. Különösen, ha a pásztorok nem voltak elég éberek.

Nyár végén Jellasics horvát bán serege megtámadta hazánkat. A rácok Kanihsa felől jöttek, s először Marcalinál ütköztek meg a felkelő sereggel. A magyarok győztek, a rácok szétszóródva menekültek, majd a Keszthely felől jövőkkel egyesülve, nagy csapattal jöttek Nikla felé. Annyian voltak, hogy ellepték az egész környé-

ket. Őszre hajlott az idő, sárguló leveleiket hullajtották már a fák, amikor a rácok 1848 szeptember közepén nagy kiabálással és lövöldözéssel végigvonultak Niklán. Érthetetlen nótákat gagyarikoltak, egyet azonban megértettek a niklaiak:

„Madzsarország
de síp ország,
visszagyijink,
mind ránk ossák ...”

A sok „martalóc vad rác” látására rémület töltötte el a falu férfiak nélkül maradt népét. A rácok nagyülletű gatyát viseltek, melynek a szára bocskorba volt kötve. Veres mellényük volt, póre ingesen jártak. Hosszú csövű puskát, két pisztolyt és hosszú kést hordtak magukkal. Ijesztő külsejük volt.

„A falun végigvonuló rácok leugráltak lovaikról és a kocsikról. Beözönlöttek a házakba, s ordítózza – »surimadzsar« – a megrémült asszonyokra, öregemberekre, gyerekekre puskát fogva ennivalót kértek a »besték«.

Bizony, a baromfiállomány sok helyen kitekert nyakkal került fel a rabló-horda kocsijaira.

Az idegen »karatyulásba« fehérnép-sikoltás, malacvisítás, szárnyas jószágok halálos vergődése vegyült.

Az otthon maradt suttyó legények – csikorgó fogakkal és ökölbe szorult kézzel – tehetetlenül nézték ezt a barbárságot. A vandál pusztítás láttán némelyik legényke elővette – ki tudja, hol szerzett – »csecses« pisztolyát, betöltve, fölporozva. Mások disznóölő késeket szorongattak a kezükben. Vagy kisbaltákkal és fejszékekkel akartak a rácokra támadni. Az asszony népnek meg a bírónak nagy erőfeszítésébe került, hogy meg tudták fékezni az összetűzést, a haszontalan vérontást a jól felfegyverzett túlerővel szemben, aminek következménye csak a legyilkolt és fölperzselt falu lett volna.

A szabadságharc 1849. augusztus 13-án, a világosi fegyverletétellel elbukott.

A fegyverletétel után a hadsereg felbomlott, ki ahogy tudott, úgy menekült, kocsin, lovon, gyalog. Üldözöttekkel volt tele minden erdő és ingovány; a Bakony rengetege, de az egész nagyberek is a Balaton környékén.

Nagy szomorúság ütött tanyát az egész nemzeten. Kivéve a gaz árulókat, kik a császári udvartól nagy címeket s rangokat és földbirtokokat kaptak az árulásukért. Ezeket az urakat az egész nemzet mélyen megvetette és gyalázta. Földbirtokaikat, amit kaptak, vérdíjnak mondták. Nem sokáig örülhettek neki, mert terményeiket elégették, házaikat felgyújtották, barmaikat megmérgezték. Vagy a szegénylegények dézsmálták meg jószágaikat. S ahol csak lehetett, mindenütt ártottak az árulóknak.

A niklaiak télvíz idején értek haza, lerongyolódva, elcsigázva, összetörve, csonkán és bénán. Takács Laci László a kezét hagyta a dicsőség mezején, Mati János az egyik szemét, Kiss Imrének és Bagó Pistának meg a Kukoli Miskának valahol Pá-

kozd környékén porladnak a csontjai. De a többi is kisebb-nagyobb sebesülésekkel jött haza.

Hazatérésük után se volt nyugtuk. A zsandárok állandóan zaklatták, üldözték őket. Nekik is bujdosniuk kellett tovább, behúzódtak hát a berekbe. A Szigeten levő pajta és putri volt az éjjeli szállásuk, nappal halásztak és vadásztak, és csak éjjel lopakodtak be a faluba élelemért és ruhát váltani, és kenyérért, mert a kenyér mellé valót a berek mindenkor megadta. Máskor a nagyobb legénykéék vagy az asszonyok vitték ki nekik a szükségeseket.

Nagyon jó elbúvó hely volt a Nagyberek, de csak annak, aki ismerte. S aki ismerte, azt a berkes elrejtette az üldözők elől, hogy nem akadtak rá soha. De aki nem ismerte a bereket, azt elnyelte örökre. A zsandárok nem is mertek bemenni. Csak a környéken portyáztak nem sok eredménnyel.

Berzsényi Farkas és Antal is ott húzódtott meg a berki Szigeten a többi bujdosóval együtt. A jószágaitak is úgy tudták megmenteni az elkobzástól, hogy az összes birtokról a lábasjószágaitak elterelték Koroknyába és Vrácsikra, ahol rokonaik laktak. Úgyszintén az értékes tárgyaikat: az ékszereiket is oda vitték.

Farkas – a volt alispán – még az iratokat, amelyek tartalmazták a szabadságharc időszakában hozott megyei rendeleteket, jegyzőkönyveket, honvédelmi határozatokat és pecsétet is magához hozta és elrejtette.

A bujdosók nagyon megbecsülték a Berzsényieket a berki szigeten. Már azért is, mert ők is a szabadságért küzdés végett lettek bujdosóvá. De főleg azért, mert a megyében ők voltak az elsők, akik fölszabadították a jobbágyaikat, és megszüntették a dézsmát. A Berzsényiek jól érezték magukat az egyszerű emberek között. Hozzájuk voltak szokva. Már gyermekkoruktól fogva, az édesapjuk, Dániel idejéből.

Amint Berzsényi Farkasnak tudomására jutott, hogy a császári bérencek a családját zaklatják, önként jelentkezett. A kezükbe adta magát, hogy a családját az önkény atrocitásaitól megmentse. A vádbíróság a megyei alispáni tisztség miatt Kufstein várába záratta. Ott hosszabb ideig raboskodott.

Farkas elfogása után Antal Dalmáciába bujdosott. Tengerésznek állt be, és csak a kiegyezés után jött haza. Egyedül csak László maradt itthon, akit – valamely oknál fogva – nem zaklattak.

A Berzsényi család szabadságharcban való részvételének történeteit a niklai öregek mesélik nemzedékről nemzedékre. Rajtuk kívül Berzsényi Mária elmondásából tudjuk, aki édesapjától, Farkastól és nagybátyjától hallott ezekről a dolgokról.

De emlékezzünk meg néhány szóban Berzsényi Dániel gyermekeiről is.

Lídia, az elsőszülött – aki 1800-ban született, és a szabadságharc bukása előtt két hónappal halt meg – igen szellemes leány volt. Költéssel is foglalkozott, de utóbb Farkas és László testvéreivel közakarattal elhatározták, hogy soha többé nem fognak verset írni. Van azonban egy költemény, amelyet Lídia huszonkét éves korában írt Farkashoz:

»Szép Pallásznak szent oltárán
Nemes szívvel áldozni,
s az életnek vég pályáján
Koszorúkat hordozni.

Szép, ki a tudományyal
Foghat baráti kezét,
Kit béfedez borostyánnal,
S a boldogságra vezet.«

Lídia sokat írt, azon kívül fordított francia és német költőket is. De munkái-
ból nem maradt fenn egyéb, mint egy színdarab *Adelháid, avagy a vakbuzgóság ál-
dozattya* címen, ezt Kotzebue után fordította magyarra 1821-ben. Ennek kézírata a
Berzsenyi család könyvtárában van.

Farkas börtönbe került, miután föladta magát. Bűne az volt, hogy a magyar
kormány alatt alispán volt. Akadt a börtönben egy társa, egy katolikus pap, aki azt
mondta neki:

– Bűnöm nem lehet nagy, mert csak egy prédikációmért kerültem ide.

– De kedves szentatyám – szólott hozzá Farkas –, furcsa kis prédikáció lehetett
az, amelyért önt ide hozták. El tudná-e még mondani?

– Igen, elmondhatom – válaszolt a pap, s azzal fölemelkedett ágyában, s kez-
detben lassú hangon, utóbb mind jobban nekihevülve, egész érzéssel mondta el a
predikációt. A többi foglyok is, kik velük egy szobában voltak, felébredtek, s áhítattal
hallgatták végig a gyönyörű egyházi beszédet, mely a zsarnokok ellen fegyverre hívja
mindazokat, kiknek szent ez a föld, melyet apáink vére áztatott, s szent a szabadság,
melyért küzdöttek.

Midőn bevégezte beszédét, azt kérdezte Berzsenyi Farkastól:

– Úgy-e, ezért kár volt engem ide hozatni?

– Szentatyám! – felelt Farkas. – Beszéde szép, igen szép volt, én örömmel hall-
gattam szavait. S a szívem fellelkesült; de az osztrák előtt ez igen nagy bűn. S ha
lehetne, minden szaváért egy halált mérne önre.

És valóban úgy lett. A derék papot nemsokára kivégezték. Berzsenyi Farkas
pedig – miután mellette az egész Somogy vármegyei kar aláírást gyűjtött, s több
tekintélyes ember is szólott az érdekében – nemsokára hazabocsátott, de hosszabb
ideig rendőri felügyelet alatt állott.

Farkas öt gyermeke közül csak egyedül Sándornak lettek gyermekei. Két fiú
és három leány. A fiúk korán meghaltak. A lányok férjhez mentek és gyermekeket
szültek. Gabriella fia: Köllő László. Piroska gyermekei: Ungár Gaston és Lenke. Zsu-
zsanna Kornélia Györgyike fiai: György és Zoltán.

Berzsenyi Antal katona volt – miért is őt a niklai nép »katona« néven nevezte mindig –; hazaérkezte után a gazdasággal foglalkozott. Az 1848-as események őt sem hagyták tétlenül. Ő is részt vett a népfelkelésben.”

László – mint a legifjabb testvér – az apai házban, ősi birtokán élt és gazdálkodott. Apjához ő hasonlított legjobban. Igen komoly, s tudományos ember volt, ki a latin s a német nyelven kívül önszorgalmából megtanulta a francia nyelvet is, s francia tudományos munkákat olvasott. Több hazai lapot és folyóiratot járatott, a legjelesebb műveket megszerezte magának. A természettudományokkal is igen szeretett foglalkozni. László – nagy tudománya mellett – igen szerény ember volt. Apja fényes tehetségét ő örökölte legjobban, s bizonyára, ha irodalmi munkásságát mindvégig folytatta volna, úgy neve ma már a leghíresebb írók közt említették, s irodalmunk több jeles művel volna gazdagabb. Kár, hogy amaz elvből, hogy – amint Zoltán előtt ezt kinyilatkoztatta – „rossz munkával kár lett volna a világ elé lépni, jókkal pedig apja nimbuszát megosztani nem szabad”, munkáit megsemmisítette.

„A családi könyvtárban Niklán, egy »gazdasági napló«-ban azonban Zoltán megtalálta Berzsenyi László *Reményihez* írt ódáját, melynek dátuma 1861. február 11-e:

»Midőn az éjszak és durva nyugot szele,
Zord felleget hajt Hunnia térein,
S szétszórja dörgő égi tüze
A mit a hit s szeretet megáldott.

Vérző kebellet látja el a hon fia
Egy ezred árát veszve haszontalan,
Csüggedni nem tud férfi lelke,
Vészeli harcait újra kezdi.

Igy szórta széjjel szent hagyományait
Áldott hazámnak érckaru győztese,
S titkon bolyongnak hű vitézi,
Nagy Lajosunk ege nem virulhat.

Némán bolyongtam hűs ligetim között,
Óhajtvá érző honfi szívemre írt,
Mert nem gyanítám, hogy hazámnak
Gyászteli éjjele meddig áll még.

Im, a setétlő fellegek oszlanak.
Szép csillagaink már fényleni kezdenek,
Szól a csalogány égi hangja,
Távol a hajnali fény tehát nincs.

Jer üdvözöld hát a derülő korányt,
Mely e hanyatló nemzetet élteti;
Hallgatni látszik minden élő
Lény a te mennyei dalaidra.

Jer egyesítsd hát aetherihurjaid
A honfi érző keble fohászival,
Ihlett zenéid szép hazámnak
Nyujtanak égi reményt Reményi.«

Berzsényi Dániel négy gyermeke közül három: Lídia, Farkas és László öröklé atyja költői hajlamát, sőt bizonyos mértékben Antal is, ki jókedvében sokszor versben beszélt. Születésük sorrendjében haltak el a niklai remete gyermekei. Legelőször Lídia (Barcza Károlyné), 1849. június 5-én, Halimbán. Azután Farkas, 1880. június 3-án, Niklán. Majd Antal, 1884. szeptember 26-án, és utoljára László, 1884. december 15-én, Niklán.

A niklai Berzsényi-ház ma is fennáll, szobáinak berendezése megmaradt, László csak az alacsony falakat csináltatta magasabbra, s a tetőt fedette be cseréppel. Berzsényi Lászlóné halála után a költő unokája, Berzsényi Mariska költözött az ősi hajlékba. Ő is némely átalakítást eszközöltetett rajta.

A negyven holdból álló kertben ott van még a méhes, a gyümölcsfák: alma-, körte-, somfák, mogyorófa-sorok és füge-bokrok. Még mind a költő idejéből. Ott sétálgatott, ott merengett azok alatt a dicső lélek, ha szólni tudnának, be sokat regélnének azok a költő életéből. A kert alatt van a temető, honnét kimagaslik Berzsényi Dániel emlékoszlopa.”

Ehhez az emlékoszlophoz helyeztük ma el koszorúinkat. Mert ahogy a fővárosiaknak és az országnak Petőfi, Vasvári, Kossuth, Batthyány, Táncsics és sok-sok híresség, úgy nekünk, niklaiaknak is megvannak a magunk hősei, akiket ünnepeketünk. Nemcsak Dani uraságra emlékezve, hanem – itt, Niklán, talán most először – költő és forradalmár gyermekeire is.

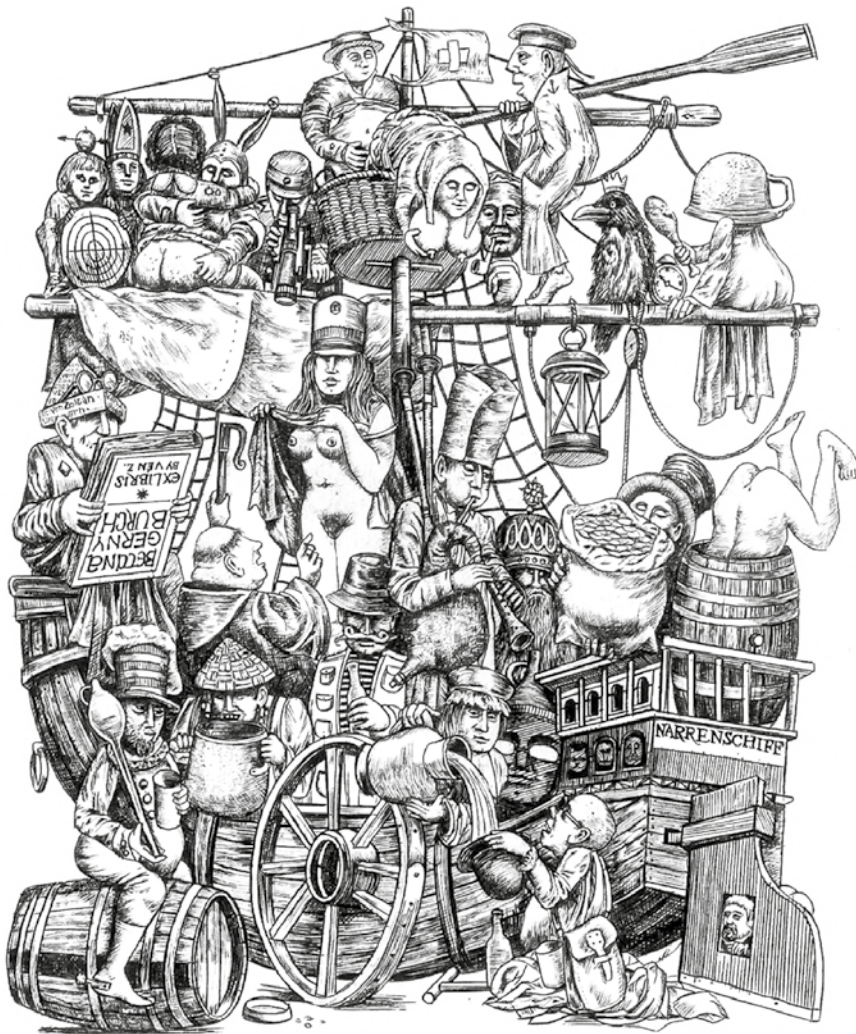
Felhasznált irodalom

Hársházi István: *Niklai hagyományok*. Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1978, 222.

További források

Dr. Berzsényi Zoltán: *A költő gyermekei*.

Dr. Berzsényi György és Gyimesi Imre által szolgáltatott adatok.

Vén Zoltán rézmetszete

... és a Leveldi Kozmák Somogyban*

1. Kozma Sándor somogyi volt

Kozma Sándor, az első magyar királyi főügyész, somogyi volt. Unokája, Kozma György, közel három évtizedes hivatali pályája végén, miután – ahogy ő fogalmaz – rászakadt „az olcsó időnek hasztalan soka”, alapos kutatómunkával megírta *A Leveldi Kozma-család története* című, 1940-ben Budapesten, magánkiadásban, 200 számozott példányban megjelent könyvét. Művében Kozma György egy érdekes anekdotát szentel nagyapja somogyi származásának, megjegyezve, hogy a történet valós:

„A kaposvári törvényszék fogházából megszökött Somogy vármegye híres zsviványa, a suta Kerekes Kis Palkó. Ugyanebben az időben Kozma főügyészt Kaposvárra várták, ezért mindenáron elő akarták keríteni a zsviványt, mire a főügyész megérkezik. Egy ügyes csendőrnek sikerült is elcsípni a szökött betyárt, ami Kozma Sándort is nagyon meglepte, s maga elé rendelvén a csendőrt, kikérdezte, hol és hogyan sikerült ez neki?

– Hát kérem alássan – felelte gyanútlanul a szálas csendlegény –, kimenék elsőbbször is a kukorica irányában. Amint ott nézdegélek, látok az országúton egy gyanús szekeret. Kocsi, szekér, lószerszám, minden somogyi, tehát gyanús. Mert kérem alássan, bicskás, komisz népség ám az a somogyi, amennyi van, mind ahány.

Az ügyész titokban integetett, hogy fogja be már a száját, a csendőr azonban nem értette meg, hogy mit akarnak vele.

– Csakugyan olyan komisz és bicskás, édes fiam, minden somogyi ember? – kérdezte mosolyogva Kozma.

– Olyan a’ tekintetes uram, mind egy szálig.

– Nono, hát nem éppen, nem éppen... – válaszolt jóízű mosollyal Kozma Sándor, és megjutalmazta a legényt, kinek sejtelve sem volt arról, hogy Kozma Sándor maga is somogyi.”

De vajon milyen ember volt Kozma Sándor, és milyenek a Leveldi Kozmák? Kozma György a hivatkozott művében számos kedves történetet, anekdotát közöl a Leveldi Kozma család tagjairól, amelyek alapján biztosan állíthatjuk, hogy a Leveldi Kozmák – különösen Kozma Sándor öccse és fia, a két Ferenc – a szó pozitív értelmében komisz emberek – nagy csibészek – voltak. Ugyanezt mondhatjuk Kozma Sándorra is, elég, ha arra gondolunk, hogyan tudta minden akadály ellenére is érvényesíteni akarátát, meggyőződését a híres tiszzaeszlári perben. Bizonyára tehát Kozma Sándorban is volt egyfajta, nemes értelemben vett komizság, somogyi komizság.

* A 2015. szeptember 2-án, a kaposvári városháza dísztermében, Kozma Sándor születésének 190. évfordulója alkalmából megrendezett Kozma Sándor Emlékülésen elhangzott előadás írásos változata.

2. A Leveldi előnév eredete

A források szerint a Leveldi Kozma család nem rendelkezett néhány száz holdnál nagyobb birtokkal, Kozma Sándor apja, Ferenc például 160 holdas közép-birtokos nemes volt. A család tagjai eleinte a gazdálkodásban és a katonai pályán, a XIX. század második felétől egyre inkább az értelmiségi pályákon jeleskedtek. A család nevében a „Leveldi” megkülönböztető előtag Lövöld településre, a mai Városlődre utal.

A család történetében az első írásos emlékként I. Ferdinánd 1535. évi oklevélét tartják számon, amelyben a király a „nemes Leveldi Kozma Kelemenek” és fivéreinek, valamint ezek leszármazóinak Kelemen hű szolgálatai miatt nemességet, címert és teljes nemesi címerhasználatot, továbbá a pápai házukra adómentességet adományozott.

Az oklevél röviden leírja a családi címer főbb jellemzőit is, eszerint az „égszínű pajzs, melynek közepén mindkét részről fehér rózsát bezáró két arany betű van”. Kozma György közli a családi címernek Sulica Szilárd általi, a Turul 1927. évi folyamában megjelent leírását is, miszerint „kék pajzs közepén kis ezüst rózsza, melyet jobbról és balról egy-egy arany K betű két-két szembenéző szára zár körül; a pajzs fölötti sisakon ugyanoly nagyságú és színű rózsza, mint a pajzsban, a rózsából három strucctoll nő ki, melyek közül a középső piros, a másik kettő pedig ezüst színű; a takarók színe mindkét oldalról kék-arany”. A két arany K betű az oklevél-szerző Kozma Kelemen monogramja.

A Kozma Sándorról szóló visszaemlékezések, a Leveldi Kozma család eredetére utaló rövidebb-hosszabb írások rendszerint úgy fogalmazzak, hogy Lövöld minden bizonnyal a Kozmák birtoka volt már Kelemen előtt is, és innen eredeztetik a Leveldi előnév használatát. Ezzel szemben Ormos Mária a Kozma Miklósról, Kozma Sándor unokájáról szóló könyvében egy Kozma Miklós által írt levelet idézve úgy fogalmaz: „új címeres levelet és a városlődi donációt kapta” Kelemen, aki a belharokban Szapolyai Jenő (közismert formában: Szapolyai János) erdélyi vajda ellen – végső soron Habsburg Ferdinánd mellé – állt.

A szerzők többsége – Kozma György is – bevallotta az 1535. évi oklevél „nemes Leveldi Kozma Kelemen” címzéséből következtet arra, hogy a Kozmák 1535 előtt is nemesek, egyben Városlőd urai voltak. Ezt azonban maga Kozma György is tompítja, amikor azt írja, hogy a Kozmák régi nemességével kapcsolatos családi hagyomány szerint Kozma Kelemen erdélyi nemes családból származhatott, onnan költözött Veszprém megyébe, ahol pápai várkapitány lett, és Ferdinánd pártjára állva a korábbi nemességének bizonyítása érdekében volt szükséges, hogy újabb nemesi kiváltságlevelet kapjon. A lövöldi birtok megszerzésére azonban Kozma György sem ad pontosabb magyarázatot.

3. Kitekintés – Lövöld története

Megvizsgálva a XVI. század előtti századokból fennmaradt okleveleket összegyűjtő nagyobb kódexet, az alábbiak állapíthatók meg. Lövöld legkorábbi írásos említése 1270-ból való, amikor is V. István Lövöld, Rendek, Esztergár és Fenyőfő helységeket Csák nembeli Demeter fia Csák bán, örökös bakonyi erdőispánnak adományozta a bakonyi örökös ispáni címmel együtt. 1281-ben IV. László megerősítette az adományt Csák nembeli Ugod fia Demeter mester, örökös bakonyi erdőispánnak, Csák nembeli Csák unokaöccsének. A Csák nemzetség ugodi ágán 1332-ben következhetett be magszakadás, amikor birtokaik – vélhetően Lövöld is – a koronára háramlott. 1336-ban aztán oklevél említi, hogy Kislövöld Hölgykő várához tartozik, ezt követően pedig a Lövöld név gyakorlatilag eltűnik az oklevelekből, míg Hölgykő várát a karthauzi szerzetesek kapják, akik a várat lerombolva, kolostort építenek maguknak. A hölgykői kolostor pedig éppen a XVI. század közepéig állt, amikor is a törökök elpusztították.

Ellenkező adatok hiányában – bár a téma további kutatása indokolt – egyelőre úgy tűnik, Lövöld (Hölgykő) a karthauzi kolostorhoz tartozó birtok lehetett (erre vonatkozóan egyébként a XIV. század utolsó éveiből több oklevelés utalást is találhatunk). Nem kizárt, hogy Kozma Kelemennek már az 1535. évi oklevél előtt volt birtoka Lövöldön, ennek tartalmi jelentése azonban nem azonos azzal a fogalmazással, hogy Lövöld a Kozmák birtoka lett volna.

4. Kozma Sándor felmenői

Az oklevélszerző Kozma **Kelemen** Kozma Sándor királyi főügyésznek tizedik fokú egyenesági felmenője az alábbi rendben.

Kelemen egyetlen fia **György**, szintén pápai várkapitány volt, az ő egyetlen fia, **György**, református presbiter volt Pápán, annak egyetlen gyermeke szintén a **György** nevet kapta, és Veszprém vármegyei esküdt, majd pápai vicebíró volt. Ő volt az, aki azért, hogy János nevű fiát – és vélhetően egy másik, ismeretlen nevű gyermekét – török fogságból kimentse, elzálogosította a pápai, majd a csajági családi birtokot. Ezzel kezdődhetek a család kisebb anyagi nehézségei.

Györgynek – az esetleges ismeretlen nevű gyermek mellett – két lánya és három fia volt, közülük Jánostól ered a család Vas megyei ága, Györgytől a nemesvámosi ág, **Ferenc** Veszprém vármegyei esküdt leszármazói pedig a pápai ágat alkotják. Kozma György szerint Ferenc örökölte apjától a lövöldi birtokot is.

Ferenc egyetlen gyermeke az 1657-ben született **István** volt, akiről további adatot Kozma György könyve nem közöl.

István három fia közül **Ferenc** református presbiter a fivéreivel, Györggyel és Istvánnal együtt 1733-ban a Helytartótanács által kiküldött bizottság előtt igazolta nemességét az 1535. évi oklevél felmutatásával, majd 1744-ben a pápai és lövöldi bir-

tokokat elcserélve, Zala vármegyébe költözött, ekkor szerezte meg a család a balatonudvari birtokot.

Ferenc, fiai **Márton** és János közül apjuk korai halálát követően az a Márton vette át a vászolyi és a balatonudvari gazdaságokat, akinek később három leány után egyetlen fiúgyermek született, **János**, Kozma Sándor majdani nagyapja. Kozma György leírása szerint János, aki kiváló lovas és lótenyésztő hírében állt, már kizárólag Balatonudvariban gazdálkodott, a vászolyi birtokot vélhetően nővérei kapták. János 1798-ban felvétetett Zala vármegye nemeseinek névsorába, miután a megyei közgyűlésen bemutatta a veszprémi közgyűlés szintén 1798-ban kelt igazoló levelét, amely arról tanúskodott, hogy János az 1535. évi oklevél bemutatásával és leszármazásának bizonyításával igazolta nemesi származását.

Jánosnak két lánya és két fia született, utóbbiak János és Ferenc néven. Kettejük közül János szintén lótenyésztő, kiváló lovas és katona volt, míg **Kozma Ferenc**, Sándor apja, végzettségét tekintve jogász, 1813-tól, az ügyvédi vizsga abszolválásától Széchenyi Ferenc titkára, a somogyi Széchenyi-uradalom ügyésze volt, ezért is költözött a család Kőröshegyre. Később a Somssich-uradalom tisztii ügyésze is (a Somssich nevet a somogyiaknak szintén nem kell bemutatni), majd vármegyei tisztii ügyész, aki 1821-ben a Zala vármegyei közgyűlés igazolásával felkerült Somogy vármegye nemeseinek listájára. Családjával 1826-ban átköltözött a sörnyei birtokra, amelyet vélhetően a balatonudvari birtokért cserébe vagy oldalági öröklés útján szerzett. 1833-ban vármegyei táblabíró, 1848-ban pedig törvényszéki bíró. 1858. április 26-án, sörnyei birtokán halt meg. Somogy megyei szolgálatával kapcsolatban írta róla unokája, Kozma Ferenc, művészneven Bárd Miklós: „...öregapám híven szolgált, magánál jobban a megyét.” Ferencnek Kőröshegyen három lánya, majd Sándor nevű fia született, legkisebb gyermeke, Ferenc már a sörnyei birtokon látta meg a napvilágot.

5. Két oldalági rokon

Kozma Ferenc, Sándor öccse, 1826-ban Sörnyén született, innen került kisgyermekként bátyjával együtt a Sopron megyei Keresztény községbe. 1843-ban a varasdi határőrezred kadétjaként felvételt nyert a belovári kadétiskolába. 1847-ben már udvari testőr volt Bécsben, majd amikor 1848 szeptemberében több társával együtt kérte elbocsátását a kötelékből, kérésüket megtagadták, ezért megszökött Bécsből, és a magyar hadügyminisztériumnál jelentkezve honvédnek állt. Mindezek miatt Világos után körözés alatt állt, és rokonainál bujdosott, mindaddig, amíg menlevelet (lényegében kegyelmet) nem kapott. Ennek részleteiről Kozma György sem tudott beszámolni családtörténeti könyvében, de az jószerével bizonyos, hogy ennek hiányában 1851-ben aligha köthetett volna házasságot. 1861-től tiszteletbeli főszolgabíró Fejér megyében, majd 1865-ben úgy döntött, visszavonul a vármegyei politikai szerepléstől. 1867-ben a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba

nevezték ki titkárrá, ahol a lótenyésztés ügyét bízták rá, és miután 1869-ben a lótenyésztés intézménye katonai kézből polgári irányítás alá került, kiváló tenyészpéldányok beszerzésével és új tenyésztési módszerekkel, valamint a fogarasi ménes és a vármegyei lótenyésztési bizottságok felállításával a magyar lótenyésztést felvirágoztatta és világszínvonalra emelte. Hivatalában – számos elismerés mellett – elérte a legmagasabb nem politikai beosztást: osztálytanácsosi kinevezést kapott.

Ferenc egyetlen gyermeke és Sándor unokahúga volt **Perczelné Kozma Flóra**, a magyar unitarizmus egyik legismertebb képviselője, újságíró, a Dávid Ferenc Egylet díszelnöke, a Protestáns Nőegyesületek Szövetségének társelnöke, aki női imakönyvet terjesztett, Kis Bibliát állított össze gyermekeknek, és harcolt a női választójog bevezetéséért.

6. Kozma Sándor

(életének jelentős somogyi mozzanatai)

Kozma Sándor, az első magyar királyi főügyész 1825. szeptember 2-án, Kőröshegyen született, Széchenyi István apjának, Széchenyi Ferenc korábbi somogyi főispánnak a kastélyában, ahol három nővére is született 1820 és 1823 között. Anyja halálakor még kétéves sem volt, ekkor Sörnyére került, ahol nevelőnő gondozta, nevelte az ottani családi birtokon. Innen került később a Sopron megyei Keresztényre, nagynénjéhez.

Pápán, majd Pozsonyban jogot hallgatott, 1847-ben Pesten szerzett ügyvédi oklevelet, miután két évig joggyakornokként tevékenykedett. Egy családi anekdotából következtethetünk arra, hogy a tanév végén a Pápán tanuló somogyi diákok – köztük Kozma Sándor és egy Bárány vezetéknévű fiú, akit Kozma György Petőfi legnagyobb *maleus*ának nevez – közös búcsúlakomát tartottak.

Az 1848–1849-es országgyűlésen országgyűlési segéd volt Szegedy Sándor, majd a radikális Madarász László (későbbi belügyminiszter) követek mellett, itt ismerhette meg Horváth Boldizsárt. 1848 tavaszán Bécsben tartózkodott az országgyűlési ifjakkal, azoknak egyik vezéregyénisége volt, március 13-án Pozsonyban, a sétatéren ő hirdette ki a bécsi forradalom vívmányait. Fiatal ügyvédként önkéntes honvédek állt hadnagyi rangban, harcolt a feldunai hadtestben, a schwechati csatában, és részt vett a délvidéki hadjáratban, immár főhadnagyként.

A világsi fegyverletétel után Sörnyén rejtőzött el rövid időre, de forradalmi tevékenysége miatt 1849-ben büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe, ezzel együtt birtokait is elvesztette. A kényszersorozás után apja segítségével – állítólag lefizette a katonarost – nem létező szemproblémák miatt orvosi javaslatra leszerelték, de Somogyba internálták. Rendőri felügyelet mellett Marcaliba költözött, ahol 1851-ben ügyvédkedni kezdett.

Az 1852. július 24-i császári pátenssel új ügyvédi rendtartás lépett életbe, az ügyvédkedést állami felhatalmazáshoz és német nyelvtudáshoz kötötték, kerületi-

leg meghatározott létszámkorlát bevezetése mellett. Ügyvédi munkájának kényszerű szüneteltetése alatt gazdálkodott, továbbá sokat olvasott, művelődött. Három év után, 1855. március 15-én tudott saját kérelem alapján vizsgát tenni német nyelven a soproni főtörvényszéken – mivel Somogy vármegye a soproni helytartóság alá tartozott. Estók József szerint az 1850-es évek megkeményítették, vidám, kedélyes jelleme komorrá vált. Saját bevallása szerint is, ekkor sokkal öregebbnek érezte magát valódi életkoránál.

Ugyanakkor megismerkedett Dóczy János korábbi somogyi táblabíró unokájával, ifj. Dóczy János görögali főszolgabíró, kaposvári törvényszéki ülnök lányával, Dóczy Reginával, akivel 1856 áprilisában összeházasodtak. Az esküvő után rövid ideig Sörnyén laktak Kozma Sándor apjának, Kozma Ferencnek a házában, majd visszaköltöztek Marcaliba. Otthonukban anyagilag többé-kevésbé rendezett, nemzeti eszméhez, haladáshoz kötődő, közéletiséggel, műveltséggel áthatott meleg családi légkört alakítottak ki. 1858-ban halt meg apja, ekkor Kozma Sándor a gombai szőlőt és a marcali házat kapta, ezen felül pénzhez nem jutott.

Folytatta ügyvédi pályáját, emellett Somssich Pál kérésére, mint hazafias gondolkodású irodalombarát, ő kezdeményezte az első Berzsenyi-nap megszervezését. A rendezvényre, amely egyben hazafias demonstráció is volt, Niklán került sor, 1860. június 14-én.

Az 1860. december 21-i vármegyei közgyűlésen a marcali kerület főszolgabírójának választották. Első felszólalásában azonnal javasolta a korábbi törvényszéki elnök fáradozásának elismerését, mivel az a nehéz időkben is megóvta a vármegye pecsétjét. Ez a tette is mutatja emberi nagyságát, hiszen az 1850-es évek tisztviselőire ekkoriban igencsak ferde szemmel néztek, ő azonban felismerte a törvényszéki elnök köz érdekében tett szolgálatának pozitívumait is. Kozma indítványa alapján Hochreiter Ambrust végül beválasztották a törvényhatósági bizottság tagjai közé. Kozma György leírása szerint Kozma Sándor főszolgabírói megválasztásakor meg volt elégedve tisztviselőtársaival, a politikai helyzetet azonban pesszimistán szemlélte. Az ország szabadsága érdekében külső segítség igénybe vételét határozottan ellenezte.

1861. március 23-án Marcaliban nagy többséggel országgyűlési képviselőnek választották a Deák-párt színeiben. A választási eredményt megtámadták, de a képviselőház április 22-i döntése alapján az eredmény érvényben maradt. Követutasításai szerint biztosítania kellett, hogy az országgyűlés az 1848-as szabályok szerint alakuljon meg, Magyarország függetlenségét megóvják, afelől semmilyen egyezkedésbe ne bocsátkozzanak, és a bécsi kormány által tervezett birodalmi tanácsba követeket ne küldjenek. Az 1861. augusztus 21-ig működött országgyűlésben a Felirati Párt képviselőjeként figyelemre méltó beszédekert mondott. Munkájában szónoki és kodifikátori képességeivel tűnt ki. Az országgyűlés feloszlását követően a vármegye élére kirendelt kancellár betiltotta a vármegyei közgyűlés összehívását, de a testület még egy alkalommal összeült, és tagjai november 4-én testületileg lemondtak megbízatásukról.

1867-ig titkárként részt vett a Somogyi Gazdasági Egyesület vezetésében,

amely szervezet 1838-ban alakult az országos mozgalom keretében. E tisztségében Marcaliban gazdasági kiállítást, illetve országos szántó- és ekeversenyt szervezett 1861-ben, amely rendezvényeken számos közéleti szereplő is tiszteletét tette. Ugyan ebben az évben *A somogymegyei gazdasági egyesület* címmel cikke jelent meg a Magyar Gazda című lapban, ahol az egyesület szeptember 2-i marcali közgyűléséről számol be, azzal, hogy a működés az előző évben akadozott, néhány választmányi ülés is elmaradt, ezért szorgalmazni kell az aktív munkát, valamint a tagok befizetési kötelezettségének teljesítését. Beszámolt arról is, hogy a zalai szervezet meghívta a somogyiakat szeptember 16. napjára, Keszthelyre, a Georgikon helyreállítására végeztetett szervezett ülésre, minden dunántúli szervezettel együtt. Kozma tudósítása szerint a közgyűlésen új tagokat is vettek fel, illetve a túldunai (dunántúli) vincelléreképző intézet kérdése is felmerült, a részvények jegyzése is megkezdődött, és október 6. napjára újabb ülést tűztek ki.

1862-től, miután országgyűlési munkája már nem volt, újra ügyvédkedett Marcaliban. 1864-ben költözött családjával Kaposvárra több ügyfél reményében, ugyanakkor továbbra is a szegények ügyvédje (is) volt, szép számmal vállalt kisebb, kevésbé jövedelmező ügyeket. Saját bevallása szerint nem szerette az ügyvédkedést: „nyomorú, csúszó-mászó, futkosó, irkafirkáló, szenvedésekkel teljes egzisztencia”-ként írta le azt. Marcaliból elköltözve azonban már hat gyermeke volt, Kaposváron pedig rövid időn belül újabb három gyermeke született. Az 1860-as évek elején a gombai szőlő is gyengén jövedelmezett, ezért mind több bevételre volt szüksége a családnak. Fia, Kozma Andor visszaemlékezéséből is tudjuk, hogy nem élhettek módos életet, mivel nagy volt a család.

A gyermekek közül a fiúk reformátusok voltak apjuk után, a lányok anyjuk után katolikusok. A Kozma családban vallásos szellemű, igazságos, de szigorú, fegyelmezett nevelés folyt, a házi szigorrról írta Andor, hogy apja otthon „sűrűn és keményen alkalmazta” a testi büntetést, miközben későbbi munkájában keményen küzdött ellene. Andortól tudjuk azt is, hogy a Kozma-ház „nagyon verses ház volt”.

Kozma Sándor Kaposváron több ügyvéddel együtt közreműködött a Kaposvári Kaszinó Egyesület választmányában, a Dalárda vezetője volt, és szerepet vállalt a Kaposvári Segély Egylet vezetésében is.

Első otthonuk Kaposváron a megyeházával szemben, a Főli-ház első emeletén volt, ahol ma emléktábla található, majd a Jakab István ügyvéd által adott lakásba költöztek, egy földszintes házba a Fő utcán, a megyeháza oldalán, de attól távolabb, az ispotály felé. Kozma Andor visszaemlékezése szerint ez tágas lakás volt, kandallós ebédlővel, többek között egy télikertszerű téglás szobával, nagy udvarral, istállóval, abban két lóval, mezőre nyíló hátsó kerttel. Kozma Sándor otthonában sok vendég fordult meg, többnyire művészek, politikusok és ügyvédek, de oda járt Somssich Pál földbirtokos is, ő volt Andor keresztapja. A kiegyezés előkészítésében Somogyban is segítette Deákot, a Deák-párt helyi szerve az ő kaposvári irodájában működött, lakásukban is gyakoriak voltak a politikai beszélgetések, és a szalon falán volt egy dedikált Deák-kép is.

1867-ben miniszteri osztálytanácsosnak nevezték ki Pesten, ezért április 7-én a törvényszékhez írt levélben lemondott ügyvédi praxisáról, ez volt utolsó ügyvédi aktusa. Konkrét ügyeket is megjelölt a levélben, felsorolva, hogy melyik ügyvédkollégája vegye át azokat. Az irat tanúsága szerint kaposvári ügyei között is szép számmal lehettek szegények ügyei, fizetési meghagyások, csődügyek, végrehajtások, más kisebb ügyek. Somogyi kötődésére utalhat levelének tartózkodó szóhasználata: „Somogy megyéből elvonatván”.

Kozma Sándor pesti évei alatt sem felejtette el somogyi kötődését, 1868-ban itteni tartózkodása alatt még közreműködött Kaposváron a Somogy Megyei Szabadelvű Polgári Kör létrehozásában. Ezt követően, főügyési évei alatt is többször ellátogatott Somogyba, hivatalos körútjai során régi ismerőseit is rendszeresen látogatta. Nyaranta sok időt töltött Balatonbogláron családjával és jogász ismerősökkel, a Nagy, Bárány és Vági családokkal. A fővárosba származott somogyiakkal somogyi piknik vagy somogyi találkozó néven rendszeresen találkoztak Pesten.

Főügyési tevékenységéhez kapcsolódik az anekdota, amelyet Mikszáth Kálmán az *Egy rab története, bevezetéssel* című rövid elbeszélésében leírt 1886-ban. Eszerint Kozma Sándor az illavai börtönben tett látogatása során találkozott egy Bató András nevű rabbal, aki tizenegy esztendeje töltötte büntetését, emberölés miatt, és két hónapja volt még hátra a büntetésből. Ekkor Kozma Sándor megkérdezte, mihez kezd a szabadulása után, mire Bató András nem tudott mit felelni. Ekkor a főügyész felajánlotta neki, hogy csőszként alkalmazza majd. Szabadulása után Bató András meg is jelent Kozma Sándornál, aki elküldte őt a gombai szőlőjébe vincellérnek, és igen elégedett volt annak munkájával, gyakran dicsekedett is vele pályatársainak. Egyszer aztán a főügyész előkelő bíró barátait hívta meg a szőlőbe, ahol András fogadta őket, és igen meg voltak vele elégedve mindannyian. Ekkor Kozma Sándor meglátta a düledező présházat, és Andrásához fordult: „Nem dől ez le a télen, András, mit gondolsz?” „Olyasféle szándék látszik az arculatján” – hangzott a válasz. A főügyész morfondírozott magában, mit tehetne a kunyhóval, hiszen sok kiadása volt már abban az évben; mire András odasúgta neki: „Föl lehet ám építeni nagyon könnyen... asszekuráltassa be, méltóságos uram... a többi aztán, csókolom kezeit, az én gondom.” A főügyész elnevette magát, de el is komorodott, és azóta senkinek sem dicsekszik többé az átgúrt emberével – zárja a történetet Mikszáth. Ezt a beszélgetést a főügyész fia, Kozma Andor is leírja emlékeiben, azzal, hogy a vincellért valójában Jánosnak hívták, és előéletéről nem merülnek fel a Mikszáth által leírt adatok.

1897-ben bekövetkezett halálakor a Somogy című helyi újság is a lap munkatársaként említi Kozma Sándort.

7. Kozma Sándor néhány leszármazottjáról

Kozma Sándor tíz gyermeke közül kiemelendő két fia, a két költő: Ferenc és Andor.

Kozma Ferenc 1857-ben született Marcaliban. Bóra Ferenc leírása szerint gyermekkori csínytevésein a marcaliak sokat bosszankodtak, egy alkalommal a vásár csendbiztosának lovát is elkötötte, és a fél vásár őt üldözte. Mikor a család Kaposvárra költözött, házi nevelővel próbálták fegyelmezni. 1878-ban katonának állt, számos állomáshelyen töltött szolgálat után 1918-ban tábournokként nyugalmazták. Lovasparancsnokként (és családi hagyományként) szívén viselte a lótenyésztés ügyét is. Fiatalkorától kezdve jelentek meg versei országos lapokban, művein főként szimbolista-expresszionista hatások érződnek. Számos elismerés mellett 1905-től a Kisfaludy Társaság tagja volt. Élete végéig álnéven jelentek meg versei, legismertebb álnevei Bárd Miklós és Rimay Kálmán voltak. A Magyar Tudományos Akadémia neki felkínált tagságát nem fogadta el, mivel az Akadémia szabályzata értelmében MTA-tag csak valódi néven lehetett volna. 1928-tól szívpanaszok gyötörték, ezért rendszeresen látogatta a balatonfüredi szanatóriumot, nyarait pedig többnyire Balatonföldváron töltötte. Bóra Ferenc szerint írásaiban soha egy pillanatig nem érzett együtt a szenvedőkkel, az elnyomott osztályokkal, egész lénye a magyar dzsentri tradícióban gyökerezett. Csak akkor engedett fel, ha szülőföldről, a somogyi tájról írt: „...szülötte földem, ős pannóni táj; beléd kiáltok: szirtek, ormok; miért, hogy amit visszadobtok; a hang fullad, a szó zihál”.

Kozma Andor gyermekként is könnyebb jellem volt testvérénél, nagy hatással volt rá a somogyi táj, a család Balatonra néző gombai szőlője. Önéletrajzírásában így emlékszik erre: „...nem képzeltem, hogy ehhez fogható szép vidék másutt is lehessen... a világ legnagyobb gyönyörűsége a Balaton meg a Badacsony.” Andor Marcaliban született 1861-ben, ott és Kaposváron töltötte gyermekéveit. Somogyi gyermekkorára utalhat *A magyar paraszt* című versében is: „Harcokat vezérlő véres, nagy vitézek, / Titeket csodállak, értetek nem érzek; / De az ekevasnak verejtékes hőse / szerető szívemnek kedves ismerőse.” Jogász, költő, műfordító volt, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezértitkára. Az 1910-es országgyűlési választásokon a körmendi választókerületben alulmaradt vetélytársával szemben, rövidesen azonban a lipótszentmiklósi időközi választáson mandátumot szerzett, és 1918-ig országgyűlési képviselő volt. Versei a legjelentősebb lapokban jelentek meg, az irónia és a szatíra mestereként rendszeresen kommentálta az aktuális politikai történéseket. 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja, később másodtitkára, majd főtitkára, az MTA levelező tagja, majd tiszteleti tagja volt. Állítólag Merényi Oszkár irodalomtörténész Kaposváron az 1940-es évek elején kezdeményezte egy Kozma Andor Múzeum létrehozását, de erre ismeretlen okból nem került sor.

Kozma Sándor további leszármazóival kapcsolatban ehelyütt csupán néhány érdekesség kiemelésére van lehetőség.

Kozma Ferenc (Bárd Miklós) három fia közül a legidősebb **Kozma Miklós** volt. Az Ormos Mária által róla írt könyv szerint Miklós Lázár vezetéknevvel született Nagyváradon, majd Kozma Ferenc adoptálta őt, de vélhetően a költő volt Miklós vér szerinti apja is. Miklós 44 hónapon keresztül a fronton harcolt az első világháborúban, az 1920-as évek elejétől a Magyar Távirati Iroda elnöke lett, kiemelkedő

szerepet játszott a vidéki hírszolgáltatási rendszer kiépítésében, 1934 áprilisától a felsőház örökös tagja, 1935-től belügyminiszter – és 1936-ban rövid ideig honvédelmi miniszter – a Gömbös-kormányban, és később a Darányi-kormányban is. 1937-ben lemondott hivataláról, és újra az MTI elnök-igazgatója lett, majd 1940-től 1941-ben bekövetkezett haláláig a visszafoglalt kárpátaljai területek kormányzói biztosává nevezték ki.

Miklós első öccse, **Kozma Dénes** 1914 szeptemberében huszár főhadnagyként hősi halált halt a szerb fronton.

A legkisebb fiú, **Kozma György** 1919 után több megyében, köztük Somogyban is a közlekedési miniszter megbízásából töltött be rendkívüli tisztségeket, majd Somogyban a minisztérium kirendeltségének vezetőhelyettese lett. Később a Vásárosnaményi járás főszolgabírója, 1933-tól 1935-ig Zemplén vármegye, 1935-től Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely főispánja, majd miután 1938-ban e tisztségről lemondott, megírta a Leveldi Kozma család történetét bemutató könyvét.

Kozma Sándor dédunokáinak egyike **Fésűs Éva** író, gyermekmesék, gyermekversek, bábfilmek szerzője, évtizedeken át Kaposvár polgára, a város díszpolgára, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjének birtokosa és Somogy megyei Prima-díjas.

Kozma Sándor dédunokája volt **Melocco János** katolikus újságíró is, a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió munkatársa, akit 1950-ben koncepció perben halálra ítélték, majd 1951-ben felakasztottak.

Melocco János fia **Melocco Miklós**, Kossuth-díjas, Prima Primissima-díjas szobrászművész, a Nemzet Művésze, Érdemes Művész, és – amiről az ügyészség berkeiben leginkább ismert – a legfőbb ügyész által adományozható Kozma Sándor-díj plakettjének megalkotója.

Felhasznált irodalom

- Bóra Ferenc: *Marcaliból indultak. A Kozma testvérek*. Somogyi Néplap, 1972. január 16., 8.
- Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye – a szabadságharcztól a kiegyezésig*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/14.html> (letöltés ideje: 2015. július 30.)
- Deutsch Gábor: *Kozma Sándor és Eötvös Károly, az Igazság bajnokai*. Remény, 2006. 2. sz., 43–47.
- Estók József: *A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Kozma Sándor (1825–1897)*. Börtönügyi Szemle, 2010. 1. sz., 71–78.
- Fejér, Georgius: *Codexdiplomaticus Hungariae ecclesiasticusaccivilis I-XI*. Buda, 1824–1844.
- Fekete László: *Somogy vármegyéből elvonatván*. Somogy, 2005. 11. sz., 629–633.
- Horányi Miklós (szerk.): *Fejezetek az ügyészség 130 éves történelméből [1871–2001]*. Pubicitás Print Kft., Budapest, 2002, 71–73.
- Kozma Andor: *Életem. Marcali – Kaposvár – Pest-Buda – Pápa az 1860-as években*. Sajtó alá rendezte: VARGA ÉVA. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 2001.

- Kozma György: *A Leveldi Kozma-család története*. Szerzői kiadás, Magyar Távirati Iroda Rt. Nyomdája, Budapest, 1940.
- Merényi László: *Kozma Andor, Somogy költője*. Somogy, 1991. 1. sz., 79–84.
- Mikszáth Kálmán: *Egy rab története, bevezetéssel*. In *Mikszáth Kálmán művei IV. Rövid elbeszélések*. Magyar Elektronikus Könyvtár, 256–258. <http://mek.oszk.hu/00900/00908/00908.htm> (letöltés ideje: 2015. július 30.)
- Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső (kiad.): *Hazai okmánytár I–VIII*. Győr 1865–1873; Budapest 1876–1891.
- Nagy Károly: *Az első magyar főügyész*. In Nagy Jenő (szerk.): *Somogyi Kalendárium 1996*. 151–156.
- Nagy Károly: *Egy nagy magyar ügyészegyeniség: Kozma Sándor*. Ügyészeti Értesítő, 1991. 2. sz., 5–9.
- Nagy Károly: *Emlékbeszéd*. *Ügyészek Lapja*, 1997. 5. sz., 4–11.
- Nagy Károly: *Kozma Sándor emlékezete*. *Hévíz*, 1998. 2. sz., 32–35.
- Nagy Károly: *Somogyi volt az első főügyész*. *Somogyi Hírlap*, 1997. augusztus 2., 10.
- Ormos Mária: *Egy magyar médiavevő. Kozma Miklós*. I. kötet. PolgART, Budapest, 2000
- Szántó László (szerk.): *A Somogy Megyei Ügyvédi Kamara emlékkönyve*. Somogy Megyei Ügyvédi Kamara, Kaposvár, 2000.
- Szatmári Gizella: *Az első királyi főügyész*. In uő: *Emlékjelek*. Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, Budapest, 2005, 51–54.
- Szendrei Géza: *Híres emberek, régi ügyészek: Kozma Sándor. Ember és főügyész*. *Ügyészek Lapja*, 1996. 6. sz., 52–89.

Vén Zoltán rézmetszete

Adalékok és futamok az értékek egymásmellettségéhez*

Irodalom természetesen egy van, s ezen belül magyar irodalom is egy. Ebben, azt hiszem, mindnyájan megegyezhetünk. Viszont a magyar irodalmon belül is vannak történetileg kialakult, illetve létrejöttüket tekintve történelmi okokra visszavezethető régiók, többé-kevésbé önálló fejlődési elemeket is mutató, valamint különböző fejlődési kényszerűségek és rendellenességek hatása alatt is alakuló irodalomrészek. S az értékek, értékrendek és ízlések sem egyformák, vallom ezek pluralizmusát, és meggyőződésem, hogy nincsenek mindenre és mindenkor egyformán érvényes kánonok, az értékek és olvasatok rendre egymás mellett foglalnak helyet, s nem egymás fölött. De mindez már a fejekben dől el, s az, hogy miként, független is lehet a fenti elvektől.

A magam példájából indulok ki. Majd ötven éve történt, 1966-ban, hogy egy, annak idején Csehszlovákiához csatolt kis magyar falu – ahova ötéves koromban kerültem szülővárosomból, Budapestről – kamasz lakójaként, s egy nem nagy, akkor még magyar többségű város másodikos középiskolásaként, mai fogalomhasználattal tehát határon kívüli fiatalelként, elküldtem első verseimet néhány lapnak. Amiben nincs semmi furcsa, az érdekes csupán az, hogy teljesen természetes – jöllehet bizonyára alma materem meghatározó szellemisége által is befolyásolt – mozdulattal, az egyik borítékot a pozsonyi Új Ifjúságnak, a másikat a budapesti Ifjúsági Magazinnak postáztam, s egy-két héten belül mindkét helyről választ is kaptam küldeményeimre (akkor még így dukált, akár egy ismeretlen jelentkezőnek is): ezek a levelek és szerkesztői üzenetek jelentették első személyes kapcsolataimat az élő, határoktól független magyar irodalommal. Mindkét lapnak rendszeres vásárlója voltam ugyanis, mivel az időben még az is természetesnek számított, hogy egy olyan nagyságú városban, mint Komárom volt, az akkori nyolc-tíz csehszlovákiai magyar lapot és folyóiratot megvásárolhattam (amelyek az akkor még egyetlen csehszlovákiai magyar irodalmi lap, az Irodalmi Szemle mellett közöltek irodalmat is), s az is magától értetődött, hogy a legfontosabb magyarországi heti- és havilapokhoz is gond nélkül hozzá tudtunk ott jutni. Később, fölkerülve főiskolásnak Pozsonyba, a Nyerges – bocsánat, akkoriban: Leningrád – utcai Orbisban már külön rendelés nélkül is megvehettük a legfontosabb magyar irodalmi lapokat, beleértve a romániaiakat és a jugoszláviaiakat (a Korunkat, Utunkat, Igaz Szót egyfelől, másfelől a Hídat és az Új Symposiont) is, egyedül a párizsi Magyar Műhelyt nem, melynek viszont a francia

* Írásom eredetileg – rövidített formában – előadásnak készült egy, két évvel ezelőtti, az „Anyországi/határon túli folyóiratok, földrajzi terek – kulturális terek, közép-európai beágyazottság” témakörben meghirdetett veszprémi tanácskozásra, melyre azonban váratlan ok miatt mégsem tudtam elutazni. Azután meg is feledkeztem róla, s csak nemrég bukkantam rá közöletlen kézirataim között. Mivel azonban a benne megfogalmazottakat változatlanul időszerűnek gondolom, e helyt adom most közre. T. L.

fővárost akkorra már megjárt Cselényi László közvetítésével lehettünk többé-kevésbé rendszeres olvasói. Emellett a cseh, a szlovák és a lengyel – akkoriban hallatlan szellemi izgalmakra serkentő – irodalmi lapokat és könyvújdonságokat is megvásárolhattuk, viszonylag olcsó pénzen, Pozsonyban, így tizenhét-tizennyolc évesen tágabb környezetem – közép-európai, európai – irodalmi történéseit és jelenségeit tekintve is szinte naprakész ismereteim lehettek (pedig hol volt akkor még a net meg a facebook, a határok nélküli Európáról nem is beszélve), s a cseh és a szlovák világirodalmi folyóiratok is a kortárs világirodalomnak sokszor vonzóbb szeptét kínálták, mint például az akkori Nagyvilág. Végül, az elsősorban Dobos Lászlónak, Tózsér Árpádnak és Koncsol Lászlónak köszönhetően frissen, rugalmasan, tág horizontok mellett, igényesen szerkesztett Irodalmi Szemle – azon túl, hogy vállaltan a csehszlovákiai magyar irodalom(rész) lapja volt – egyszerre adott rálátást a teljes magyar, illetve a cseh, a szlovák és lehetőségei szerint a közép-európai (az orosz, az osztrák, a lengyel, a német, a szerb és a román), valamint a kortárs világirodalom legfontosabb történéseire, szerzőire és műveire (itt olvastam először például, hogy mást ne mondjak, Kunderát, Havel, Popát, Rózewiczet, Herbertet, *A háromszögletű körtét* író Voznyeszenkijt, és hosszan sorolhatnám a többit is, sokszor előbb a budapesti Nagyvilágnál vagy a magyarországi kiadók fordításköteteinél). A lap annak idején, az 1960-as évek derekától Németh Lászlóval, Illyés Gyulával tartotta – összmagyar és közép-európai érdeklődésű ankétjainak köszönhetően – a kapcsolatot (de például a dicsőséges szovjet hazájában elhallgattatott és elhallgatott kárpátaljai Kovács Vilmosról is a magyarországi lapoknál korábban adott hírt), vendégül látta Weöres Sándort és Károlyi Amyt, a börtönből, illetve a Duna-deltából nem sokkal előbb szabadult Páskándi Gézát (aki olyan szövegét is itt közölte, amely bizonyos értelemben még ma is érdekes összefüggésekkel gazdagíthatja/gazdagíthatná a Páskándi-életművet). Huszonegy éves pályakezdőként itt ismertem meg a Pozsonyba látogató Csoóri Sándort, s a lap meg az akkori csehszlovákiai magyar ifjúsági klubok és művelődési táborok körüli szellemi pezsgésnek köszönhetően hamarosan a kortárs magyar irodalom számos idősebb és fiatalabb alkotójával kerültem/kerültünk eleven kapcsolatba (Gion Nándortól vagy Gerold Lászlótól mondjuk az *Elérhetetlen föld* szerzőiig: Oláh Jánosig, Utassy Józsefig s másokig, de Pozsonyban ismertem meg Kormos Istvánt, Vágsellyén Nagy Lászlót, nem is tudom, már hol, Beke Györgyöt). Egyidejűleg a szintén az Irodalmi Szemlében indult Vetés-csoportunk fellépésére még azelőtt felfigyelt a budapesti Kritika-beli cikkében Fábrián László, mielőtt odahaza komolyan vettek volna bennünket, és bemutatkozó antológiáinknak Magyarországon nagyobb visszhangja volt, mint megint csak odahaza. 1971-től, 1972-től sorra megjelenő első, majd második-harmadik köteteinkkel minden külön szervezés és kujtorgás, tolakodó tiszteletpéldányok mázsáinak küldözgetése, az „írok a tiédről, ha írsz az enyémről” kimondott vagy kimondatlan zsarolása nélkül is a magyarországi napi- és hetilapok, valamint irodalmi folyóiratok neves írói, kritikussai – már befutottak és nemzedéktársaink – foglalkoztak, s az illetén, ránk (is) irányuló spontán figyelemnek és ugyancsak magától alakuló recepcióknak köszönhetően

egyszerre – határon túli, illetve nemzetiségi, csehszlovákiai magyar írókként is – a magyar irodalom teljes jogú részévé válhattunk, s ennek megfelelően alakultak tovább személyes kapcsolataim/kapcsolataink is az élő magyar irodalommal.

Pedig eleinte, különösen az 1970-es évek első felében Magyarországon még a legkevésbé sem ment zökkenőmentesen irodalmunk hatágú sípjának hazai megszólaltatása, a nemzetiségi magyar irodalmak anyaországi befogadása és bázisainak kiépítése (lásd például elsősorban Ilia Mihály különharcát a megyei és országos hivatalokkal, hogy lapjában, a Tiszatájban meghonosíthassa a külföldi magyar írókat és irodalmakat, s ebben a folyamatban a debreceni Alföld, a kecskeméti Forrás, a tatabányai Új Forrás és a szombathelyi Életünk is hamarosan csatlakozott hozzá). Vagyis – a második világháború után – előállt az a paradox (sőt, abszurd!) helyzet, hogy míg a csehszlovákiai stb., azaz határon túli magyar író *magyar író*nak, s a magyar irodalom (szerves) részének tudta (hitte) magát, addig a (hivatalos) magyar(országi) irodalom(politika) ebből az egészből kirekesztette őt, és csak a magyarországi magyar írók jelentették számára a magyar irodalom egészét. Ráadásul az is tény, hogy a határon kívüli magyar irodalmak magyarországi elfogadása, honosítása, nagykorúsítása, integrálása előbb ment végbe vidéken, mint a fővárosban, mely út persze tele volt kátyúkkal, zökkenőkkel, idegenkedésekkel, értetlenkedésekkel is (erre egyik leghumorosabb példám, amikor egy fővárosi napilap szombati irodalmi melléklete Világirodalom címszó alatt hozta a verseinket, illetve amikor egy másik versközleménykor, a szerkesztő[ség] jóvoltából, hovatartozásomra emlékeztetve, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság díszelgett a nevem mellett, nehogy véletlenül otthon érezzem/érezzük magunkat magyar íróként a Magyar Népköztársaságban, de még 1980-ban, első magyarországi ösztöndíjas „tanulmányutam” idején is tolmácsot rendelt ki mellém – mint csehszlovák íróvendég mellé – a nagy, magyarországi – magasságos – főhivatal!).

Mindezt főleg két dolog miatt mondtam most el.

Az egyik: nemrég valaki, a legszínvonalasabb magyar irodalmi folyóiratokat idézve, csupán magyarországi lapokat hozott fel példaként, mintegy azt sugallva, hogy a határon túli irodalmi lapjaink – színvonalukat tekintve – legfeljebb csak az anyaországiak után kulloghatnak (ideértve mondjuk a Hídat, a Korunkat vagy a Látót is), s föl sem tételezte, hogy akár az Irodalmi Szemle vagy az Opus is megjeleníthet olyan nívós számokat, amelyek az ő ún. „legszínvonalasabb” magyarországi folyóiratai között is figyelmet érdemelhetnek. Miközben, magyarországi példái között olyanokat is említ, amely lapokat a magam részéről messze nem gondolnám a „legszínvonalasabbak” közé tartozónak, sőt, a szerző által szent áhitattal, méretes dogmatizmussal emlegetett, valóban nagy hírű folyóiratok közt is van olyan, amelyet én neves szerzőgárdája ellenére is fádna, unalmasnak, sablonosan szerkesztettnek, hermetikusan zártnak tartok. Egyébként, ami azt illeti, jómagam a „»legszínvonalasabb« folyóirat” kirekesztő, paternalista, elitista mítoszában sem hiszek, s havonta általában két, két és fél tucatnyit is kész vagyok megvásárolni, fellapozni, illetve – hála a világhálónak – lehívni, hátha valamelyikükben érdeklődésemnek, izlésemnek

megfelelő olvasnivalóra találok, ami továbbgondolásra ösztönöz, vagy egyszerűen csak – nyelvével, látás- és beszédmódjának különösségeivel, érzelmi töltésével, gondolati mélységeivel, technikai megoldásaival – lenyűgöz, s ilyen írást elvileg bármeddigben találhatok, miként számos esetben untathatnak a „legjobb legjobbjai” is, vagy sablonokkal, közhelyekkel, harmadrangú portékával is traktálhatnak.

Másrészt: egy, a szlovákiai magyar irodalmi folyóiratokat áttekintő értékelésben pedig azt olvastam, hogy „nemsokára talán már nem kisebbségi vagy nemzetiségi lapokról fogunk értekezni, hanem jó és rossz magyar folyóiratokról”, amivel szintén két gondom is van egyszerre, túl azon, hogy a tanulmány írója – számomra értelmetlen, sőt, fölfoghatatlan módon – még „megbélyegzettséget” és „szabadságukban való korlátozottságokat” is emleget az adott szövegösszefüggésben. Tehát, először: több mint négy és fél évtizedes, igen sokrétű szerkesztői pályámon magam a körülményekhez képest mindig is jól, átgondoltan, tervszerűen és színvonalasan szerkesztett lapszámokat, lapokat igyekeztem az olvasó asztalára tenni, még akkor is, ha ún. nemzetiségi lapok szerkesztőségében dolgoztam Csehszlovákiában, de magyarországi – akár megyei kiadású, akár fővárosi – lapok szerkesztőjeként is viszonyítási pontjaimat mindig a *nagyobb egész*, a távlatos(abb) érték s a magyar és a világirodalom egyeteme adta. (Az 1980–1990-es években például magam is hosszú ideig voltam egy magyarországi vidéki, megyei kiadású irodalmi folyóirat szerkesztője, illetve egy pedagógiai szakfolyóirat olvasószerkesztője. Az elsónél – Monostori Imre Új Forrásánál – az vonzott, hogyan tudom/tudjuk a lapot a megyétől mint kiadótól kötelezően ránk testált – s helyi – [kultur]politikai feladatok ellátása mellett országos, sőt, határon túli érdekltségűvé, illetve az országos, sőt, határon túli érdeklődés tárgyává tenni. És a Géczi János főszerkesztette Iskolakultúra is nyugodtan illethető lett volna a provincializmus vádjával, hiszen szerzői jobbjára magyarországi illetőségűek voltak s általában a pedagógus szakma szűk keretei közül, azaz iskolapadjaiból kerültek ki – mint ahogy a pedagógiai lapok többségének általában nincs is ambíciója a számára kiszabottnál a szellem tágabb s távolabbi területei felé tekintetni –, ha főszerkesztőnk szerkesztői koncepciója és az annak kiteljesítéséhez megválogatott munkatársi gárdája – egy nagyon behatárolt, csőlátásra is csábító területen – nem a számomra/számunkra egyedül vállalható szellemi tágasságot képviselte volna.) A „jó” lap – „rossz” lap ellentétről pedig az ímént már kifejtettem a véleményem. Ráadásul az elmúlt fél évszázad során a magyar irodalom és irodalmi sajtó nem ritkán épp a perifériák, a *külterületek* felől kapott új és új lendületre (s ők voltak azok – határon kívüliek, illetve Magyarországon a vidékiek –, melyek nem különítették el a „kisebbségi vagy az ún. többségi szerző entitását”), minek (is) köszönhetően mára valóban egy mozgalmas és színvonalas, sokrétű és impulzív „magyar folyóirat-kultúra” alakulhatott ki. Sőt, azzal kapcsolatban, hogy az ún. kisebbségi vagy nemzetiségi (határon túli) lapok különítik-e el „a kisebbségi vagy többségi szerző entitását”, napjainkban is nem egy példát találni arra, hogy a magyarországi folyóiratok (és könyvkiadók) között továbbra is akadnak olyanok, melyek magyar-irodalom-értelmezésüket az országhatáron belüli szűkítik le, pontosabban, egy kis

csavarral, azzal takarva vonatkozó (megfelelő?) ismereteik – és kapcsolataik – hiányát, hogy bármelyik határon túli magyar íróra, akit nem ismernek, készek rámondani, hogy az illető nem része a kánonnak, tehát érdemtelen foglalkozni vele, s teszik ezt anélkül, hogy egy sort is olvastak volna tőle, vagy vennék a fáradságot, folyamatosan figyelni a határon túli művekre, irodalmi jelenségekre, alkotókra is, azaz a teljes magyar irodalomra, ahogyan a magára valamit is adó határon túli magyar író is a teljes magyar irodalomra figyel. S szerintem az is tény, hogy a Szlovákiában kiadott magyar irodalmi folyóiratok (Irodalmi Szemle, Kalligram, Opus, Szőrös Kő) még mindig a legnyitottabb szerkesztésűek közé tartoznak, akár a Magyarországon, akár a Romániában vagy Szerbiában készülőköt veszem összehasonlításul, elég megnézni szerzőik illetőségük szerinti hovatarozását, vagy az általuk szemlézett könyvek kiadási helyét, netán érdeklődésük sokrétűségét. És nem kevésbé tény, hogy beszűkült, provinciális, szűk látókörű, egysíkú, szemléletileg zárt akkor is lehet egy lap, ha szerzőit tíz országból toborozza össze, s ellenkezőleg, olyan határon túli magyar – vagy regionális – lapot, lapszámot is el tudok képzelni, melyet csak az adott határon túli régió szerzői írnak, ám az, adott esetben mégsem színvonalatlanabb vagy szemléletében, szerkesztésében, egyebekben semmivel sem tartalmaz több provinciális elemet (lásd mondjuk annak idején a Híd vagy az Új Symposion példáját, melyek évtizedekkel ezelőtti számai mai viszonyításban is bizvást megállják a helyüket), mint bármelyik más kanonizált magyar(országi) irodalmi folyóirat (mert akármelyiket is nézzük, mindegyikben eleget találunk a másod-harmadrendű irodalomból, írókból is – amivel nem is feltétlenül kell, hogy bármi bajom legyen, hiszen csak világirodalmi szintű válogatásokat még a világirodalmi antológiák sem tudnak produkálni –, és – ha a provincializmust nem csak ország- vagy területhatárokhoz kötöm, hanem beszűkült látóteret, egysíkú vagy zárt gondolkodásmódot értek alatta – provinciálisat is).

De ha már örökösen visszatérek az Irodalmi Szemléhez, melynek az 1970-es években magam is szerkesztője lehettem, hadd folytassam azzal, hogy lényegében akkor sem hagytuk abba – az 1970-es évek második felében – a Tözsérék, még korábban: Tóth Tiborék által a *nyitottabb* 1960-as években indított szlovák, cseh és világirodalmi kitekintéseket, s akkor sem mondtunk le arról, hogy – bár a kor egyre szűkülő lehetőségei között is – magyarirodalom-, illetve értékszemléletünk a lehető legtágabb maradjon, amikor az ország szellemi élete egyre inkább bezárult, és egyenesen művelődéspolitikai előirányzat lett a provincializmus, elég csak megnézni az ekkori évfolyamainkat és összehasonlítani a korabeli cseh és szlovák, vagy akár a magyarországi vidéki irodalmi lapokéval is. Miként az sem lehetett véletlen, hogy az 1970–1980-as évek fordulóján – írtam is erről egy esszét 1990-ben – a nyíltan szovjet (táv)vezérlésű kelet-közép-európai pártirányítások nagyjából egyszerre látták eljönni az ideológiai bekeményítés idejét Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában is, kreálván Tiszatáj-, Új Forrás- és Forrás-ügyet itt, Új Symposion-ügyet ott (ekkor kergették szét a Sziveri János névvel fémjelzett társaságot), Echinox-ügyet – Szócs Gézáék ellen – amott, s ekkoriban utáltak ki bennünket is

Varga Imrével a pozsonyi Irodalmi Szemléből szerkesztői elveink, erkölcsünk és igényességünk miatt, ami megint csak arra utal, hogy azért bizonyos értelemben, az alkotó szellem autonómiájának képviselőjében, főleg csehszlovákiai illetőségű magyar szerzőket közlő s velük foglalkozó lapként is meglehetősen széles, mondhatni: közép-európai kontextusba tudunk beleilleszkedni. Egyébként bőven lehetne sorolni az elmúlt fél évszázad azon kezdeményeit és eredményeit, melyek kényszerű földrajzi határok közé szorítottságuk vagy vállaltan valamely nemzetiségi irodalomra helyezett súlypontjuk ellenére is többé-kevésbé szinkronban tudtak lenni a magyarországi irodalomfejlődéssel, és sorolni lehetne azokat a határon túli szerzőket is, akik az elmúlt évtizedekben összmagyar viszonylatban is kezdeményező szerepet játszottak, ami megint csak példa lehet szellemi mozgékonyaságukra, nyitottságukra stb. És még valamit, maradva az Irodalmi Szemlénél. A lap 1990–1993 közötti, Grendel Lajos főszerkesztette évfolyamaira például annak ellenére is bajos volna ráfogni a provincializmus vádját, vagy hogy bárkit is a „szabadságában korlátozott” vagy „megbélyezett” volna, hogy szerzőik között a (cseh)szlovákiaiak mellett bizony nem sok magyarországi vagy más határon túli író, költő akadt. Vagy például a lap 1993–1996 közötti évfolyamai nem azért nem voltak provinciálisak, beszűkültek, mert azokban magyarországi szerzők is rendre megjelentek, az 1997–2010 közöttiek pedig azért lettek volna provinciálisak, mert azok kizárták a magyarországi szerzőket, hiszen ezekben a lapszámokban is rendszeres volt a jelenlétük, hanem mert az első esetben X szerkesztette, a másodikban pedig Y készítette a lapot, azaz az ő szemléletük, nyitottságuk, „mozgó esztétikájuk”, szellemi horizontjuk és rugalmasságuk között volt a különbség. Egyébként sem értem, önmagában mitől lenne provinciálisabb az a határon túli irodalmi folyóirat, amely az általa képviselt irodalom(rész) felmutatására, illetve értékelésére összpontosít, annál a folyóiratnál vagy csak tematikus folyóiratszámánál, mely figyelme középpontjába teszem azt a nőirodalmat helyezi, esetleg valamely nemzedék vagy irodalmi csoportosulás, esztétikai irányzat köré szerveződik, netán valamely felekezet, vallás képviselőinek a műveit közli, azokkal foglalkozik (s ezzel bizonyos értelemben meg is emeli besoroltjai, kiemeltjei teljesítményét, s függetleníti őket attól a helyüktől, amelyet egy tágabb érték- és érvrendszeren belül valóságosan is elfoglalnak) stb.

Grendel Lajos is többször s több írásában érintette az adott kérdést, miközben egy általa „integrálónak” nevezett irodalomtörténeti-kritikusi koncepció, illetve szerkesztői szemlélet mellett tette le a voksot már 1994-ben, melynek a Magyarországon is eluralkodott ún. „asszimilációs” értékelői szempontokat és szerkesztői gyakorlatot kellene felváltania. Véleménye szerint ugyanis „A kisebbségi magyar irodalmak több közelmúltbeli jelentős műve nem fér bele sem a posztmodern, sem a tradicionalista történeti szemlélet értékrendjébe, s fölvetődik a kérdés: az irodalmi művekkel van-e baj, vagy az irodalomtörténeti koncepciók túl kizárólagosak-e (esetleg kirekesztők)?”. Grendel úgy látja, inkább ez utóbbiról lehet szó, s mindkét szemlélet hívei „a maguk kánonja alapján ítélik meg és rangsorolnak a határon kívüli magyar irodalmakban, figyelmen kívül hagyva a kisebbségi magyar irodalmak rész-

ben autochton fejlődésének a tényét”, s ily módon „a magyar irodalom egységét [...] meglehetősen leegyszerűsítve és centralista módon értelmezik”, „a saját kánonjuk igazolását keresik a határon kívüli ágakban, és szűkkeblűen elhatárolódnak mindattól, ami a kánonnak nem felel meg, holott az elutasított vagy elhallgatott művek lehetnek igen értékesek és az ottani irodalmi kontextusban nagyon jelentősek is”. Ilyen értelemben Grendel nem lát különbséget a különböző asszimiláló-beolvasztó szándékok között, legyenek azok politikaiak, etnikaiak, irodalmiak vagy akár milyennek, mert azokban „a sajátosságok és a más értékek iránt süket agresszivitás munkál, az egyneműsítés buzgalma, a kánon igazának mindenáron való újraigazolása és megerősítése”. S föltehetően e leegyszerűsítő és centralista irodalomszemlélet ellenében vezet be Tőzsér Árpád is a „kihelyezett centrum” Domonkos Istvánt értékelő fogalmát, amellyé válnia bármely határon kívüli folyóiratnak is megvan az esélye, mint amely szerepet teszem azt az újvidéki Híd – mint utaltam rá – már évtizedekkel korábban betöltötte, s amelyet újabban megint elfoglalni látszik, de itt említhető még a kolozsvári Korunk vagy – megint csak újabban s ismét – a szegedi Tiszatáj, s amire érték- és nemzedékintegrációs törekvéseivel, szellemi-művészi horizontjának nyitva tartásával a pozsonyi Irodalmi Szemle is törekedett eddigi ötven-valahány évfolyamának legjobb időszakában.

De befejezem. Csak még annyit, hogy Orbán János Dénes – akit konzervativizmussal, provincializmussal, ilyenekkel aligha lehetne vádolni, de még azt sem lehetne elmondani róla, hogy „megbélyegzett” vagy „szabadságában korlátozott” lenne az erdélyi magyar irodalomban alkotóként és szervezőként is betöltött szerepei okán –, az Előretolt Helyőrségről szólva egyértelműen fogalmaz a fentiekkel kapcsolatban: „Ami pedig a határt illeti, lehet, hogy virtuális, de *még van*, és az irodalomban is *ott van* [kiemelés tőlem – T. L.]. Amíg nem ugyanazok az írók a sztárok Kolozsváron, mint Budapesten, és fordítva, addig autonóm intézményekként működnek az ötágú síp irodalmi. Mindaddig, amíg a határon túli szerzők nem ugyanolyan eséllyel indulnak Budapesten, mint Kolozsváron, létjogosultsága van a regionális kiadóknak”, s hadd tegyem hozzá, egyetértve vele: folyóiratoknak is. Egyúttal osztva az Erdélyből Budapestre áttelepült esszéista, író, Ágoston Vilmos szkepticizmusát, aki szerint bár „Sokan remélik, hogy ebben a században eltűnik” a magyar irodalom földrajzi megosztottságának, tagoltságának az alapjában véve nem irodalmi kérdése, ő bevalótlan borúlátó ez ügyben.

És borúlátó vagyok én is. Mert nem is olyan egyszerű kérdések ezek. Ahogyan az imént idézett Ágoston is tisztában van azzal, hogy bár „Tőzsér Árpád, Végel László, Esterházy Péter, Cselényi Béla, Bujdosó Alpár, Nagy Pál” egyszerűen magyar írók, s „hogy az egyik Párizsban, a másik Budapesten vagy éppen Novi Sadon él, az az ő személyes gondja”, vagyis „Ilyen szempontból a magyar irodalom egységes”, viszont „Minden más »külső« szempontból nem”, ami jellegzetesen „XX. századi, nem irodalmi probléma”, s „amire Arany János, de még Ady Endre sem tudott volna válaszolni”. Hiszen indulásomkor, lassan ötven éve, magam is egyszerűen csak írónak készültem, s ha tudtam volna tizenhat éves koromban franciául vagy szlovákul,

meglehet, az Új Ifjúság és a Magyar Ifjúság mellett fordításban egy párizsi francia vagy egy pozsonyi szlovák lapnak is elküldtem volna verselményeim kilóit. Azután – kisebbségiként, kényszerkisebbségiként – fokozatosan részévé válhattam a magyar irodalomnak (is), s amikor az 1970–1980-as évek fordulóján pártkatona pozsonyi kiadóigazgatóm megrótt ezért, a (hivatalos) csehszlovák irodalompolitika pedig a „csehszlovák irodalmi kontextus” karanténjába utalt volna (természetesen nem kiterjesztő, hanem szűkítő, a magyar irodalom kontextusából kirekesztő értelemben), önérzetesen kijelentettem, hogy miért kellene csupán egy hatszázezres nemzeti kisebbség írójának lennem, ha egy tizenötmilliós nemzeté is lehetek, és az Irodalmi Szemle is miért ne törekedhetne a magyar irodalmi folyóiratok közt ugyanerre a szemléletre. Az 1980-as évek derekán azonban, visszahonosodván Magyarországra, pillanatok alatt kiderült, hogy oda magammal vittem időközben természetessé vált csehszlovákiai magyar önazonosságomat is, s a magyar fővárosban is e *kettős identitás* jegyében éltem és dolgoztam két évtizeden keresztül. Ma pedig, már újabb évtizede, Szlovákiában élő magyar állampolgárként, és két évtizeddel Csehszlovákia megszűnése után sem tudok csak szlovákiai lenni, s a magyar mellett nem szűnő – vagy csak alig gyengülő – csehszlovákiai magyar azonosságom tudata változatlanul köt egy olyan országhoz is, amely két évtizede már nem is létezik (s Budapest mellett Prágát még mindig sokkal inkább fővárosomnak tekintem, mint Pozsonyt, ahol pedig visszaköltözésem után éltem is néhány évet). Épp ezért, ha el is fogadom, hogy az elmúlt két évtizedben valóban felnőhetett egy-két olyan nemzedék, melyek számára már nem fontosak azok az identitástudati tényezők, melyek számomra az idők során meghatározók lettek, s egyfajta kettős identitás, a magyarság egészéhez, illetve egy határon túli kisebbséghez való egyidejű tartozás tudatát alakították ki bennem, miért kellene elvonnunk a bizonyosan identitásképző és -erősítő szlovákiai (erdélyi, délvidéki, kárpátaljai) magyar irodalmat és irodalmi lapokat azoktól, akik mindezt még igénylik, akiknek a *helyiség* is a(z) öröklött, illetve vállalható/vállalendő hagyomány részét képezi (akiknek anyanyelvük és magyarságuk megtartásában, továbbá lelki-szellemi önépítkezésükben és kiteljesítésében is segítségére lehet, akik számára ön- és éntudat-erősítő hatással bírhat), akik továbbra is fogékonyak erre a kettős identitásra (bár lehet, sokak számára elavult fogalmak már ezek, de azért, ha alaposan szétnézünk magunk körül a világban, azért azt – ha más-más megjelenési formában, más-más közelítésben minden náció és/vagy ilyen-olyan közösség esetében – még mindig ezek kormányozzák), és miért ne biztosítsuk nekik ezzel is a választás lehetőségét, és miért fosszuk meg az összmagyar irodalmat is a határon túli magyar irodalmak és lapok „sajátosságaiból fakadó »más minőségektől«, amelyek „az egyetemes magyar irodalom konszenzust élvező alapértékei közé” is besorolhatók lehetnének.

Részlet a szerző Fehér kakas, vörösbor című készülő életrajzi könyvéből

1973-ból (tulajdonképpen még 1971-ből, de így sem késő, sőt tanulságosabb) tartozom magamnak egy másik történet megírásával, legalábbis a körvonalazásával. Pontosabban: újragondolásával. Közzájón forgott megnevezéssel: a *Kántor-Lángról* van (ismét) szó. Ez a páros-név nem feltétlenül a halhatatlanság bizonyítéka, talán nem is szitokszó. Ha arra gondolok, hogy a szakmán belül milyen hangzása volt a *Nagy Pintérnek*, nem is tudom... Ránézek az íróasztalommal szemközti falra, a csak létrával elérhető, bőrbe kötött irodalomtörténet vastag darabjaira (édesapám György Lajos özvegyétől vásárolta meg nekem), és elbizonytalanodom; hányszor is másztam fel valamelyik kötetért a magyar irodalomtörténet e jeles munkájának? Az viszont biztos, hogy a Kántor-Láng két kiadása, az 1971-es első és az 1973-as második, a javított, kisebb helyen elfér, súlya elviselhetőbb. Kortársaink, a könyvünkben „feldolgozottak” nem mindegyike gondolta így – és véleményének hangot is adott.

A Forrás volt-e a bűnös vagy az Akadémia?

Két akadémiát fogok említeni, mindkettő úgymond tudományos, mindenestre nem „művészeti” (Fekete György-féle) – az egyik a magyar, a másik a román. A történet eleje és vége. Újramondom.

Budapesten jártam, vagy rokonlátogatás címén, vagy valamelyik konferencián. Bodnár Gyurika keresett meg (kollégái az Irodalomtörténeti, majd az Irodalomtudományira váltott Intézetben, barátai, a legfőbb barát, a nála három fejjel magasabb és sok kilóval több Czine Miska, a női nem körében is sikeresebb, így nevezte őt, a kicsinyítő képzőt tőle, tőlük vettem át). Meglepő ajánlatot kaptam: az intézetük szerkesztésében készülő, az 1945 utáni magyar irodalom történetét összefoglaló, új nagy sorozat számára írjam meg a romániai részt. Hát ez valóban meglepett. Igaz, jó évtizednyi irodalomkritikusi gyakorlattal és több kötettel a hátam mögött nem tűnt teljesen abszurdnak a felkérés, mégis mindjárt eldöntöttem magamban, és meg is mondtam Gyurikának: ezt a munkát csak úgy vállalom, ha Láng Guszti barátom is beszáll, együtt vállalkozhatunk a könnyűnek nem ígérkező feladatra. Hazaérkezve megtárgyaltuk Gusztival a dolgot, nem kellett sokat gyözködni, elosztottuk magunk között a munkát; ő írja a bevezető fejezeteket, a visszapillantást a két világháború közti évekre és a prózát, én a lírát és a drámát, aztán kölcsönösen végigolvassuk a gépiratot, összehangoljuk véleményünket (ez nem lesz nehéz); a könyvészet összeállítására általunk felkért Reischel Arthur plébános urat, azaz Réthy Andort természetesen szintén együtt biztatjuk, konzultáljuk – ami annál is könnyebbnek bizonyult, mert a jó kedélyű római katolikus lelkész preferansz-partiink biztos résztvevőjének számított. Egymás unszolására szintén szükség volt (kissé eufemisztikusan mon-

dom így), az idő szorított (ezt-azt átvállaltam Gusztitól) – bár utólag világossá vált, hogy a budapesti szerkesztés befejezésére, a negyedik kötet, *A határon túli magyar irodalom* megjelenésére újabb éveket, több mint évtizedet kell várni. Mi viszont elég hamar elkészültünk, önálló munkánkat, mint korábban már leírtam, felajánlottuk Domokos Gézának, azaz a bukaresti Kriterionnak. Géza egyből ráharapott – 45 év múltán is jól emlékszem a jelenetre. Láng Gusztival mindjárt közöltem a most már hivatalos itthoni esélyt, biztonságot, és 1971 végére, Deák Feri borítójával megjelent a könyv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970* címmel.

Olvashatóvá vált tehát kétségtelen büszkeségünk, a Forrás első (és második) nemzedékének kanonizálása. Nem annak szántuk, de sokak szerint azzá lett. Valószínűleg így igaz, hiszen meg sem születhetett volna előzetes kritikusi gyakorlatunk nélkül, aminek ugyanakkor (Páskándi Géza, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár mellett) része az előttünk érkezett nemzedék, a Kányádi Sándorék, Bajor Andorék írói munkásságának folyamatos szemlézése, az Utunkban, a Korunkban, sőt az Igaz Szóban vállalt-végzett addigi munkánk. (1967-ben nyilván nem sejtettem, hogy saját lapomban, a *Kövekkel*, erre készülök.)

És elindult a lavina. Az elismerő-elfogadó kritikáké és a durva támadásoké. Egy darabig gyűjtöttem őket, most kényezbe viszont csak rövid lista kerül, huszonegy nevet találok egy cédulán, tizenegy folyóiratból. Gáll Ernőtől és Balogh Edgártól Tamás Gáspár Miklósig, Kósa Lászlóig, Bajor Andortól Szöcs Kálmánig és Farkas Árpádig íveltethető a névsor, amelyből itt nem emelem ki a gyalázkodókat. Maradok csupán néhány címnél: *Irodalmunk története és ami mögötte van; A szövegre merőlegesen; Mennyiben „bölc s a mérték”?*; *Mellőzött történetiség; Szenvedélyes körkép; Elvont kézzelfoghatóság*. A sikernek – és a támadásoknak – köszönhető második kiadás utószavában, 1972. május 22-re dátumozva, több mint félszáz bírálatra, glosszára, vitacikkre utalunk, ez a szám nagyjából megduplázódott, talán már 1973-ig, egyszóval vastag kötetet lehetne összeállítani a visszhangból, az erdélyi (a romániai magyar), a magyarországi, sőt a román irodalomszemlélet, irodalompolitika korabeli állapotát jellemző kötetet.

Most inkább azt próbálom reprodukálni, mi-miért-hogyan változott az új kiadásban. Hát először is a védőborító fekete-fehére barnára módosult, világosszürke alapon. A fekete-fehér, azt hiszem, igazabbnak hatott, utóvégre kertelés nélkül akartuk elmondani, mit tartunk jónak az újabb termésből és mit rossznak, meghaladni szükségesnek a proletkult, a népi demokráciának nevezett szakasz ötvenes években még igencsak uralkodó selejtes termékéből. Persze helyel-közzel árnyalni az erkölcsi-esztétikai ítéletet, bővíteni némely írói pályák sommás összefoglalásán: reális igényként jelentkezett. Hogy ezt megtehessük, Guszti javaslatára (valahol látott ilyen megoldást) készítettünk a nyomdában az első kiadáshoz képest dupla terjedelmű bekötött példányt, üres lapokkal a nyomtatott oldalak közt. Nézem a nálam lévő vastag Kántor–Lángot (feltételezem, Guszti is őriz egyet), így könnyen összehasonlítom a szövegváltozatokat. Amihez ma nincs szükségem emlékeztetőre, az a többször is emlegetett néhány sor Hajdu Győzőről, *A második kritikusnemzedék* alfejezetben;

telitalálatnak vélt, büszkén hangoztatott mondatomat H. Gy. egyetlen kötetéről, a *Műhelyről*: „helyenként az irodalomkritika látszatát kelti” – kiadói kérésre fel kellett cserélnem erre a lapos szövegezésre: „...hű tükre inkább irodalompublicisztikai, semmint kritikai ténykedésének”. Még egy, jobb szívvel idézhető példát említek az 1944/45-öt követő évek költőinek középső nemzedékét jellemző, lapszéli kiemelésből. A többek közt Szemlérre, a két Horváthra, Méliuszra, Kiss Jenőre vonatkozó bekezdés mellett ez a már eleve eufemisztikus minősítés futott: „A félreértett elkötelezettség.” Kérésre tovább szelídítettem, így: „»Tyrtaiosi kérdések« és a félreértett elkötelezettség.” (A „tyrtaiosi kérdések” már szerepelt a benti szövegben, Gaál Gáborra hivatkozással, 1949-ből; GG Majakovszkijt állította példának Horváth Imre és társai elé, úgy véelve, hogy a »tyrtaiosi kérdések« nem békíthetők össze a vers egyéni, személyes jellegével, az »esztétizálással«). Ez persze maradhatott.)

Nem említettem a legfőbb, új cenzurális előírást: a második kiadás címében, minden érvelésünk ellenére, nem engedték az elsőben még természetes évszámot leírni. Hiába mondtuk, hogy 1944. augusztus 23-án, Románia felszabadulásának hivatalos napján (ami Erdély nagy részében a szovjet és román csapatok októberi bevonulását jelentette) nem változott meg az erdélyi magyar irodalom – az új cím ez lett: *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. A kisebb-nagyobb kompromisszumok ellenére azonban sikerként könyvelhettük el könyvünk 1973-as újrakiadását, nem utolsósorban a nekünk ítelt akadémiai díj által „hitelesítve” tudva ítéleteinket. (Tudomásom szerint Méliusz József volt az ajánlónk a Román Tudományos Akadémián.)

Február – kilencven

Lapozgatva újkori (? – bő negyven évvel ezelőtt lezárult!) irodalomtörténetünk két kiadását, Jánosházy György nevén akad meg a szemem. Születési dátuma 1922 – most a lezáró évet, 2015-öt is oda kellene írni. Meg sok egyebet. Az 1971-es szöveg bővült, kritikai hangja enyhült 1973-ban, pontosabban konkretizálódott, hogy miben véljük tetten érni nála az egyoldalú, szociologizáló megközelítéseket, az esztétikai sajátosságok szem elől tévesztését világirodalmi tárgyú esszéiben, jegyzeteiben; de legalább kapott egy pozitívabb mondatot a Katonáról, Vörösmartyról, Madách drámáiról írt esszéiért. Idén februárban, 93. évében bekövetkezett halála ébreszti fel lelkiismeretemet: ennél bizonyára többet érdemelt volna tőlem a kézikönyv-szövegezésben. Nem azért, mert pár évig kollégák voltunk a Korunk szerkesztőségében, sőt 1962-ben együtt kaptuk a pártos-elvtársi elmarasztalást (Gyuri csak a kozmopolitizmus bűnében találtatva társ-bűnösnek, a „nacionalizmus” maradt egyedül nekem); főként műfordítói munkásságát lehetett volna jobban kiemelni. Már közel a kilencvenhez, még mindig ontotta Shakespeare-drámák fordítását a Látóban. Saját versei ugyancsak több elismerést érdemeltek volna, szemben azzal a régi, Korunknak felajánlott pártköszöntőjével.

Jánosházy nem olvashatja ezt az én kétségtelenül felemás rá emlékezésemet, mint ahogy az a másik három kilencvenes halott ismerősöm, barátom, akikkel sosem volt konfliktusom. Ábécé szerint sorolva a februárban meggyászoltakat: a filmrendező-díszlettervező Banovich Tamás, a folklorista Erdélyi Zsuzsa, a grafikus Kuszto Endre. Banovichcsal sokat, jókat beszélgettünk szép budai villájukban, a Tamási Áron nevét viselő, hegynek futó utcában. A legemlékezetesebbnek egy meleg nyáresti vacsora maradt meg, Erzsikével együtt lehattunk Anna és Tamás meghívottjai, s az éjszakába nyúló vendégség két filmes híressége tette színessé ottlétünket: Jancsó Miklós és Hernádi Gyula. A Jancsó-filmek feltétlen híveként most a forgatókönyvírójával is találkozhattam; Hernádit mint prózaírórt már felfedeztem magamnak, *Folyosók* című prózáját talán még az Új Írás hasábjairól – egy Jancsóval közös színházi produkciójukért egyszer Miskolcra is leutaztam. Banovich Tamással pedig Laci fiamnak köszönhetően sűrűsödtek találkozásaink. Utoljára a *Mancs* forgatásán futottunk össze, Tamás a Laciék játékfilmjében az utolsó díszlettervezői „alakításával” volt jelen; távolról már nem ismert meg, de aztán a stáb-kocsiban egy kávé mellett végtelenül mesélt, egészen addig, amíg István fiamékkal, Geanival, Dáviddal el kellett búcsúznunk a farkaskutyák nem csak gyerekeket vonzó filmező csapatától.

Erdélyi Zsuzsa, a kritikus, filozófus Erdélyi János unokája nem mint egy 19. századi híresség, Madách kemény szavú bírálójának leszármazottja marad meg az én tudatomban – „saját jogon” lett ő ismert személyiség: a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* archaikus népi imádságai a hetvenes évek közepén szenzációnak számítottak. Hévízen, Major-Zala Lajos házában ismerkedtünk meg, az induló Csokonai Társaság jeles értelmiségi közegében, és az újratalálkozások noha rövideknek bizonyultak, megőrizték az ismerkedés pozitív hangulatát.

Kuszto Endréről elmondhatom, hogy a saját halottamként búcsúztattam, igaz, csak a távolból. (Valamikor Szász János közölte, időről időre, *Saját halottaim* cím alatt országra-világra kitekintő búcsúztató jegyzeteit a Korunkban.) Meg nem tudom számolni, hol és hányszor voltunk együtt, főként Kolozsvárt (kis sötét, Tímár utcai műtermében is, ahová Szervátiusz Jenő után költözött), kiállításokon, itthon nálunk, a Mikes Kelemen utcában, ahol a szobák falának díszei közt a Kuszto-szénrajzok állandó helyhez jutottak, egy pedig az *Itt valami más van (Erdélyi krónika 1911–1959)* borítójára került, legerősebb szimbolikájú rajzainak egyike, a kettőtört fák sorozatából (1992-ben). Legutóbb Sepsiszentgyörgyön találkoztunk össze, az Erdélyi Művészeti Központ tárlatán, ahol önálló kis térben az őt megillető súllyal voltak jelen a munkái. Ott is fölemlgette, amit még 2009-ben, majd a *Hazatérő képek* kötetben írtam róla, többek közt az ágakból épült fészekbe rejtett apró tojás fehér-fekete látomásáról, a szénrel rajzolt nagy körforgásról, arról, hogy a néző szeme arra a kicsi fehérre koncentrál, magára az életre, a jövőre. Bandi halálának havában megismételtem, változatlan meggyőződéssel: ilyen lényeglátással, ilyen szükszavúan csak a legnagyobbak tudnak szólni. Ráadásul ilyen kitartóan és minőségben, az utolsó percig dolgozni kevesen tudtak, tudnak.

Margitszigeti séta

Az öreg Arany János hatvanöt évesen távozott ebből az árnyékvilágból (*ánti-világi* kifejezés!), „őszikéit” mai szemmel tehát még fiatalon írta; az Akadémiát elhagyva ifjú-öregén sétálgatott a Margitsziget fái alatt. Maga nekem fiatal – egyre gyakrabban idézem Molnár Ferenc Liliomától ellesve a keresetlen szavakat. Persze Arany János messze fölötte áll az ilyen bizalmaskodásnak, hallgatok tehát, ő a magyar irodalom örök nagy öregje.

Tavaly augusztusban, ünnepi délelőtt sétálgattunk a nálam tizennégy hónappal idősebb szerzőtársammal, Láng Gusztávval a Margitszigeten. Egy pohár sör és sült kolbász mellé leülve előkerültek régi dolgok, abból az időből, amikor szomszédok voltunk a Dónát-negyedben, meg hát elkerülhetetlenül a Kántor–Láng-ról is szó került.

– Mi volna, ha amolyan „őszikénk” fejében megajándékoznánk magunkat (talán másokat is) egy új Kántor–Lánggal?

Elkezdtünk beszélni róla, a realitások jegyében, vagyis nem „szabályos” erdélyi magyar irodalomtörténetet írni, hanem visszatekintve 1971-re, illetve 1973-ra, a közben eltelt közel fél évszázad alatt ebben a tárgykörben írt-közölt tanulmányainkból, kritikáinkból állítanánk össze közös kötetet. Régiekről és újakról. Gusztinak tetszett az ötlet, azóta levelezgettünk, elektronikusan (mégis szakadozottan, nagy kihagyásokkal). Fiókok, könyvszekrény-rekeszek felnyitásával tekintélyesre nőhet (nő is) a dosszié – örömteljesebb órák ezek, mint amikor a szekus megfigyeléseit lapozom fel –, nevek és művek, művek és nevek figyelmeztetnek, mekkora távolságot futottunk be, járt be az erdélyi magyar irodalom a hosszú ezredfordulón. Ha a hirtelen ötlet egyszer könyvvé teljesül (sokat azért nem kellene várnunk, a nyolcvan felé közeledőknek bármennyire biztató, mégis fenyegető a Banovich–Jánosházy–Kusztos-féle kilencvenes határ); a megszülető mű nem fog, nem akarhat versenyezni Pomogáts Béla barátunk eddig három-hatkötetes erdélyi *opuszával*.

Én mindenesetre reménykedem, hogy a Táplánszentkereszt (Szombathely) – Kolozsvár híd megépül, járni lehet egy (jó?) ideig rajta. A begyűjtés feladata mellett pedig érdemes figyelni napjaink erdélyi könyveire, Markó Béla lírájának nagyszerű feltámadására, Vida Gábor jelentős regényére (*Ahol az ő lelke*), a Marosvásárhelyről indult Dragomán György berobbanására az európai könyvpiacra *A fehér király*-lyal, amelyet most a *Máglya* követett.

Jelen lenni, olvasni, írni – méltóbb program hetven-akárhány évesen is, mint irigykedni a fiatalokra, netán gyűlölködni, utálkozni, unatkozni, gyászba süppedni, várni a halált.

„A nemzeti lélekről”

Beszélgetés Andrásfalvy Bertalannal

A *hagyományörzők küldetése* című tanulmányában Andrásfalvy Bertalan – a jeles tudós, a néprajztudományok akadémiai doktora, a rendszerváltás utáni Antall-kormány első művelődési és közoktatási minisztere, és nem mellesleg Pécs város díszpolgára – az énekes-táncos gyermekjátékokról Kodály Zoltán gondolatát idézi: „Egyrészt valóságos tárházai a tudatalatti magyarságnak. Tudatalatti elemeknek eddig még alig méltatott szerepe van a nemzeti jelleg kialakulásában. Aki nem játszott a gyermekkorában e játékokat, annyival is kevésbé magyar. Benne a nemzethez tartozás sokágú, bonyolult érzése feltétlenül szegényesebb, hiányosabb. Egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szólás, hanglejtés, forma, dallam kimaradt lelki életének építőanyagából. A nevelésnek oda kell törekednie, hogy ez a: magyar vagyok minél gazdagabb tartalmat, minél több életet, szint jelentsen mindenkinek, egyénileg is, különben vajmi könnyen üres frázissá szárad. Másrészt nagy e játékok tisztán emberi értéke is, fokozzák a társas érzést, életörömet.”

Andrásfalvy e híres tanulmányában kiegészíti Kodály Zoltán gondolatsorát, s a „tudatalatti nemzeti jelleg” helyett javasolja a „nemzeti lélek” használatát. „A hagyományörzők küldetése – írja –, visszaadni az embernek a közösségbe, a családba, a nemzetbe tartozás örömét. A hagyományörzők a *teremtés örömét* tanítják, ők a *boldogabb élet kovácsai*, a mai, szorongóvá lett ember orvosai. A jövőt formáló nemzetépítők.”

Kós Károly, a nemzetközileg is elismert nagy építőművész szavai – akinek lelkében a *nemzetépítés* még az építész szakmánál is fontosabb! – megfontolandók: „A kozmopolitizmus – ostobaság... Nemzeten kívül nincsen művészet; saját arc nélkül ideális arc nincsen.”

Kós Károly gondolatát erősíti és példa értékű, ahogyan a kettős kötődésben élő, zsidóságát és magyarságát egyaránt vállaló Mezei András költő fogalmaz: „Erős vár a mi nyelvünk, Istenem, ez a házad!”; „Az anyanyelv a mi arcunk, s az arc nélküli nép nem maradhat fenn.”

F. L.: – *A gyermekjátékok, az énekes, táncos közösségi játékok – nemzetmegtartó erejüknel fogva – ugyanoly fontosak, mint az anyanyelv?*

A. B.: – A gyermekjáték alapja és építőkövei az anyanyelv szavai, ritmusa és dallama. A kicsi gyermek anyanyelvét éppen a becéző, játékos szavakkal, altató dallamokkal, rigmusokkal kezdi megismerni, tanulni. Később e szavakból építi fel kapcsolatait édesanyjával, testvéreivel, barátaival, miközben megtanulja az összekapcsoló játékok, dalok, mozdulatok, a teremtő együttműködés mikéntjét. Az anyanyelv így, ebben a művészi, költői, játékos formában is elsősorban a kapcsolat, a közösség élményét közvetíti, formálja meg a gyermekek játékaiban, melyekben nincs versenyes, győztes és legyőzött, mint ma a sportjátékokban. Most már van ének-, tánc-, szépség- és rajzverseny is.

– Egyre több óvodapedagógustól hallok – akik kimondottan az interaktív gyermekjátékok hívei –, hogy a gyermekkori „tudatalattijukból” elsőként Mary Poppins, a fantasztikus angol szuperdada története jön elő. A médiákban tallózva csodálkozva hallgatom ezeket a válaszokat, mert – mint hétunokás nagymama – gyermekeimet és unokáimat is Jankovics Marcell Magyar népmesék filmes sorozatán neveltem. A népmesék fontosságáról hadd álljon itt egy példázat, amelyet egy Chicagóban élő költő, Makkai Ádám mesélt, budapesti gyermekkóráról: „Nagyon jól tudtam németül gyerekkoromban, mivel szüleim borzasztó elfoglalt emberek voltak, és fölvettek egy osztrák nőt, hogy pesztonkázzon... akivel szemben én rettenetes ellenállást tanúsítottam. Állítólag két- és hároméves korom között ráztam a gyerekágyat, és azt üvöltöttem, hogy nem akarok németül aludni! Körülbelül hatéves koromban Kodolányi János egyszer telefonált, anyámat kereste, és meséli, hogy a következőképpen válaszoltam: »Én fátyok a gyerek az anyukától!« Erre Kodolányi azonnal fölhívta anyámat, és azt mondta, szégyen és gyalázat, hogy az Anyanyelve magyar szerzőjének, Ignác Rózsának a gyereke így beszél magyarul! Hát nem süllyed el? Hogy lehet ilyet csinálni? Anyám erre rettenetesen megriadt, kirohant a városba, és megvette Benedek Elek Magyar mese- és mondavilágának tíz kötetét, és hazahozta. Attól kezdve minden este egy teljes órán át székel tájszólással olvasta nekem a magyar mese- és mondavilágot. A történet úgy folytatódott, hogy körülbelül nyolc hónap múlva jön a postás, én nyitok ajtót, s anyám a következőt hallja: »Hát, te meg hun jársz itt, ahol a madár se jár?«”

– A mese, és különösen az esti mese a gyermekeknek sokkal többet jelentett, mint álmosító szóbeszédet, szószátyárkodást. A mese költői műfaj, aminek fontos szerepe volt a gyermekek nevelésében. Az igazi népmese arról szól, hogy te vagy a legkisebb testvér, a harmadik királyfi, vagy a kiskanász, kisserke, kicsi és gyenge, de ha jó és bátor vagy, és nekimesz még a hétfejű sárkánynak is, hogy megmentsd a királykisasszonyt, győzni fogsz! Nemcsak a hétfejű, hanem a huszonnégy fejű sárkánnyal és a kutyafejű királlyal szemben is. Ez az első hit és erkölcsstan óra, a biztatás, hogy csak a rossz, a gonoszság ellen, az igazságért való küzdelem lehet az Élet igazi célja, értelme. Hallgatom a rádió esti meséjét, de többnyire csak vájtfülű felnőtteknek szólnak, és semmi fontosat nem mondanak a gyermekeknek, amire emlékezhetnének későbbi életükben...

– A szívem vérzik a magyarság és a magyar nyelv szegényedését látva, amikor ilyen csodálatos kijelentéseket olvasok II. János Pál pápától (megjelent Grzegorz Lubczyk Többszólamú Magyarország című interjúkötetében): „Biztosítani szerettelek volna benneteket arról, hogy igyekeztem egy keveset elsajátítani a magyar nyelvből, amely szép, de keskeny nyelv. Olyan keskeny, mint a Mennysországi kapuja. Ez egyúttal prófécia is minden magyar számára. Ha a ti nyelvetek olyan nehéz, mint a mennysországi való bejutás, akkor azok, akik e nyelvet beszélik, át fogják tudni menni azon a kapun, amit tiszta szívemből kívánok nektek...” (Elhangzott Budapesten, az 1991. augusztus 16–20. közti magyarországi zarándokútja során, magyar cserkészek kérdésére válaszolva.)

FARAGÓ LAURA: BELSŐ ÚT

– A magyar nyelv sajátos szépsége, gazdagsága éppen olyan nehéz, elgondolkoztató, titokzatos kérdés számomra, mint a magyar nép története. Én ma úgy látom, felismerve azt, hogy több fontos tény, esemény kimaradt, illetve kihagyták ezeket a magyar történelemtan- és -kézikönyvekből, így hamis képünk van sorsunkról is. Minden nagy vereségünk – Muhi, Mohács, Világos, Trianon – igazi oka nem az volt, hogy nagy erejű ellenfeleink győztek le minket, hanem belső viszályaink, széthúzásaink, egyet nem értéseink és egyesek kapzsisága, árulása volt az igazi ok. Ha összefogtunk volna, legyőzhetetlenek lehettünk volna. Mert igaz ügyek mellett harcolva csodálatos hősiességet tanúsítottak a magyarok nem is egyszer. Valahol gyökerében rokon a magyar emberek nyelvének gazdagsága, ereje, egyesek kimagasló tehetsége és nehezebb együttműködése, néha nagyon is különböző gondolkodása.

– Szomorú, hogy a magyarság nagyon gyorsan asszimilálódik a Trianon utáni kisebbségben. Beke György író, szociográfus, érdekes megállapításának lényege, hogy a nyelvváltás önmagában még nem volna tragédia, de az már égbekiáltó, hogy ugyanakkor kultúravesztéssel párosul! És ezt kevesen tudatosítják! „Nagyon érdekes dolog, hogy az elrománosodott csángóknak nincs folklórjuk. Tudniillik, a folklórt nem lehet átvinni egyik népből a másikba! A népzene és a folklór mindig az anyanyelvhez kötődik. Tehát ha a csángók nyelvet váltanak, azzal még nem veszik át a román folklórt. Mert tudják és érzik, hogy az nem az övék! Tehát ilyen szempontból az asszimiláció – bármely nép esetében – végtelen lelki szegénységgel jár együtt: bár átveszik az új nyelvet, de zene nélküli, kultúra nélküli emberekké válnak”!

– Az ember, az egyén abba a közösségbe, nemzetbe kíván tartozni, melyben a tagok szeretik egymást, szolidárisak egymással a különböző társadalmi rétegek, osztályok is. Amíg a magyarság ilyennek mutatkozott, nagyon sokan lettek magyarokká a román, szlovák, német, horvát származásúak közül. Ezt a sok, nem magyar eredetű családi név is bizonyítja, melynek viselői öntudatosan vallják magyarnak magukat. (A tizenhárom aradi vértanú közül öt nem magyar származású volt, és magyarul sem tudott mindegyik jól.) Amikor a széthúzás, az önzés eluralkodik közöttünk, sokan „átállnak” vagy egyszerűen külföldre mennek jobb megélhetésért, életpályát keresve, nem jelent már számukra élményt, büszkeséget a magyarság. Erről is beszélnek a magyar családnevű, de már magyarul sem tudó emberek, itt a Kárpát-medencében és Amerikában.

– Nagy Gáspár költő – aki szintén Dunántúl szülöttje, és sajnálatos módon igen rövid életet kapott Teremtőjétől – így emlékezik vissza Pannonhalmára, diákkorának színterére: „Pannonhalmáról annyit kell azonban még mondanom, hogy én büszke pannonhalmi diák voltam és vagyok, mert a történelemnek levegőjét ott éreztem meg igazán! Ott van az ezerezstendős magyar múlt a kövekben, építészeti stílusokban, és mélységesen igaz – ahogyan öregszem, egyre inkább érzem –, amit akkor Veres Péter beírt a főkönyvtár Vendégkönyvébe: »Jólesik szegény magyarnak ezer évre visszagondolni!«” Kölcsey pedig ezt írta: „A föld, melyen sátorát felütötte a magyar, őseink vérevel szerzett föld vala. Kedves tehát, mert drágán vásároltatott.” De Kodály Zoltán idevonatkozó töprengését is érdemes átgondolnunk: „Tudunk-e Európa és Ázsia kultú-

rája között nem ide-oda hányódó komp lenni, hanem híd, vagy talán mind a kettővel összefüggő szárazföld. Ez a feladatunk elég volna újabb ezer évre.”

– Kodály Zoltán idézett gondolatának mélyén az a kérdés rejtezik, hogy vajon van-e a magyarságnak különleges küldetése Európában, és egyáltalában a Világban? Mindenképpen hagyományos műveltségének, nyelvének sok vonását tekinthetjük keleti örökségnek. Ugyanakkor, amint Németh László egyik tanulmányában kifejtette, sajnos, a körülöttünk élő népekkel összehasonlítva, nálunk szakadt el legjobban az európai műveltséget elsajátító, uralkodó és polgárosult réteg a nemzet nagy többségét alkotó néptől, a rendi nemzet jogaiból kitagadott és magyar származását is kétségbe vont jobbágyoktól. Egyenesen így fogalmazta meg: nálunk nem jött létre a különböző társadalmi rétegeket, osztályokat összefogó, műveltségében és céljaiban egységes nemzet, mint például a szerbeknél, ahol történelmük több évszázadra visszatekintve jelentős eseményeit és hőseit, vezetőit a legkisebb faluban is megéneklí a nép hősdalok formájában. Ez hiányzik a magyar népköltészetből, nem véletlenül, helyette igen gazdag, szinte egyedülálló az összehasonlításban a magyar betyárokat megéneklő balladaköltészet. A betyár, a magányos hős, aki egyedül is szembeszáll a szegényeket sanyargató hatalmasokkal. (Nem véletlen, hogy Nietzsche a magyar betyárban látta az Übermensch megtestesítőjét.)

– *Várhatunk-e újabb könyvet, esetleg életrajzi visszaemlékezést Andrásfalvy professzor úrtól, annak a fontos üzenetnek jegyében, amelyet a felvidéki Búcs községből származó, Buzitán élő költő, Gál Sándor vésett igen szemléletesen a lelkünkbe: „Emberi és írói tapasztalatom az, hogy az emberiség történelméből és irodalmából (mintegy ötezer évre visszamenőleg) mindig az maradt meg, ami folyamatosan használható volt minden nemzedék számára; és amit leírtak! Tehát, amit nem írtak le, az elveszett! Találtam a falunkban félredobva olyan pásztorbotot, amelynek korábban akkora rangja volt, hogyha a pásztor bement a kocsmába, akkor a támaszkodó botnak külön két deci bort rendeltek! Megérdemelte a bot – külön! – a két deci bort! Persze, azt is a pásztor itta meg (mert a bot az nem olyan részeges...). Ezeket is le kell írni, mert ha nem írjuk le mindazt, ami egy közösség életéhez hozzátartozik, ha nem örökítjük meg a teljes valóságot, akkor az elvész.”*

– Most is foglalkoztat és kutatom a magyar nép elfelejtett sajátos, a természet gazdagságával együttműködő, e gazdagságot még növelni képes egykori „mezőgazdasági” műveltségét, melyet lényegében az 1767-es úrbéri rendelettel törvényesítve felszámoltak a profitot termelő, nagyüzemi gazdálkodás érdekében. Ekkor született meg az a torz, magyarországi birtokszerkezet, mely Európában szinte egyedülállóan a nagyüzemi gazdálkodást részesítette, részesíti előnyben. Az egykori sokoldalú ártéri gazdálkodást, melynek csodálatos halbőségét, állattartásának eredményeit és irigylet gyümölcstermését már a középkorban lelkesen dicsérték az átutazó külföldiek, hasonlóan ítélve meg a magyar földön termelt bort és zöldségeket is. Mindezek a feltárt és még feltárára váró tények bizonyára hozzájárulhatnak jövőbeli gazdálkodásunk tudományos megalapozásához, fejlesztéséhez. A napfény és a víz csodálatos harmóniáját kell a múlt tapasztalataira építve megújítani, kiépíteni a Világon egye-

dülálló minőségi élelmiszertermelésünk kialakítására. Ezen, ezért szeretnék még dolgozni.

– *Nem olyan régen olvastam Pilinszky Jánostól egy idézetet, amely erősen bennem maradt és hosszas gondolkodásra készítetett. A Petőfi Irodalmi Múzeum és az UNESCO Bizottság közösen rendezett konferenciát a Fény Nemzetközi Éve 2015 alkalmából, melynek mottója így hangzott: „A fény homályt, az árnyak mélye fényt szül...” Nekem ez idézet kapcsán Karácsony szent ünnepe, Jézus Krisztus születése jutott az eszembe.*

– Nem tudom, de a Pilinszky Jánostól idézett gondolat nem rokon-e azzal, hogy „nekünk Mohács kell”? Vagyis kiszolgáltatottságunk, fogyatkozásunk és sok csalódásunk tudata után talán rákényszerülünk egy rég óhajtott összefogásra, melylyel feltámadunk itt, és gyarapodni fogunk megfogyatkozott hazánkban, az egész Világ javára...

– *Hadd fejezzem be eme beszélgetést egy ideillő csángó népdallal:*

*Örvendezzél, Betlehembe menjél, ajándékokval!
 Megszületett Isten fia, egy küsgyermecske,
 Atyáinktól régtől fogva várt kisededcske.
 Jaj, mint fázik, arca jól es ázik, sűrű cseppekvel.
 Mennyi cseppek, annyi gyöngyök, mind értünk hullnak
 S ezek a mennyei vizek lelkünkre folnak.
 Jöjj el, ézes Jézus, jöjj el, lelkünk Téged vár,
 Jöjj el, ézes Jézus, jöjj el, lelkünk készen vár!*

Vén Zoltán rézmetszete

MISZLIVETZ FERENC: A RENDSZERVÁLTOZTATÁS ILLÉKONY PILLANATA

BÁBA IVÁN: *Rendszerváltoztatás Magyarországon*

VERITAS – MAGYAR NAPLÓ, 2015.

Ezt a könyvet nem akárci írta. Bába Iván egyik meghatározó, emblematikus egyénisége volt a magyar rendszerváltásnak, vagy Antall József mértékadó kifejezésével: a rendszerváltoztatásnak. A közelmúlt történelmét úgy elemezni, hogy annak aktív alakítói voltunk: merész vállalkozás. A könyv alcíme – *Egy történelmi pillanat leírása* – adja a kérdést: le lehet-e írni egy tízéves történelmi pillanatot, s ha igen, hogyan. Mi fér bele a sűrítménybe, s mi az, ami elhanyagolható. Bába Ivánt tárgyismerete, nagy személyes tapasztalata, a korszak mozgalmainak, dokumentumainak alapos feldolgozása és nem utolsósorban kiváló elemző készsége és írói arányérzéke együttesen segítik megoldani a kitűzött feladatot.

A *Rendszerváltoztatás Magyarországon* komoly munka. Nem annyira hangvéltében és stílusában, mert az barátságos, olvasmányos, világos, érthető. Sokkal inkább sokrétű és messzire mutató üzeneteit tekintve. Ezek az üzenetek – legyenek szándékkal vagy szándékolatlanul küldve – nem csupán sokakhoz szólnak, hanem sokakat, sokunkat meg is szólítanak. Arra biztatnak, gondoljuk újra e történelmi mércével mért fontos pillanatnak az egész történetét, az elejétől a végéig, a belesodródástól, a személyes vagy kollektív felelősségvállalás (nem vállalás) kérdéseitől huszonöt év demokráciájának hozamáig.

Olyan művet tartunk kezünkben, amely nem csupán hiteles interpretációja egy rendkívül fontos és előre nem látható fordulatokban hihetetlenül gazdag korszaknak, hanem további reflexiókra, önreflexiókra sarkall.

1985–1987: a Lehetőségek kapui megnyílnak

A létező szocializmus Magyarországon az 1956-os robbanást és konszolidációt követő reformkorszaktól kezdve fokozatosan ásta alá magát, de a belső válság tünetei csak az 1980-as évek közepétől váltak virulenssé. A szerző szavaival „nem egy nagy reccsenéssel” szűnt meg a rendszer, *kisebb katarzisokon* át vezetett az út belső intézményeinek végelgyengüléséhez, a társadalmi bizalom elpárolgásához. A felgyorsuló ellehetetlenülés stációit precízen sorra veszi és körültekintően elemzi a szerző.

A pártállam meggyengülését bemutató első fejezet kiváló arányérzékkel elemzi a népi írók mozgalmának, a polgári radikalizmus, a neo-marxizmus eszmeáramlatainak kibontakozását és térnyerését. Ugyanakkor bemutatja, hogy a népi–urbánus vita feloldására, a hidépítésre tett kísérlet kudarccal indul már a folyamat legelején, 1985-ben. Hűen hagyományainkhoz: nincs kompromisszum, nincs érdemi együttműködés, nem körvonalazódik társadalmi és politikai integráló kereteket kínáló szellemi-közéleti-politikai platform a hidegháború enyhülésének, a kétpólusú jaltai világrend megroppanásának pillanatában. Magyarul: nincs széles körű, konszenzuson alapuló társadalmi összefogás. Mégis többször felcsillan a remény, például amikor az 1985-ös választásokon valódi választási lehetőség is adódik. Az induló ellenzéki jelöltek ugyan sehol sem győznek, de „függetlenként” bekerül a Parlamentbe Király Zoltán. Pozsgay Imre a nyil-

* Elhangzott a 2015. április 9-én tartott könyvbemutatón.

vánosság előtt vitázik az ellenzék képviselőivel, abban a meggyőződésben, hogy „ez a választás a szocializmus utolsó esélye arra, hogy magához térjen” – valójában ez volt a magyarországi egypártrendszer nyilvános agóniájának a kezdete. Ettől kezdve nyíltan szerveződnek a párton belüli reformkörök, egyre-másra alakulnak értelmiségi és diákklubok, önkormányzati elven működő szakkollégiumok szerveznek parázs vitákat közállapotainkról és kezdik keresni egymással is a kapcsolatot. *Daliás idők*, pillanatokra úgy tűnik, lehetséges áthidalni a szakadékokat, a párbeszéd, a szárnyait bontogató civil társadalom nagy gondolata győzedelmeskedhet a végletes megosztottság és együtt nem működés hagyománya fölött.

Új szelek fújnak, nem lehet nem érezni őket: ráadásul egyszerre a világpolitikában és a belpolitikában. Gorbacsovról hamar kiderül, hogy reformjait komolyan gondolja, és ő maga is igyekszik leépíteni a Szovjetunióról kialakított ellenségképet, enyhülési politikát hirdet, és partneri kapcsolatokat kezd kiépíteni a Nyugat vezető politikusaival. Pozsgayhoz hasonlóan ő is a nyitásban látja a fennmaradás esélyét. A lehetőségek megnyíló kapuin azonban nem a jó szándékú, vagy túlélésre játszó reformerré lett kapuőrök elképzelései szerint törtek elő az új politikai erők és gondolatok, sem a világszínpadon, sem a magyar glóbuszon.

Valóban: *daliás idők voltak*. A daliák a civil társadalom televényéből nőttek az égis, jelszavaik az *együttműködés* és a *párbeszéd* voltak. A mértékadó, hiteles szerveződések is ebből a világból származtak, még a reformkörösök is az MSZMP civil háttérszágának véleményét visszhangozták. *Felgyorsult az idő, összesűrűsödött a társadalmi tér*, egy új szemléleten alapuló közéletiség kezdett belőle kibontakozni. Így esett, hogy Monoron, 1985 nyarán, Donáth Ferenc hídverő képességének köszönhetően összeült a népiek és urbánusok tábora. A levegőben Bibó István sorai vibráltak: „Aki Magyarországból szovjet tagállamot akar csinálni, az hazaáruló, aki Magyarországon Habsburgot akar restaurálni, az is hazaáruló; aki pedig Magyarországot az elé a hamis alternatíva elé akarja állítani, hogy csak e kettő között választhat, az kétszeresen hazaáruló. Mert e kettő között ott van a harmadik, egyedül helyes út, a belsőleg egyensúlyozott, de radikális reformpolitikát folytató, demokratikus, független, szabad Magyarország lehetősége.” A harmadik út gondolata a II. világháborút követő időkben nem válhatott politikai erővé, de az 1980-as évek friss levegőjén újra szárba szökkenhetett, ahogyan arra Bába Iván finom elemzéssel rámutat, emlékeztetve rá, hogy Bibó ideológiák helyett *a gondolkodás bátorságát és a valóságérzék épségét* ajánlotta. A bemutatott kísérletek ellenére azonban végül nem sikerült meghaladni sem az ideológiai sémákat, sem a sajátosan magyar politikai beidegződéseket. Az új civil kezdeményezések, mint a Duna mozgalom, a szakkollégiumi mozgalom, a klubmozgalom, vagy később a Hálózat, élénk, izgalmas színekkel gazdagították a politikai palettát, de társadalmi és politikai mozgósító erejük és a rendelkezésre álló idő nem volt elég a régi ideológiai klisék áttöréséhez és egy új közbeszéd kialakításához. Az új Hídember halálát követően az 1987 nyarára tervezett második monori találkozó elmaradt, a politikai hatalomba való bekerülésért, a rendszer megváltoztatásáért – és nem meghaladásáért – folytatott küzdelem a régi törésvonalak mentén, helyenként új köntösben jelentkező régi ideológiai fegyverzettel folytatódott.

1988–1990: új pártok genezise, a lehetőségek kapui lassan ránc csukódnak

A könyv további fejezetei pontos összefoglalóját adják annak, ami ezután következett: a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz genezisének és az ezekben kulcsszerepet játszó szereplőknek: párttá váló mozgalmaknak, ideológiai mozgósító szerepet játszó kutatóintézeteknek, folyóiratoknak, hirtelen politikai credora lelő vallási gyülekezeteknek.

A sok kis katarzis, ami a vibráló és szárnyait bontogató civil társadalom aktivitásának köszönhetően végbement, valóban nem állt össze egyetlen nagy társadalmi katarzissá. Sem az alulról felfelé törekvő mozgalmak, sem a számos metamorfózison átesett állampárt, melyek végül a kimúlását okozták, sem a főként csak egymásra figyelő új/régi politikai alakzatok nem voltak képesek kivezetni a magyar társadalmat a kádárizmus erkölcsi sivatagából. A politikai rendszerváltoztatás békésen zajlott, az alkotmányjogi keretek kialakítása megindult, és hirtelen, nagy – talán túlságosan is hirtelen és túl nagy – fordulatot sikerült tennünk a korlátok nélküli kapitalizmus irányában. A társadalom nagy kérdéseire nem születtek megnyugtató válaszok, kiszolgáltatottságának enyhítése, a védőháló kialakítása elmaradt. Az egyéni és csoportérdekek – értsd: az ideológiai és a gazdasági érdekek – elsöprő győzelmének eufóriájában csak keveseknek tűnt fel, hogy elvesztek a távlatok és az új/régi politikai-gazdasági elit hátat fordított az őt kihordó civil társadalomnak.

Ebben a helyzetben persze még nem volt minden veszve: az új/régi politikai elit még fordíthatta volna az ország szekerét a közjót mindenek fölé helyező átalakítás irányába. Ehhez azonban kis helyi politikai vezérek helyett államférfiakra lett volna szükség.

Államférfi kerestetik: Antall József aktualitása

A könyvben – ahogy a valóságban – kiemelkedő szerepet kap Antall József. Méltán. A magyar közelmúlt történelmének legjobb és legmélyebben fundált politikai hagyományai ötvöződnek benne: liberalizmus, konzervativizmus, de mindenekelőtt a kereszténydemokrata értékrend. Bába Iván tömör megfogalmazásában: Antall konzervatív liberális politikus volt. Politikusi családból származik, ahol a felmenők a Parlamentben ültek és ahol az új nemzedékek – Antall Péter szavaival – az ebédlőasztalnál tanulják a demokráciát. Antall József büszkén vállalja, hogy mindig is politikus akart lenni. De nem hatalom-, hanem hivatásvágyból. Nagyon foglalkoztatta a liberalizmus kérdése, annak magyarországi változata, aktualitása és jövője. Látóköre túlterjed a magyar eszmeáramlatokon, Széchenyi, Deák, Kossuth és Eötvös mellett Tocquevill-ről, John Stuart Millről értekezik. „Tulajdonképpen az a természetes egy parlamentáris szisztémában, hogy előbb-utóbb liberálissá válik egy konzervatív párt, vagy akár egy kereszténydemokrata párt, és liberálissá válik a szociáldemokrata párt is” – mondta. Ebből a szemszögből nézve ítélte meg a népi-urbánus ellentétet is, ami szerinte inkább a kávéházak, mint a professzionális politika világába való. Leginkább az foglalkoztatta, hogyan válhat Magyarország sikeres, modern társadalommá: „Én úgy látom, hogy egy közös alapkérdés van: vállalja-e valaki a pluralista demokráciát vagy nem. Aki a pluralista demokráciától eltér akár népi, akár urbánus oldalon, az akkor megállíthatatlan a tévúton.” Pontosan látja a magyar politikai és szellemi élet torzulásait, felismeri

a népi–urbánus ellentétén túl az értelmiség és az írók aránytalanul és indokolatlanul nagy szerepét a közéletben, a létrejövő politikai formációk problematikus mivoltát, elmentmondásosságát, tisztázatlan stratégiáit, ködös jövőképét.

Bár az újjászerveződő KDNP és a Kiszgazdapárt is elfogadták volna vezetőjüknek, az MDF-ben látja a törekvéseivel legkevésbé ellentétes politikai keretet: „Én illúziók nélkül vettem át a kormányzást, és oka volt annak, hogy a választási győzelem éjszakáján is egykedvűnek, nagyon visszafogottnak tűntem. A felelősség súlyát éreztem, és tudtam kicsoda mélységekben vagyunk, és mi következik.”

Kormányát gyakran nevezte kamikaze kormánynak, de mindent megtett azért, hogy azt legjobb tudása szerint, a társadalmi érdekek és a demokrácia szolgálatában, saját kiforrott értékrendje szerint vezesse. Bár a legrosszabbakra is fel volt készülve, a csalódások, megcsalattatások, kényszerűségből kötött rossz kompromisszumok ellen nem tudott védekezni. Magányos politikusként fejezte be pályafutását, úgy látta, hogy az első magyar miniszterelnöknek fanatikusnak, örültnek vagy misszionáriusnak kell lennie. Misszionárius volt, az európai demokrácia egyik utolsó misszionáriusa, aki tisztában volt vele, hogy éppen csak nekifoghat hite terjesztésének. De úgy látom, mégiscsak sikeres volt a küldetés, mert ma is bőven akadnak hívei és követői.

Önreflexiók a harmadik évezredből: lehetett volna más is talán?

A könyvet tartalmilag is, módszertanilag is jelentősen gazdagítja az utolsó fejezet, amelyben a korabeli történések néhány fontos szereplője ad választ a kérdésre: lehetett volna jobban csinálni?

Az „oral history” (elbeszélt történelem) erényeit megcsillantó fejezetben megszólaltatott szereplők közül Pozsgay Imre természetesen egyértelmű igennel felel. Jeszenszky Géza, akit Antallhoz hasonlóan a szolgálat és a szolgálni akarás vezetett, az akkori idők daliás voltára emlékezik. Kulin Ferenc már felveti – és magára is vonatkoztatja – a személyes felelősségvállalás kérdését, úgy látja, a rendszert változtató nemzedékek lehettek volna felkészültebbek, s hogy a korabeli értelmiségi attitűdök már akkor idejüket múlták (nagyon mély és ma is megfontolandó igazság). Sárközy Tamás azt emeli ki, hogy az átmenetnek nem volt semmiféle stratégiája – eltekintve az egyéni és kiscsoportos érdekek aspirációitól. Martonyi János szerint a tárgyalásos átmenet legnagyobb sikerre az, hogy lezajlott, ezután azonban szigorúbb törvényeket kellett volna hozni, vagyont visszaadni, szigorúbb átvilágítást és politikai felelősségre vonást végrehajtani. Kilényi Géza azt hangsúlyozza, hogy kizárólag jogszabályokkal nem lehet pótolni a hiányzó politikai kultúrát, s míg a jogállami normáknak megfelelő államszervezet kiépítéséhez néhány év is elegendő, a jogállami kultúra kialakításához egy emberöltőnél is több idő kell (Ralf Dahrendorf bonmot-ja). A legátfogóbb kritikát a szociológus Szalai Erzsébet fogalmazza meg: úgy látja, a rendszerváltás összes hozadékával együtt megbukott, mert a kicsi és többségükben gazdaságilag és politikailag erőtlen közép-európai országok együttműködése meghiúsult, és nem tudott megerősödni a társadalmat védő szociáldemokrata értékrend, ehelyett a vadkapitalizmus vált uralkodóvá.

A könyv ezen a ponton lép ki önmagából, és válik a további gondolkodást motíváló intellektuális tetté.